

**KÜRESEL KAMUSAL MALLAR
VE SU HAKKI**

Zülküf AYRANGÖL

**Doktora Tezi
İktisat Anabilim Dalı
Doç. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI
2012
Her Hakkı Saklıdır**

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Zülküf AYRANGÖL

KÜRESEL KAMUSAL MALLAR VE SU HAKKI

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI**

ERZURUM - 2012

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

19.07.2012

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum " KÜRESEL KAMUSAL MALLAR VE SU HAKKI" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun ..2.. yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

19.07.2012

Zülküf AYRANGÖL

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç.Dr. Şafak E. ÇOMAKLI
..... danışmanlığında, Z. AYRANGEL..... tarafından hazırlanan
bu çalışma 19. / 07. / 2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından İKTİSAT.....
Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Kerem KARARULUT

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. T. Sükrü YAPRAKLI

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Şafak E. ÇOMAKLI.....

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ahmet A.K

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr.

İmza:

Fahtma G. ODABAŞIOĞLU

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 19. / 07. / 2012

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
ÖNSÖZ.....	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAMUSAL MALLAR KAVRAMI VE TEORİSİ HAKKINDA GENEL AÇIKLAMALAR

1.1. KAMUSAL MALLAR KAVRAMI VE TEORİSİ.....	5
1.1.1. Özel Alan Kamusal Alan Ayırımı	8
1.1.2. Kamu Malları Teorisinin Gelişimi	10
1.1.3. Kamusal Mal Sunumunda Yaşanan Tarihsel Değişim	13
1.1.3.1. 13. ve 14. Yüzyılda Kamusal Mal Sunumu	14
1.1.3.2. 18. ve 19. Yüzyılda Kamusal Mal Sunumu	15
1.1.3.3. 20. Yüzyılda Kamusal Mal Sunumu.....	16
1.1.4. Kamusal Mallar Tanımı.....	18
1.1.4.1. Malların Temel Özelliklerine Dayandırılan Kamusal Mal Tanımı: Samuelson ve Musgrave	20
1.1.5. Kamusal Malların Özellikleri.....	23
1.1.5.1. Talepleri Siyasal Mekanizma İle Belirlenir	24
1.1.5. 2. Bölünmezlik	25
1.1.5. 3. Kolektif Tüketim	25
1.1.5. 4. Tüketimden Mahrum Edilememe ve Bedavacılık.....	26
1.1.5. 5. Kamusal Finansman Gerektirmesi.....	27
1.1.5. 6. Tüketiminde Rekabet Olmaması	28
1.1.5. 7. Dışsal Ekonomiler	28
1.1.5. 8. Talebin Zorunlu Olması	29
1.1.6. Yarı Kamusal (Kolektif) Mallar	29
1.1.7. Doğal Tekel Mallar	31
1.1.8. Kulüp Mallar	31

1.1.9. Özel Mallar	32
1.1.10. Erdemli Mallar	32
1.2. KAMU MALLARININ FAYDASININ YAYILMA ALANINA GÖRE SINIFLANDIRILMASI.....	33
1.2.1. Yerel Kamusal Mallar	34
1.2.2. Ulusal Kamusal Mallar	34
1.2.3. Bölgesel Kamusal Mallar	35
1.2.4. Küresel Kamusal Mallar	35

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. KÜRESEL KAMUSAL MALLAR TANIMI, TEORİSİ VE GELİŞİM SÜRECİ	
2.1. KÜRESEL KAMUSAL MALLAR HAKKINDA GENEL AÇIKLAMALAR.....	37
2.1.1. Küreselleşme ve Küresel Kamusal Mallar	37
2.1.2. Küresel Kamusal Malların Tanımı ve Gelişimi	40
2.1.3. Küresel Kamusal Malların Özellikleri.....	45
2.1.4. Küresel Kamusal Kötüler	50
2.2. KÜRESEL KAMUSAL MALLARIN SUNUMU.....	51
2.2.1. Küresel Kamusal Malların Sunum Teknikleri	52
2.2.1.1. Toplama Tekniği	54
2.2.1.2. En İyi Vuruş Tekniği	55
2.2.1.3. En Zayıf Halka Tekniği	56
2.2.1.4. Ağırlıklı Toplama Tekniği.....	57
2.2.2. Küresel Kamusal Malların Sunumunda Kurumların Dizayn Edilmesi .	58
2.2.3. Küresel Kamusal Malların Sunumunda Aktif Birimler	59
2.3. KÜRESEL KAMUSAL MALLARIN SINIFLANDIRILMASI.....	64
2.3.1. Geleneksel Küresel Kamusal Mallar - Yeni Küresel Kamusal Mallar Ayırımı	64
2.3.2. Üretim Zincirindeki Yerine Göre Küresel Kamusal Malların Sınıflandırılması.....	65
2.3.3. Küresel Kamusal malların Kamusallığın Doğasına Göre Sınıflandırılması.....	68

2.3.4. Ülke, İnsan veya Nesil Odaklı Olma Kriterine Göre Sınıflandırma	70
2.3.5. Sektörel Sınıflandırma	71
2.3.6. Yararlanılan Faydanın Türüne Göre Sınıflandırma.....	75
2.3.7. Temel ve Tamamlayıcı Küresel Kamusal Mallar Olarak Sınıflandırma	78
2.3.8. Küresel Kamusal Malların Karakterine Göre Yapılan Sınıflandırma ..	78
2.3.9. Coğrafi Alan ve Zamanlar Arası Yayılımına Göre Küresel Kamusal Mallar Sınıflandırması	80
2.4. KÜRESELLEŞMEYLE BİRLİKTE ORTAYA ÇIKAN KÜRESEL KAMUSAL MALLAR.....	82
2.4.1. Küresel Kamusal Mal Olarak Sağlık.....	82
2.4.2. Küresel Kamusal Mal Olarak Çevre	87
2.4.3. Küresel Kamusal Mal Olarak Bilgi.....	90
2.4.4. Küresel Kamusal Mal Olarak Barış ve Güvenlik.....	92
2.4.5. Küresel Kamusal Mal Olarak Finansal İstikrar.....	95
2.4.6. Küresel Kamusal Mal Olarak Su Hakkı	96
2.5. KÜRESEL KAMUSAL MALLARIN FİNANSMANI	96
2.5.1. Küresel Kamusal Malların Finansman Sorunu.....	97
2.5.2. Küresel Kamusal Malların Finansman Yöntemleri	98
2.5.2.1. Küresel Kamusal Malların Finansmanında Dışsalıkların İçselleştirilmesi	101
2.5.2.2. Küresel Vergiler	101
2.5.2.3. Kamu Kaynakları	103
2.5.2.4. Özel Sektör Kaynakları.....	104
2.5.2.5. Kâr Amaçlı Olmayan Kuruluşlar.....	104
2.5.2.6. Kâr Amaçlı Kuruluşlar	104

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SU KAVRAMI, SU HAKKI VE SU HAKKININ KAMUSAL KÜRESELLİĞİ

3.1. SU KAVRAMI VE GENEL AÇIKLAMALAR	107
3.1.1. Su Döngüsü.....	108
3.1.2. Doğal Kaynak Olarak Su	109
3.1.3. Suyun Sonsuz veya Kıt Olması Sorunu	110

3.1.4. Su Hukuku.....	110
3.1.5. Su Krizi	112
3.1.6. Su Demokrasisi.....	116
3.2. SU KAYNAKLARININ İNSAN TARAFINDAN KULLANIMI	117
3.2.1. Tarihsel Kullanım	117
3.2.2. Su Yönetiminden Doğan Sorunlar	118
3.3. İNSAN HAKKI OLARAK SU HAKKI KAVRAMI VE SU HAKKININ ORTAYA ÇIKIŞI.....	121
3.3.1. İnsan Hakları Kavramı ve Kapsamı	121
3.3.2. Su Hakkı Kavramı	122
3.3.3. Doğal Hak Olarak Su Hakkı.....	128
3.3.4. Su Hakkının Diğer Bazı Haklarla İlişkisi.....	128
3.3.4.1. Su Hakkı ile Yaşam Hakkı	128
3.3.4.2. Su Hakkı ile Çevre Hakkı.....	129
3.3.4.3. Su Hakkı ile Sağlık Hakkı	130
3.3.4.4. Su Hakkı ile Barış Hakkı.....	131
3.3.5. Su Hakkının Hukuki Temelleri	132
3.3.6. Su Hakkının Normatif İçeriği.....	134
3.3.6.1. Yeterli Su	135
3.3.6.2. Kalite	136
3.3.6.3. Erişilebilirlik.....	136
3.3.6.4. Bedeli Ödenebilirlik	139
3.3.7. Su Hakkının Konusu ve Yararlanıcıları.....	141
3.3.8. Ülke Anayasalarında Su Hakkı	141
3.4. TİCARİ BİR MAL OLARAK SU HAKKININ GELİŞİM SÜRECİ	144
3.4.1. Dublin Beyanı.....	147
3.4.2. Birleşmiş Milletler.....	148
3.4.3. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)	148
3.4.4. Rio Deklarasyonu ve Gündem 21	149
3.5. EKONOMİK BİR MAL OLARAK SU HAKKI.....	149
3.6. KAMUSAL BİR MAL OLARAK SU HAKKI	152

3.7. ORTAK BİR MAL OLARAK SU HAKKI	155
3.8. KÜRESEL KAMUSAL BİR MAL OLARAK SU HAKKI.....	158
3.8.1. Su Hakkının Kamusal Malların Temel Özelliklerine Göre	
Değerlendirilmesi	160
3.8.2. Suyun Finansmanı ve Finans Yöntemleri.....	162
3.8.2.1. Uluslararası Küresel Kuruluşlar	163
3.8.2.2. Uluslararası Ticari Şirketler	163
3.8.2.3. Kamu Tarafından Finansman Yöntemi.....	163
3.8.3. Küresel Kamusal Mal Olarak Su Hakkının Sunulma Teknikleri.....	164
3.8.3.1. Toplama Tekniği	164
3.8.3.2. En İyi Vuruş Tekniği	164
3.8.3.3. En Zayıf Halka Tekniği	165
3.9. TÜRKİYE’DE SU POLİTİKASI VE SU HAKKI	165
3.9.1. Türkiye’nin Mevcut Su Potansiyeli.....	166
3.9.2. Türk Hukuku Açısından Sular.....	167
3.9.3. T.C. Anayasalarında Sular	168
3.9.4. Medeni Kanunda Sular	169
3.9.5. Türkiye’de Su Hizmetlerinin Görünümü	170
SONUÇ.....	173
KAYNAKÇA	179
ÖZGEÇMİŞ.....	196

ÖZET

DOKTORA TEZİ

KÜRESEL KAMUSAL MALLAR VE SU HAKKI

Zülküf AYRANGÖL

Danışman : Doç. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI

2012, 195 sayfa

Jury : Doç. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI (Danışman)

Prof. Dr. Kerem KARABULUT

Doç. Dr. Ahmet AK

Doç. Dr. Tevfik Şükrü YAPRAKLI

Yrd. Doç. Dr. Fatma G. ODABAŞIOĞLU

21. yüzyılda yaşanan küreselleşme neticesinde kamusal mallar teorisinde çeşitli değişimler ve dönüşümler meydana gelmiştir. Daha önceleri kamusal mal sınıflandırmasına giren bazı mal ve hizmetler yaşanan bu değişim sonucunda küresel bir boyut kazanmıştır. Küreselleşme boyutuyla beraber mal ve hizmet sunumunda da çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunların çözümüne ulusal ve uluslararası aktörler müdahil olmuştur. Çok uluslu aktörlerin bu mal ve hizmetlerin üretim ve sunumunda aktif rol alması küresel kamusal mal kavramını ortaya çıkarmıştır.

1990'lı yıllardan itibaren sınır ötesi aktivitelerin artmasıyla beraber küresel kamusal mal kavramı da gittikçe artan bir önem arz etmeye başlamıştır. Bu kavram ulusal ve uluslararası düzeyde birçok yönüyle inceleme konusu olmaktadır. Küresel kamusal malların faydasından hiçbir ülkenin veya insanın yoksun bırakılmaması ve sunumunda rekabetin olmaması özelliklerinden dolayı bütün ülkeler pozitif veya negatif dışsallık bağlamında bu mallardan etkilenmektedir. Günümüzde halen yoğun olarak tartışılan bu kavram çok farklı sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Özellikle; sağlık, çevre, barış, güvenlik ve bilgi konuları oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Yine son yıllarda ön plana çıkan su ve su hakkı kavramı da tartışılmaya başlanmış ve su hakkının ulusal ve uluslararası boyutu ele alınmıştır. Su hakkının temel bir insan hakkı olarak ele alınması ve suya erişimde kimsenin mahrum bırakılmaması sorunları küresel boyutta etkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Yapılan bu çalışmada kamusal mallar teorisi temelinde küresel kamusal mallar ele alınmış olup küresel kamusal malların sunumu, sınıflandırması, finansmanı ve küresel kamusal mal olarak bilinen (sağlık, çevre, barış, vb.) temel bazı mal ve hizmetler açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca su hakkı kavramının küresel boyutları da dikkate alınarak bu hakkın kamusal bir mal mı, ortak bir mal mı veya küresel kamusal bir mal olarak mı ele alınıp alınmayacağı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamusal Mal, Küresel Kamusal Mal, Su Hakkı

ABSTRACT**PH. D. DISSERTATION****GLOBAL PUBLIC GOODS AND RIGHT OF WATER****Zülküf AYRANGÖL****Advisor : Doç. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI****2012, 195 sayfa****Jury : Assoc. Prof. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI
Prof. Dr. Kerem Karabulut
Assoc. Prof. Ahmet AK
Assoc. Prof. Tevfik Şükrü YAPRAKLI
Assist. Prof. Fatma G. ODABAŞIOĞLU**

Some changes and evolutions have occurred in the theory of public goods and services as a result of globalisation which occurred in 21st century. Some goods and services, classified as ‘public goods’ previously, have gained a global dimension as a result of this change. As a result of globalisation various problems have occurred in the supply of goods and services. National and international actors have interfered for the solution of those problems. Active participation of international actors in the production and supply of those goods and services gave birth to the concept ‘global public goods’.

Since 1990’s, with the rise of cross-border activities, the concept ‘global public goods’ has become more and more important. Nationally and internationally, this concept has come up for review with many aspects. All countries are influenced in either positive or negative way in context of externality from those goods by means of their characteristics of being non-rivalry and non-externality for any countries or person. Being still debated intensively, this concept is subject to many various classifications. Especially health, environment, peace, security and information topics have great importance. Moreover, the concepts ‘water’ and ‘right of water’ are started to be debated and international dimension of ‘right of water’ have been dealt with as well as its national dimension. The problems of discussing ‘right of water’ as a basic human right and not depriving anybody of accessing to water have caused the rise of global effects.

In this study, as well as investigating ‘global public goods’ in context with public goods theory, their supply, classification, financing and some basic goods and services (such as health, environment, peace etc.) known as global public goods have been explained in details. Besides, taking its global dimensions into account, ‘right of water’ has been discussed whether it should be considered as a public goods or as a common goods or even as a global public goods.

Key Words: Public Goods, Global Public Goods, Right of Water

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Tüketimde Kolektiflik.....	26
Tablo 2.1. Küresel Kamusal Malların Özellikleri.....	49
Tablo 2.2. Küresel Kamusal Mallara Yönelik Toplam Sunum Teknikleri.....	53
Tablo 2.3. Kamusal Malların Sınıflandırılması ve Toplama Teknolojileri.....	58
Tablo 2.4. Küresel Kamusal Mal Olarak Küresel Endişeler.....	62
Tablo 2.5. Kamusallığın Doğasına Göre Küresel Kamusal Mallar.....	68
Tablo 2.6. Kamusal Malların Sektörel Sınıflandırılması, Temel ve Tamamlayıcı Aktiviteler.....	71
Tablo 2.7. Sektörlere Göre Küresel Kamusal Malların Sınıflandırılması.....	72
Tablo 2.8. Fayda Türüne Göre Küresel Kamusal Malların Sınıflandırılması.....	76
Tablo 2.9. Coğrafi Alan ve Zamanlar Arası Yayılımına Göre Küresel Kamusal Mallar.....	80
Tablo 2.10. Yarı Kamusal Maldan Küresel Kamusal Mala: Sağlık Hizmetinin Analizi.....	85
Tablo 2.11. Küresel Kamusal Malların Finansman Mekanizmaları.....	99
Tablo 3.1. Su Hakkının Diğer Bazı Haklarla İlişkisi	131
Tablo 3.2. Suya Erişim ve Tüketim Miktarı	137
Tablo 3.3. Ülke Anayasalarında Sağlık, Çevre ve Yaşam Hakkına Dair Hükümler...	142
Tablo 3.4. Kamusal Alandan Piyasaya Dönüşümün Kronolojisi	145
Tablo 3.5. Kişi Başına Düşen Kullanılabilir Su Miktarı.....	165

ÖNSÖZ

Küreselleşme ile beraber ülke sınırları dünyaya açılmış ve dünyada yaşanan teknolojik, ekonomik ve siyasi değişimler tüm dünya ülkelerini etkilemiştir. Kamusal malların yeni bir sınıfı denilebilecek küresel kamusal mallar, yaşanan değişimle beraber son yıllarda gittikçe artan bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle dünyanın bazı bölgelerinde yaşanan su kıtlığı nedeniyle su hakkı kavramı uluslararası düzeyde ön plana çıkmıştır. Su kıtlığı ve su krizinin gelecekte daha da derinleşmemesi için şimdiden bazı önlemlerin alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda çalışmada suyun maddi varlığından ziyade söz konusu insani temel ihtiyaç maddesine dair “hakkın” küresel kamusal bir mal olabilme potansiyeli ortaya konmaya çalışılmıştır. Buna göre “su hakkı” kavramı incelenerek diğer küresel kamusal mallar bağlamında tartışmaya dahil edilmek istenmiştir.

Doktora öğrenimim boyunca desteğini esirgemeyen, özellikle tez konusu seçiminde ve hazırlanmasında tecrübeleriyle bana yön veren tez danışmanım, değerli hocam Doç. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI'ya, tez savunma jürimde yer alma nezaketini gösteren Prof. Dr. Kerem KARABULUT, Doç. Dr. Ahmet AK, Doç. Dr. Tevfik Şükrü YAPRAKLI ve Yrd. Doç. Dr. Fatma G. ODABAŞIOĞLU'na teşekkür ederim. Ayrıca doktora çalışma hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Murat NİŞANCI, Yrd. Doç. Dr. Metin UÇAR'a ve tezle ilgili kaynakların toplanmasında ve düzeltmelerin yapılmasında yardımcı olan değerli dostum Araştırma Görevlisi Mustafa TEKDERE'ye minnet duygularımı ifade etmek isterim.

Çalışmamın her aşamasında göstermiş olduğu sonsuz sabır ve hoşgörülerini için eşim Tuba AYRANGÖL'e ve güler yüzleri ile beni destekleyen kızım Fatma Zehra ve oğlum Muhammed Enes'e şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

Kamu maliyesinin temel konularından biri olan kamusal mallar günümüzde küreselleşmeyle beraber farklı bir boyut almıştır. Küreselleşmeyle birlikte kamusal mallar ulusal boyutundan farklı olarak bölgesel ve küresel olarak da ele alınmaya başlanmıştır. Ulus devletlerin sunduğu mal ve hizmetler devletlerin sınırlarının dünyaya açılmasıyla beraber büyük değişimler geçirmektedir. Kamusal malların klasik tanımının Samuelson tarafından yapıldığı bilinmektedir. Samuelson kamusal malların tanımını yaparken bu malların temel iki özelliğini ön planda tutmuştur. Tüketimde rekabetin ve dışlanmanın olmadığı mallar olarak tanımlamıştır.

Fakat kamusal malların tanımlanmasını sağlayan özellikler de zaman içerisinde değişmektedir. Bu değişim birçok koşula bağlıdır. Bunlar arasında, teknolojik gelişmeler, sosyal ve siyasal yapılarıdaki değişimler sayılabilir. Önceden kamu malı kategorisine giren bazı mallar, teknolojideki değişimler sonucunda bu özelliklerinden bir veya ikisini kaybedebilmektedir. Aslında yaşanan bu değişikliklerin, yukarıda da belirtildiği gibi sosyal, siyasal ve ekonomik birçok boyutu olduğu gibi en büyük etkenin devlet olgusunda yaşanan değişim olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Çünkü geçmiş yüzyıllarda kamusal mal sunumu daha çok kralların, soylu ailelerin veya belirli zümrelerin elindeydi. Yetki sahibi olan bu kişiler isterlerse kamusal mal sunuyorlardı istemedikleri takdirde bu hizmetlerin sunumu varsa vakıflar tarafından ya da gönüllü kişilerce yapılıyordu. Fakat zamanla değişen koşullarla beraber kralların yetkilerinin kısıtlanması, yeni sosyal sınıfların ortaya çıkması, otoriter devlet yapısından sosyal devlet ve refah devleti yapısına doğru bir dönüşümün ortaya çıkması büyük zihniyet değişimlerini de beraberinde getirmiştir. Özellikle 1929 krizi ve 2. Dünya Savaşından sonra bu dönüşüm ve değişim hız kazanmıştır. Artık devlet denilen olgu istediği zaman kamusal mal sunumunu yapan değil, toplumun istekleri doğrultusunda kamusal mal ve hizmetleri sunmak zorunda kalan bir kurum olmuştur.

Fakat ulusal düzeyde tanımlanan kamusal mallar günümüzde küresel düzeyde de tartışılmaya başlanmıştır. Herhangi bir kamusal malın faydası ülke sınırlarını aşarak tüm dünyayı etkiliyorsa bu mallar küresel kamusal mallar olarak ele alınmaya başlanmıştır. Küresel kamusal mallar, dışsal maliyet ya da faydaların sınır ötesi yayılması olarak ortaya çıkan, bu nedenle kamu maliyesi literatüründe kamusal mal tanımları içinde yer

bulan bir kavramdır. Bu tür mal ve hizmetlerden ilke olarak dünya nüfusunun tümü yararlanır ve faydası ülkeler, insanlar ve nesiller arasında evrenseldir. Günümüzde küresel kamusal mallar hayatımızın birçok alanında karşımıza çıkmaktadır. Birçok küresel kamusal mal insan müdahalesi dışında var olmuştur. Okyanuslar, denizler, atmosfer ve ozon tabakası gibi mallar örnek olarak verilebilir. Fakat diğer bazı küresel kamusal mallar ise küreselleşme ve insan müdahalesiyle beraber ortaya çıkmış ve tüm dünyayı pozitif veya negatif bağlamda etkilemeye başlamıştır. Özellikle günümüzde üzerinde durulan küresel kamusal mallar küreselleşme ile beraber ortaya çıkan mallardır.

Günümüzde küresel kamusal mallar üzerinde yapılan tartışmalar, büyük ölçüde bu malların teorisi ve ülkelerin tek başına sunduğu ulusal kamusal malların oluşturduğu pozitif veya negatif dışsallıklardır. Çünkü önemli ölçüde sınır ötesi dışsallıklara sahip olan bazı ulusal kamusal mallar bu özelliklerinden dolayı küresel bir nitelik kazanmaktadırlar. 1950’li yıllarda teoride bahsedilen küresel kamusal mallar, 1990’lı yıllara kadar çok fazla üzerinde durulmamış, ulusal ve uluslararası boyutta fazla tartışılmamıştır.

Küresel kamusal mal kavramı, ilk kez 1999 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yapılan “Global Public Goods” adlı çalışma ile kapsamlı bir şekilde gündeme gelmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yapılan bu çalışma, kalkınma faaliyetlerini de içine alan geniş kapsamlı bir küresel kamusal mal tanımını esas almıştır. Küresel kamusal mallar 1990’lı yıllardan itibaren maliye literatüründe ön plana çıkan bir kavram olmuşsa da, henüz bu kavramın içeriği ve boyutları tam olarak ortaya konulmamıştır. Küreselleşme ile beraber ortaya çıkan yeni yapıda, küresel boyutta yarar sağlayan ve bölünemez nitelikteki bazı mal ve hizmetlerin olduğu ve bu mal ve hizmetlerin finansmanında ulus devletlerin tek başlarına etkin olamayacağı açıktır. Ulusal düzeyde sunulan kamusal mal ve hizmetlerin artık uluslararası bir düzeyde sunulmaya başlanmasıyla beraber ulusal düzeyde ortaya çıkmayan ve öngörülemeyen bir takım sorunlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Çünkü küresel düzeyde sunulan mal ve hizmetler hemen hemen dünya genelindeki tüm bireyleri ve ülkeleri etkilemekte hatta gelecek nesilleri de etkileyeceği öngörülmektedir. Bu nedenle son derece önem arz eden bu malların yönetiminde, sunumunda ve finansmanında küresel düzeyde politikalar yapılmalı ve önlemler alınmalıdır.

Küresel kamusal mallar ulusal sınırları aştığı için finansmanında da birçok ülkenin yer alması gerekmektedir. Fakat birçok ülke devreye girdiğinde de başta yönetim olmak üzere çok fazla da sorun ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun çözümüne katkı sağlanması amacıyla Birleşmiş Milletler genellikle üye ülkelerden topladığı fonları kendi bünyesinde yer alan kuruluşlar vasıtasıyla yönetmektedir. Fakat Birleşmiş Milletlerin de tek başına tam başarılı olduğu söylenemez. Kamusal mal sunumunda ulus devletler finansmanını kendi gelirleriyle karşılarlar ve sunumunu da kendileri yaparlar. Fakat küresel kamusal mallarda durum daha farklı olmaktadır. Küresel düzeyde bir kuruluşun olmaması bu malların hem sunumunda hem de finansmanında çeşitli sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Özellikle sağlık, finansal istikrar, barış ve güvenlik gibi küresel kamusal malların sunum ve finansmanında önemli sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu sıkıntıların aşılması için de küresel ölçekte faaliyet gösteren Birleşmiş Milletler, Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlar aktif bir şekilde rol almaya çalışmaktadırlar. Bu kuruluşlar; küresel ölçekte fakirliğin azaltılması, barış ve güvenliğin sağlanması, bulaşıcı hastalıkların önlenmesi, bir ülkede başlayan ve yayılma etkisiyle tüm ülkeleri etkisine alan küresel finansal krizlerin ve finansal istikrarsızlıkların önlenmesi ve dünya ticaret rejimlerinin düzenlenmesine kadar birçok alanda faaliyet göstermeye çalışmaktadır. Ancak bu gibi küresel ölçekteki kuruluşların başarılı olma şartı yine tüm ülkelerin katılımıyla mümkün olabilmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde, kamusal mallar teorisi, tanımı ve temel özellikleri ele alınarak kamusal mallarda yaşanan değişim ve dönüşümler özel mal ve kamusal mal ayrımları da dikkate alınarak tarihsel bir perspektifte incelenmiştir.

İkinci bölümde ise; kamusal mallar teorisinin temelini oluşturduğu ve küreselleşme ile beraber ortaya çıkan küresel kamusal mallar ele alınmıştır. Küresel kamusal malların sahip olduğu temel özellikleri dikkate alınarak yaydığı sınır ötesi dışsallıklar incelenmiştir. Özellikle küresel kamusal malların sınıflandırılması, sunumu ve finansman problemleri irdelenmiş ve ortaya çıkan sorunlar analiz edilerek çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır. Küresel ölçekte faaliyet gösteren kuruluşların bu malların sunumundaki rolleri anlatılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise su kavramı, küresel su krizi ve su hakkı kavramı ele alınmıştır. Suyun sahip olduğu temel bazı özellikleri ve günümüzdeki stratejik önemi de

dikkate alınarak ulusal, bölgesel ve küresel boyutu incelenmiştir. Bu bölümde su hakkının ortaya çıkışı, ulusal ve uluslararası tanınırlığı tartışılmış ve temel bir insan hakkı olan su hakkının özel mal, kamusal mal, ortak mal ve küresel kamusal mal olma potansiyeli üzerinde durulmuş ve su hakkının küresel kamusal bir mal olma potansiyelinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Özellikle su hakkının ulusal ve uluslararası düzeydeki önemi irdelenmiş, su hakkına küresel kamusal mal perspektifinden bakılarak konu ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAMUSAL MALLAR KAVRAMI VE TEORİSİ HAKKINDA GENEL AÇIKLAMALAR

Kamu ekonomisinin temel konulardan biri olan kamusal mallar şüphesiz küresel kamusal mallar teorisinin de temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle küresel kamusal mallarla ilgili açıklamalar yapılmadan önce kamusal mallarla ilgili teori, kavram, tanım ve tarihsel gelişim sürecinin incelenmesi küresel kamusal malların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu bölümde ilk önce kamusal mallarla ilgili temel açıklamalar yapılmakta ve kamusal malların 13. yüzyıldan günümüze kadar geçirdiği değişimler ele alınarak tarihsel bir analiz yapılmaktadır. Daha sonra tam kamusal malların temel özellikleri ve kamusal mal sınıflandırmaları ele alınarak çeşitli kriterlere göre farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur.

1.1. KAMUSAL MALLAR KAVRAMI VE TEORİSİ

Sosyal hayatta karşılaşılan birçok sorunu anlayabilmek için bu sorunların kaynaklandığı temel kavramların kökenine inmek gerekmektedir. Bu nedenle kamusal mallar kavramını anlatmadan önce bu kavramla ilgili kelimelerin tanımlanması yerinde olacaktır. Sözlük olarak kamu kavramı, esas olarak halk anlamına gelmektedir (Mutluer vd, 2010: 18). Kamu kelime manası olarak dar anlamda toplumu yöneten kesimi, geniş manada ise ülkedeki halk, halkın tamamını yani toplumu ifade etmektedir (Pehlivan, 2010: 19). Kamusal kelimesi sözlük tanımında “topluluğa hizmet eden, toplulukla ilgili ve topluluğun” gibi anlamları da içerisinde ihtiva etmektedir. Kamusal kelimesinin birçok kişinin zihninde canlandığı anlam; bir malın tüketiminden her bireyin yararlanabileceği fikridir. Kamu, kamusal, kamusallaşma gibi kelimeler genellikle kamusal alanın kapsayıcı özelliğini ifade etmektedir. Kamusal kelimesi genellikle kamuya ait anlamına gelirken, kamu “hep, bütün” anlamına gelmektedir. Kamu, bir ülkede ya da bir yerdeki tüm insanlara ilişkin veya onlara dair, herkese ait, herkesin çıkarına yönelik, herkes için ortak olanı, herkes tarafından paylaşılanı ifade etmekte kullanılmaktadır. Tüm bireylere yönelik olan, özel olmayan, gözlenemeyen, açık, aleni gibi anlamları da kendi içerisinde barındırmaktadır.

Kamu kelimesinin zıddı olarak bilinen özel ise hususi, kişisel, kendine has, yalnızca bir kişinin faydasına yönelik, yalnız bir kişiye ait ya da sadece bir kişiyi ilgilendiren gibi tek bireylerle ilgili durumları ifade etmekte kullanılmaktadır. Bu tanımdan hareketle özel; umuma, devlete, kamuya, resmiyete açık olmayan, kendi içine dönük, devlet tarafından kamusal görevle yükümlendirilmeyen ya da onunla bağlantılı olmayan gayri resmi, devlete ya da kamuyla ilgili olmayan olarak tanımlanabilmektedir (Turan, 2010: 7). Kamu, kamusal ve özel kelimelerin genel anlamlarını yukarıdaki gibi özet bir şekilde anlattıktan sonra kamusal mallar teorisi, tanımı, tarihsel gelişim süreci ve toplumsal ihtiyaçların devlet tarafından karşılanması gerekliliği ortaya konulacaktır.

İnsan ihtiyaçları çeşitli ve sınırsız olduğu için hem piyasa ekonomisi hem de kamu ekonomisi bunları karşılama görevini üstlenmiştir (Baban, 1957: 5) İhtiyaçlar esas itibariyle piyasa ekonomisi içinde, özel sektör tarafından karşılanmalıdır. Fakat bazı ihtiyaçların görülmesinde piyasa ekonomisi yetersiz kalmaktadır. Bundan dolayı bu ihtiyaçlar devlet tarafından karşılanmalıdır (Yaşa, 1973: 9). Bu tür kamusal ihtiyaçları tatmin eden mal ve hizmetler toplum tarafından kolektif yani ortak olarak tüketilmektedir (Erginay, 2010: 23). Toplumun en üst örgütlenme şekli olarak tanımlanan devletin temel varlık sebeplerinden biri, bu tür kamusal nitelikli ihtiyaçların karşılanmasıdır.* Bu ihtiyaçları karşılamak için devlet tarafından üretilmesi zorunlu olan mal ve hizmetler, “kamusal mal ve hizmetler” olarak tanımlanmaktadır (Çelebi, Yalçın, 2008: 2).

* Piyasa ekonomisinin yetersiz kaldığı alanlarda her ne kadar devletin kamusal mal ve hizmet sunması gerekliliği vurgulansa da Adam Smith bunun sınırını çizmektedir. Adam Smith'e göre devletin yapacağı işler şunlardan ibaret olmalıdır: Devletin dış tehlikelere karşı savunulması, içeride adalet sistemi ve emniyetin korunması ve yol gibi zaruri bayındırlık işlerinin yapılması. Fakat devletin bu derece sınırlı bir faaliyet alanında kalması hiçbir vakit mümkün olmamıştır. Devletin ne tür mal ve hizmet üretmesi ve sınırının ne olması gerektiği hakkında geniş bilgi için Bkz: Memduh Yaşa, Kamu Maliyesine Giriş, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973. Wagner'e göre ise devletin görevleri üç noktada toplanmaktadır. Birincisi; iç ve dış güvenliğin ve hukuk düzeninin sağlanması, İkincisi: özel sektörün sermaye yetersizliğinden dolayı devletin piyasaya girip direkt olarak üretimde bulunması, üçüncüsü ise devletin, posta, eğitim ve bankacılık gibi hizmetlerin üretimini yapmasıdır (Önder, 1974: 20). Bu üç tür hizmetten ikisi kamusal mal ve hizmet sınıfına girerken diğeri özel mal ve hizmet sunumuna dahil olmaktadır.

Toplumsal ihtiyaçların[†] toplumun bütün bireyleri tarafından hissedilmesi, piyasa mekanizmasının da bu ihtiyaçları karşılayamamasından dolayı kamu makamları bu ihtiyaçları karşılamak zorunda kalmıştır (Türk, 2008: 29).

İhtiyaçlar ve bu ihtiyaçların temin edilmesi amacıyla gerçekleştirilen hizmetler; toplumun içinde yaşadığı ekonomik, sosyal, siyasal ve bir takım mali koşullardan etkilenmektedir. Boyutu, önemi ve niteliği değişmekle birlikte, söz konusu ihtiyaçların karşılanması bakımından devlet, günümüze kadar değişen boyutlarda olmak üzere her zaman görev üstlenmiştir. Günümüze kadar yaşanmış hemen her dönemde (özellikle 1929 krizinden sonra) devlet, düzenleyici kurallar koymak, yol göstermek, özendirmek ve sermaye yatırmak suretiyle kamusal ihtiyaçları karşılamak amacıyla ekonomide rol almıştır.[‡] Toplumun tümüne yarar sağlayan ihtiyaçlara kamusal veya sosyal ihtiyaç denilmekte olup, bu ihtiyaçların karşılanması ise ancak kamusal mal ve hizmet üretimi ile mümkün olabilmektedir. İç ve dış güvenlik, savunma hizmetleri, ülke çıkarlarının diğer ülkelere karşı korunması ve hukuki yapının sürdürülmesi bakımından devlet önemli görevler üstlenmiştir. Özellikle 19. Yüzyılda; kamu sağlığının korunmasına verilen önem anlamında, yoksullara yardım ve çalışma koşullarının kontrolüne yönelik uygulamalarda büyük gelişmeler olmuş, bu konulardaki hükümler anayasalarda yer almıştır. Bununla birlikte, devletin yapmak zorunda olduğu veya gerekirse yerine getirebileceği fonksiyonlar arasında ayırım yapmak çabası sürekli olarak gösterilmiş, söz konusu yüzyılda, kamu harcamalarının en az düzeye indirilmesi doğrultusunda çalışmalar yapılmıştır. Ekonomik, sosyal, kültürel ve teknik koşulların ve buna bağlı

[†] Toplumsal ihtiyaçlar kavramı idari takdire ve siyasal tercihe dayanan bir kavramdır. Bu konuda oldukça objektif sayılabilecek ölçütler getirilmek istenmiştir. İhtiyacın toplumun bütün bireyleri tarafından hissedilmesi, piyasa mekanizmasının bu ihtiyaçları karşılayamaması ve bu ihtiyaçların kamu makamları tarafından karşılanmasının zorunlu hale gelmesi gibi... Toplumsal ihtiyaçlar hakkında geniş bilgi için Bkz: İsmail Türk, Kamu Maliyesi, Turhan Kitabevi, 1992.

[‡]Kamusal ihtiyaç deyimini sarıh bir şekilde tarif etmek kolay değildir. Bazı kimselerin yaptığı gibi, genel bir ihtiyaç (mesela ekmek) ile bir toplum ihtiyacı (mesela iç güvenlik) arasında bir ayırım yaparak da bu güçlükten kurtulmak zordur. Hatta genel ihtiyaçlar ve toplum ihtiyaçları sarıh olarak tarif edilseler dahi, kamu ihtiyaçları kavramının tarif problemi çözülmüş olmaz; zira hakikatte devletin iktisadi faaliyetlerinin bütün toplum ihtiyaçlarını ve sadece toplum ihtiyaçlarını karşılamak için düzenlendiği doğru değildir (Barone, 1969: 101).

olarak devletin yüklendiği fonksiyonlarda yaşanan değişim ve gelişim ile beraber kamu hizmetlerinin boyutu da önemli ölçüde değişmiştir (Akdoğan, 2011: 37).

Fakat kamu hizmetlerinin boyutu ne kadar değişse de kamusal mal ve hizmetlerin kamu ekonomisi tarafından üretilme zorunluluğu değişmemiştir (Öner, 1986: 20). Devlet topladığı vergi ve benzeri kaynaklarla, toplumun ortak ihtiyaçlarını gideren çeşitli mal ve hizmet üretmekte ve bunları kamu hizmetleri biçiminde tüketicilere sunmaktadır. Devletin kamusal ihtiyaçları gidermek amacıyla bütçe yoluyla sunduğu hizmetlere genel anlamda kamusal mal denilmektedir. Fakat bu malların özellikleri ve çeşitleri nedeniyle kamusal mallar geniş ve dar anlamda ele alınmaktadır.

Geniş anlamda kamusal mal ve hizmetler kavramı, tam kamusal mallar, yarı kamusal mallar, yarı özel mallar ve Birleşmiş Milletler gibi küresel ölçekte mal ve hizmet sunumu yapan örgütlerinin, üye ülkelere sundukları eğitim, sağlık, tarımsal yardım gibi uluslararası tam kamusal veya küresel kamusal mal niteliklerinde çok sayıda mal ve hizmeti içermektedir. Dar anlamda kamusal mal ve hizmet kavramı ise, genel bütçe ile sunulan ve finansmanı vergi ve benzeri gelirlerle karşılanan hizmetleri kapsamaktadır (Şener, 2007: 49).

1.1.1. Özel Alan Kamusal Alan Ayırımı

Özel ve kamusal alan ayırımı,[§] uzun yıllardan beri çağdaş demokrasi tartışmalarının merkezinde yer alan kavramlardan biri olmuştur. Antik Yunan'dan günümüze kadar yaşanan gelişmelere bağlı olarak, bu ayırımı değişik anlamlar verilmiştir. Küresel ölçekte ve devlet bazında yaşanan zihniyet değişimi ve ekonomik gelişmeler ışığında kamusal ve özel alan ayırımının sınırlarını belirlemek giderek zorlaşmış ve bu sınır zamanla belirsiz bir hal almaya başlamıştır. Hangi sorunların özel hangilerinin kamusal olduğu ve bunu otoritenin nasıl belirleyeceğinin tartışılması

[§] Özel alan kamusal alan ayırımı, özel ihtiyaçlar ve kamusal ihtiyaçlardan dolayı ortaya çıkmış bir ayırımdır. Özel ihtiyaçlara konu olan mal ve hizmetler bölünebilme özelliği olan fiyatlandırılabilen ve pazarlanabilen mal ve hizmetlerdir. Kamusal ihtiyaçlar ise faydası ve maliyeti bütün topluma yayılmıştır. Bu ihtiyaçlar toplum içinde yer alan bazı kişi veya kişilere tahsis edilemez. Yani bunlarda fayda veya maliyet bölünmesi söz konusu değildir. Bu nedenle bu tür mal ve hizmetler teker teker bireylere tahsis edilemediği için, bunların serbest piyasa anlamında pazarlanabilmesi ve fiyatlanabilmesi mümkün değildir. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: Fevzi Devrim, Kamu Maliyesine Giriş, İzmir, 1998.

gerekliliği ortaya çıkmıştır. 21. yüzyıla gelindiğinde çözülmeyi bekleyen sınıfsal, kültürel, küresel pek çok sorun ortaya çıkmıştır. Bu sorunların giderilmesi amacıyla ilk olarak sorunlar üzerinde sorumluluğu olan otoriteler ve başta en büyük otorite olan devlet kurumu üzerinde durulmaktadır (Turan, 2010: 8).

Devlet dediğimiz kurum aslında iki kesimden oluşmaktadır; kamu kesimi ve özel kesim. Kamu kesimi, hem halka yönelik faaliyetlerin yürütülmesini organize eden örgütlenmeyi, hem de organize edilen örgütler tarafından yürütölen faaliyetleri kapsamaktadır. Bu faaliyetler tespit edilirken devletin siyasi tercihleri ön plana çıkmaktadır. Özel kesim ise kar maksimizasyonu esasına dayanmaktadır.** Doğal olarak özel kesim için kamu yararı kavramı, ilke olarak özel kesimin amacıyla pek bağdaşmamaktadır (Mutluer vd., 2010: 18-19).

Kamusal alan; iktidar, çoğunluk, birey, evrensellik, düzen ve yasa gibi daha baskın kapasitelerin ve kimlik türlerinin yer aldığı ve temsil edildiği, siyasal iktidarın kendini gösterdiği bir alan olarak belirlenmiştir. Özel alan ise, çalışma, hane, üretim gibi kavramların içeriğinin belirlendiği ve kamusal dünyada temsilden men edilen ancak toplumsal hayat için gerekli niteliklere sahip olan ailevi ilişkiler ve bağlılıkları içerir. Özel ve kamusal alan ayırımı modern dönemden önce Yunan şehir devletlerinde de göröldüğü bilinmektedir. Bu dönemde ev yaşamı ile şehir yaşamı birbirinden ayrılmış, şehrin ve politikaların alanı olan polis yani kamusal alan ile hanenin ve ailenin alanı olan ev (oikos) yani özel alan arasına sınır çekilmiş ve ona göre tanımlama yapılmıştır.

1960 ve 1970'li yıllara bakıldığında Yeni Muhafazakârlar ile Yeni Sol taraftarları arasında, kamusal ve özel alan ayırımının belirlenmesi konusunda tartışmalar başlamıştır. Yeni Sol, kamusal alana daha çok ağırlık verilmesini savunurken, Yeni Muhafazakârlar ise özel alanı daha çok vurgulamışlardır ve özel alana ağırlık verilmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır. Günümüzde bile kamusal alan ile özel alan arasındaki sınırın nasıl çizileceği, ayırımın neye dayanarak yapılması gerektiği sorunu, batılı çağdaş liberal demokrasilerde güncel bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Hızlı ve çok taraflı küreselleşen dünyamızda, çözülmeyi bekleyen sorunların anlaşılması, özel ve kamusalın nasıl anlaşıldığına bağlıdır. (Turan, 2010: 9). 1970'li

** Özel kesim ve kamu kesimi mali yönden değerlendirildiğinde birçok farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: İlhan Özer, Devlet Maliyesi, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1986.

yılların sonlarından itibaren gelişmiş ülkelerde sosyal refah devletinde yaşanan kriz, neo-liberal fikirlerin egemen olmasını ve dolayısıyla devletin rolü ve kurumların sorgulanmasına neden olmuştur. Neo-liberal iktisatçılar devletin ekonomik büyüme ve özgürlükler üzerinde sınırlandırıcı etkisinin olduğunu savunmuş ve bu nedenle devletin kamusal mal ve hizmet üretmedeki etkinliğinin daha az olmasını piyasaların da daha fazla aktif olması gerektiğini söylemişlerdir (Sözen, 2005: 43).

1.1.2. Kamu Malları Teorisinin Gelişimi

Kamusal mal üretimi konusu bazı yazarlara göre ortaçağa kadar uzansa da ekonomi literatüründe ilk kez 18. yüzyılda David Hume (Treatire of Human Nature, 1739 ve bundan otuz yıl sonra A. Simith tarafından ele alınmış, ancak teorik temeller Samuelson (1954-1955) tarafından ortaya atılmıştır (Durmuş, 2008: 129). Samuelson kamusal mal kavramını 1954 yılında yayınladığı makalesi ile matematiksel olarak açıklamış, ardından bir yıl sonra da teorinin geometrik yorumunu yapmıştır. Samuelson bu makalesiyle kamusal mallardaki dışlanmazlık ve rekabet edilememe özelliklerini tanımlamıştır (Mendez, 1999: 382, Sagasti, Bezanson, 2001). Samuelson her iki makalesinde de özel mallarla kamusal mallar arasındaki ilişkiyi kamusal mallardaki bölünebilirlik özelliği yönünden ele almıştır (Aktan, 2006: 19).

Richard A. Musgrave ise sosyal ihtiyaçları gideren tüm mal ve hizmetleri kamusal mal ve hizmetler olarak tanımlamıştır. Musgrave de kamusal mallara ilişkin olarak tüketimden dışlamanın mümkün olmaması ve herkes tarafından eşit bir şekilde tüketilmesi özelliklerini vurgulamıştır (Dileyici, Vural, 2006: 38).

Samuelson'un kamusal mallara ilişkin kavramlaştırmasının ardından Musgrave, Sax, Ugo Mazzola, Pantaleoni, Knut Wicksell, Buchanan, Malkin, Wildavsky, Kaul ve Mendoza gibi iktisatçılar tarafından bu alana önemli katkılar yapılmıştır (Altundemir, 2012: 95). Musgrave (1959-1960), Buchanan (1965), Tiebout (1990), Sandler ve Tschirhart (1980), Sandmo (2003), Kaul ve Mendoza (2003) gibi iktisatçılar belirtilen yıllarda bu alanda önemli çalışmalar yapmışlardır. Diğer yandan, kamusal mal üretim mekanizması açısından Wicksell, Lindahl, Arrow, Buchanan ve Downs gibi yazarların "sosyal seçim teorisi" çerçevesinde de önemli katkıları bulunmaktadır.

Eski zamanlara bakıldığında, devletin yapacağı kamu hizmetleri gayet sınırlı düzeyde gerçekleşmiştir. Toplumun iç ve dış emniyetini sağlamak için, dışarıdan

gelecek tehlikelere karşı koymak, içeride düzen ve adaleti tesis etmek, mal ve can emniyetini temin etmek devletin başlıca vazifeleri arasında yer almıştır (Sayar, 1961: 21). 19. Yüzyıla kadar devletin bu sınırlı mal ve hizmet sunumu çok fazla değişmemiştir. 13. ve 17. Yüzyıllar arasında bu sınırlı mal ve hizmet sunumu dışında diğer kamusal mallar ya hiç sunulmamakta ya da gönüllü ve özel faaliyetlerce sunulmaktaydılar. Örneğin 13. yüzyılda sağlık hizmetleri kiliseler ve vakıflar tarafından sunuluyordu. Anadolu’da da benzer gelişmeler olmuştur. Selçuklular ve Osmanlıların ilk dönemlerinde sağlık hizmetleri şifahıye, Bimarhane, darüşşifa ve marisan gibi adlarla vakıflarca desteklenen hastaneler tarafından verilmekteydi. Bu hastanelerde hastalar ücretsiz olarak bakım ve tedavi görmekteydiler.

18. ve 19. yüzyılda gerçekleşen Fransız, Amerikan siyasi devrimleri ve İngiliz sanayi devrimi sonrasında kitle halinde üretimin mümkün hale gelmesi Avrupa’nın nüfusunun üç kat artmasına yol açmıştır. Kalabalık nüfusun neden olduğu olumsuz dışsallıklarla mücadelede artık bireysel sermaye sahiplerinin ya da zengin grupların yetersizliği ortaya çıkmıştır. Ancak kamusal mal ve ihtiyaçlar için gerekli olan finansman küçük ve gönüllü gruplar tarafından karşılanması artık mümkün değildi. Açlık ve kamusal ihtiyaçların yeterli düzeyde karşılanmaması nedeniyle ortaya çıkan ayaklanmalar sonucunda İngiltere’de Yoksullar Yasası çıkartılmıştır. Ancak, bu tür bir kamusal mal sunumu kendiliğinden olmamıştır. 1830 ve 1848 Fransız devrimleri ve proleterya hareketleri Bismarkcı sosyal refah devleti uygulamalarının ilk örneklerinin oluşmasını sağlamıştır. 1929 dünya krizinden önceki “Bırakınız yapsınlar” anlayışının yaygın olduğu dönemde Avrupalı devletler bu tür kamusal mal üretiminden vazgeçme riskini göze alamamışlardır.

20. yüzyılda sanayileşmenin gerçekleşmesiyle birlikte kamusal mal sunumunda da ciddi artışlar olmuştur. 1870’li yıllarda devletin GSMH içindeki payı % 10’u geçmezken bu dönemde % 30 hatta % 50’lere kadar çıkmıştır. Kamu sektörü büyümesi Keynesyen altın çağ olan 1945 – 1975 döneminde en üst seviyeye çıkmıştır. Halkın devletten beklentileri geçmişe nazaran önemli bir şekilde artmıştır. Altyapı ve eğitim gibi halihazırda sunulan kamusal mallar daha yaygın ve daha cömertçe sunulmuş ve kamusal mal teorisi bu dönemde olgunluk kazanmıştır (Durmuş, 2008: 129).

Yukarıda da anlatıldığı gibi kamusal mallar teorisi ilk defa 1954 yılında Samuelson tarafından bir model olarak ortaya konulmuştur. Bu modelde, hangi malların kamu malı olarak sınıflandırılması gerektiğini belirleyecek olan kriterler tanımlanmış ve kamu mallarının optimal sunumu, bu özellikler göz önüne alınarak bir piyasa işleyişi içinde, ama özel mallardan olan farkları göz önüne alınarak, analiz edilmiştir.

Aradan geçen yarım asırdan fazla zaman içinde, Samuelson modelinin kısıtlarını en başta kamu malları için talebin açıklanamaması sorununu çözmek için birçok yeni model geliştirilmiştir. Bu modellerde, kimi zaman oyun teorisi kullanılarak, bireylerin doğru tercihlerini ortaya çıkarmak için verilmesi gereken dürtüler üzerinde durulmuştur. Ancak, taleplerin doğru açıklanamaması sorunu kamu maliyesi teorisinde henüz tam olarak çözülebilmemiş bir sorun değildir. Diğer yandan, kamu mallarını tanımlamamızı sağlayan özelliklerde zaman içerisinde değişmektedir. Bu değişim birçok koşula bağlıdır. Bunlar arasında, teknolojik gelişmeler, sosyal ve siyasal yapılarıdaki değişimler sayılabilir. Önceden kamu malı kategorisine giren bazı mallar, teknolojideki değişimler sonucunda bu özelliklerinden bir ya da ikisini kaybedebilmektedir. “Örneğin, klasik bir kamu malı örneği sayılan deniz feneri, gemilerin bu hizmetten yararlanmak için para ödemelerini gerektiren bir lazer okuma sisteminin geliştirilmesi sonucunda, bazı ülkelerde, artık tam kamusal mal özelliğini kaybetmiştir” (Kirmanoğlu, 2007: 117).

Yukarıda kamusal mallarla ilgili yapılan açıklamalar doğrultusunda bu mallar, sahip oldukları dışsal faydalar ve ortak tüketime konu olmaları nedeniyle, kamu kesimi tarafından sunulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu mal ve hizmetler, zaman içinde değişen tarihsel, siyasal ve sosyal koşullara bağlı olarak, devletin klasik görevleri ile birlikte, ekonomik yaşamda üstlendiği ekonomik ve sosyal işlevlere paralel olarak nicelik ve nitelik itibarıyla farklılıklar göstermektedir. Kamu kesimi tarafından üstlenilen kamu hizmetlerinin büyük bir kısmını sahip oldukları özellikler nedeniyle piyasa kesiminin üretemediği, dolayısıyla merkezi ya da yerel yönetim olarak kamu kesiminin yapmakla yükümlü olduğu kamu hizmetleri oluşturmaktadır (Ener, Demircan, 2008: 62). Ancak kamusal mal kavramı her zaman devletin sunduğu mal ve hizmet anlamına gelmemektedir. Devletler ülkeden ülkeye değişmekle beraber kamusal mal özelliğini taşımayan bazı mal ve hizmetler de üretebilmektedir. Bu nedenle devletin sunduğu her mal ve hizmet kamusal maldır demek yanlış bir çıkarsama olacaktır.

Örneğin özel kesim tarafından üretilip sunulan tiyatro hizmetleri kamu tarafından da sunulmaktadır. Devlet bu malları kamusal mal olduğu için sunmamaktadır, bunun sunumu (erdemli mallar gibi) başka nedenlere dayanmaktadır (Savaşan, 2012: 149).

1.1.3. Kamusal Mal Sunumunda Yaşanan Tarihsel Değişim

Kamusal mal ve hizmet sunumunda tarihsel süreçte yaşanan değişimin analizinde, devletin özel ve kamu malı üretimindeki rolünü açıklamada temel süreçler, üç önemli konu ön plana çıkmaktadır. (Turan, 2010: 34).

— *Tercihleri Açıklama / Ortaya Çıkarma*: Mallar için gönüllü ödemenin ne olması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

— *Politik Pazarlık / Anlaşma*: Hangi mallar kamusal alanda üretilmeli veya yer olmalı, bu malların üretim miktarının ne kadarını kamu kesimi içermeli ve bu malların tümüne nasıl ulaşılabileceğine dair kararlar nasıl alınmalıdır ve bu kararların uygulanması nasıl olmalıdır?

— *Üretim*: Bu malların kamu kesimi ya da özel kesim tarafından üretimi nasıl olmalıdır? Bu sorun günümüze kadar kamu ekonomisinin tartışma merkezinde yer alan bir konu olmuştur.

19. Yüzyıl öncesinde devletler çok az sayıda kamusal mal üretmekteydi ve bu üretimdeki temel öncelik, ulusal güvenliği sağlamaktı. Ancak savaşlar, salgın hastalıkların artması, özgürlük hareketleri, endüstri devrimi, refah devleti uygulamaları ve son olarak küreselleşme olgusu, kamusal mal olarak sunulan mal ve hizmetlerin tür ve miktarında değişikliklere yol açmıştır (Dessai, 2003: 72, Turan, 2010: 34).

Aslında yaşanan bu değişikliklerin, yukarıda da belirtildiği gibi sosyal, siyasal ve ekonomik birçok boyutu olduğu gibi en büyük etkenin devlet olgusunda yaşanan değişim olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Çünkü geçmiş yüzyıllarda kamusal mal sunumu daha çok kralların, soylu ailelerin veya belirli zümrelerin elindeydi. Yetki sahibi olan bu kişiler isterlerse kamusal mal sunuyorlardı istemedikleri takdirde bu hizmetlerin sunumu varsa vakıflar tarafından ya da gönüllü kişilerce yapılıyordu. Fakat zamanla değişen koşullarla beraber kralların yetkilerinin kısıtlanması, yeni sosyal sınıfların ortaya çıkması, otoriter devlet yapısından sosyal devlet ve refah devleti yapısına doğru bir dönüşümün ortaya çıkması büyük zihniyet değişimlerini de

beraberinde getirmiştir. Özellikle 1929 krizi ve 2. Dünya Savaşından sonra bu dönüşüm ve değişim hız kazanmıştır. Artık devlet dediğimiz olgu istediği zaman kamusal mal sunumunu yapan değil, toplumun istekleri doğrultusunda kamusal mal ve hizmetleri sunmak zorunda kalan bir kurum olmuştur. Kamusal mal sunumunda yaşanan bu değişimleri dönemler itibariyle ele almak konunun anlaşılabilirliği açısından faydalı olacaktır.

1.1.3.1. 13. ve 14. Yüzyılda Kamusal Mal Sunumu

Günümüzde kamusal mal olarak kabul edilen ya da kamusal mal olarak sunulan dışlanabilir nitelikteki birçok mal, geçmiş yıllarda özel kesim tarafından gönüllü veya özel bir takım girişimler ve faaliyetlerle sağlanmaktaydı. Örneğin, 13 ve 14. Yüzyılda hastaneler ve kiliseler yardımseverler tarafından çalıştırılıyor ve finanse ediliyordu. Hastaneler sadece acıma dürtüsüyle değil, hastalıkların bulaşması ve ölüm korkusu nedeniyle de sıklıkla özel kesim tarafından yürütülmekteydi. Benzer şekilde bakım evleri, sadece yardımseverlik duygusuyla ortaya çıkmamıştır, aynı zamanda kamu sağlığını sağlama, suçları önleme kaygısı da bu hizmetlerin ortaya çıkmasında ve sunulmasında etkili olmuştur (Dessai, 2003: 66-67, Turan, 2010: 36).

Bu dönemde toplum feodal bir sistem içinde örgütlenmiş, yani topraklar aristokratlar ve derebeylerin hakimiyetindedir. Halkın büyük çoğunluğu tarımla uğraşmakta ve köylerde yaşamaktadır (Yalçın, 1976: 95). Bu tarihlerde şehirler, kırsaldaki fakir halkın saldırılarına maruz kalmakta bu durum büyük sosyal karışıklıkların ve kıtlıkların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Kamusal malların miktar ve kalitesi, şehrin ekonomik durumuna, kral ile köleler ya da kiracılar arasındaki ilişkiye ya da akrabalık bağına göre değişmekteydi. Yani kamusal malların sunumu tamamen sübjektif kriterlere bağlı olmakta ve herhangi bir zorunluluğa dayanmamaktaydı. Bu malların sunulmaması neticesinde de herhangi bir hukuki yaptırım söz konusu olmamakta ve kamusal malların sunumu tamamen devletin inisiyatifine kalmış bir olgu durumundaydı. Ancak ciddi salgınlar, özellikle de 14. yüzyılda Avrupa'da yayılan kara veba salgını kamusal niteliği taşıyan sağlık girişimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu hareket önceleri başlangıçta düzeyinde iken, sonraları yaygın bir hal almıştır

Kapitalist sistemin gelişmesi, modern devletlerin ortaya çıkmasına daha fazla hız kazandırmıştır. İlk evrelerinde ticari kapitalizm ve merkantilist krallıklar birlikte ilerlemişlerdir. Özellikle 16. Yüzyılda devletler, sıklıkla gemi yapımı, silah imalatı konularına para harcamakta, ticaret şirketlerine sahip olmakta, ya da desteklemekteydiler. Bu durum, kaynak ihtiyacını ortaya çıkarmış ve devletin vergileme gücü, İngiltere’de olduğu gibi, merkezileşmiştir. O dönemde henüz kralın hazinesi ile devlet gelirleri arasında kesin bir ayırım bulunmamaktaydı. Fakat devlet hizmetlerinin bireyler tarafından gönüllü finansmanı artan devlet faaliyetleri ve savaşlar nedeniyle gittikçe yetersiz bir hal almaya başlamıştır. (Dessai, 2003: 66-67, Turan, 2010: 36).

Bu çağın temel özelliklerini özetlemek gerekirse; kamusal malların sunumunu krallar veya hükümdarlar yapmakta ve bu konuda toplum adına karar vermek üzere seçilmiş siyasi heyetler bulunmamaktadır. Hükümdarlar, normal zamanlardaki masraflarını kendi mülkünün geliriyle karşılamakta ve mülk gelirleri kamusal hizmetlerin görülmesinde kamu gelirleri içinde ön sırayı almaktadır. Netice olarak kamusal mal ve hizmet sunumu tamamen kralların veya hükümdarların isteğine bırakılmıştır (Aksoy, 1994: 21).

1.1.3.2. 18. ve 19. Yüzyılda Kamusal Mal Sunumu

18. Yüzyıl sonrasında yaşanan sanayi devrimi, Fransa ve Kuzey Amerika’daki çifte politik devrimle birlikte, devletin yapısında çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. Endüstriyel kapitalizme birlikte tekstil ve diğer üretimlerde buhar gücü kullanılmaya başlanmış ve neticede şehirlerde kalabalık bir şekilde çalışan bir nüfus ortaya çıkmıştır. Fransa ve Amerika’daki ihtilal, politik gücün kaynağı olarak “vatandaş” kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan servetin, kralın servetini aşması sonrası birçok Avrupa krallığı, siyasi ayaklanma sonrasında kendi tasarruflarından yoksun kalmıştır. Servet kaynakları azalmaya başlayınca, krallar ve devletler yeni gelir kaynaklarını bulmaya ve devlet gelirlerini artırma yollarını aramaya başlamışlardır (Turan, 2010: 36).

19. Yüzyıl boyunca Avrupa’da nüfus üç kat artmış ve şehrin her yerinde kalabalık nüfus toplulukları oluşmuştur. Kalabalık yığınlarla beraber ortaya çıkan negatif dışsallıklar, kilisenin ve zengin kişilerin taşıyamayacağı bir yük ortaya çıkarmıştır. İngiltere’de yaşanan kıtlıklar ve bu kıtlıkla beraber ortaya çıkan isyanlar,

merkezi bir Fakirlik Yasasının (Poor Law) çıkması yönünde bir talep oluşturmuştur. Avrupa'nın her yerinde, ülkelerin yönetim şekline bakılmaksızın, yasama meclislerin oluşturulması için halk seçimleri yapılması yönünde büyük bir talep ortaya çıkmıştır. Bu dönemde devletler artan bir şekilde ulaştırma, haberleşme, sağlık konularındaki uluslararası işbirliği anlaşmalarına gitmeye başlamışlardır. Devlet hazinesinden erdemli mallar tedarik edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Adam Smith, modern fabrikalardaki çalışmayı azaltıcı etkilerin üstesinden gelmek amacıyla, devletin eğitim-öğretimi ve altyapıyı (yol, su, sağlık teşkilatı, konut, ulaşım) tedarik etmesini güçlü bir şekilde savunmuştur. Ancak savunulan bu görüşler karşısında devletler yine de minimal davranmış, su ve sağlık teşkilatını tedarik etmesine karşılık, ulaşım ve barınma konularına girmemiştir. Ancak bunların tedariki kendiliğinden değil reformların, politik hareketlerin, ticari birliklerin ve sağlık uzmanlarının mücadelesi sonucu olmuştur. Oy verme hakkı yayıldıkça, devletin sunduğu hizmetler yaygınlaşmıştır. 1832 yılında Britanya'daki reform yasalarını, 1867 ve 1884'de çıkarılan yasalar takip etmiş ve oy verme hakkı giderek yaygınlaşmıştır. Kentlerde yaşayanların parlamentoda temsil edilmesi artış göstermiştir (Turan, 2010: 36).

1830 ve 1848 yıllarında Fransa'da yaşanan devrimler, halkın devlet kurumlarına olan taleplerini artırmış ve sosyal istekler giderek çoğalmıştır. Kentli avam kesimin korkusundan dolayı aydın politikacılar, (Almanya'da modernleşmeyi başlatan kişi olan Bismark gibi) bir ayaklanmanın önüne geçmek amacıyla refah devleti kavramını ortaya çıkarmışlardır. Kamusal ve erdemli malların karışımı, bu politikalar sonucunda üretilmiştir. Söz konusu mallar her zaman dışlanamama ve rekabetin olmaması özelliklerine sahip değillerdir yani tam kamusal mallar değillerdir. Bu hizmetlerin devlet tarafından sunulmaması halinde, geniş negatif dışsallıklar meydana gelmektedir. Avrupa devletleri, artan şehir nüfusu içerisinde avam kesimden korkarak, bu dönemde denk bütçe ve bırakınız yapınlar doktrinlerinin Avrupalı devletler tarafından nasihat edilmesine karşılık, bu tür malları sunmaya devam etmişlerdir (Dessai, 2003: 68, Turan, 2010: 37).

1.1.3.3. 20. Yüzyılda Kamusal Mal Sunumu

Kamusal mal sunumunda yaşanan en keskin hamle, 20. Yüzyılda endüstriyel ülkelerin evrensel oy hakları sonucu meydana geldiğini söylemek yerinde olacaktır.

Devletin GSYİH içindeki payı 1870'lerde yaklaşık % 10 civarında iken günümüzde Amerika Birleşik Devletleri ve Güney Amerika'da % 30, Fransa ve İngiltere'de % 40 – 50 ve İskandinav ülkelerinde daha yüksek bir orana çıkmıştır (Tanzi, 2000: 7, Turan, 2010: 38).

Kamu harcamalarındaki artış hemen hemen tüm ülkelerde 2. Dünya Savaşı sonrasında belirgin bir hal almıştır. Devletlerin büyümesinin en belirgin olduğu dönem, Keynesyen politikaların uygulandığı Altın Çağ olan 1945 – 1975 yılları arasında olmuştur. Bu dönemde devletlerin ekonomideki rolleri değişmeye başlamıştır. Önceleri yavaş daha sonraları da hızlı bir şekilde refah devleti uygulamaları ortaya çıkmıştır. Refah devletinin genişlemesi, Keynesci denklemin kurulması ile gerçekleşmiştir. Gelir artıkça devlet gelirleri artmış ve bu durum, artan nüfusun kamusal mal sunumuna yönelik artan beklentileri ile uyumuştur.

Bu dönemde kamusal mal sunumu, iki ana başlık altında değişiklik göstermiştir.

— Birincisi, kamusal sunum sağlık, konut, yüksek eğitim ve sosyal hizmetler gibi yeni alanlara uzanmıştır.

— İkinci olarak transfer ödemeleri yeni alanlarda yapılmaya başlanmış ve yaygınlaşmıştır. Emekli aylığı, sosyal güvenlik ve fakirlik gibi transfer ödemeleri artmıştır (Dessai, vd. 2003: 69, Turan, 2010: 39).

Bir başka kamusal mal sunum noktası olarak 20. yüzyılın hemen hemen tamamında gelişmekte olan ülkeler, altyapı hizmetlerinin finansmanını ve sunumunu kamu sektörü vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Ancak, altyapı hizmetlerini üreten ve sunan kamu iktisadi teşebbüsleri birçok ülkede ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Kamu iktisadi kuruluşların düşük işgücü verimliliği, makine ve teçhizat stokunun yenilenememesi veya eski teknolojilerle yenilenmeye çalışılması, düşük hizmet kalitesi, kronik gelir yetersizliği ve yetersiz yatırım seviyesi sonucunda ekonomik bakımda zarar görmüş olmaları ve altyapı hizmetlerini yeterince karşılayamamaları gibi olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Ayrıca yüksek enflasyonun bulunduğu bir ortamda maliyetin altında fiyatlama politikalarının uygulanması sonucunda yetersiz yatırım yapmak zorunda kalan kamu iktisadi teşebbüslerinin performanslarının azalması durumu ortaya çıkmıştır (Kesik, 2012: 704).

“1980’li yılların sonuna kadar yaşanan bu sorunlara ilave olarak kamu bütçelerinde esnekliğin kaybolması ile birlikte, yeterli kaynağın bu amaca yönelik olarak aktarılamaması, kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulabilmesi için hükümetlerin yeni yöntem ve kaynak arayışı içine girmesine neden olmuştur. Düzenleyici reformlar da dahil olmak üzere kamu kesiminin yeniden yapılandırılması, özelleştirme, kamu – özel sektör ortak girişimciliği, kamusal mal olarak kabul edilen birçok mal ve hizmetin özel sektör tarafından üretilmesi ve arzı yoluyla özel sektörün hizmet sunumunda katılımın artırılması uygulamalarına gidilmesi, gelişmiş ülkeler başta olmak üzere birçok ülkede özellikle son yirmi yılda yaygınlık kazanmıştır. Bu kapsamda özellikle rekabetin uygun olmadığı alanlarda, devletin politika yapma ve düzenleyici rolünün öne çıkarılması, öte yandan finansmanının sağlanması da dahil olmak üzere bazı kamu hizmetlerinin üretilmesinin ve sunulmasının özel sektöre devredilmesi yönünde yeni anlayış daha yaygın bir uygulama alanı bulmuştur” (Kesik, 2012: 705).

Tüm bu gelişmelerin, demokratik politik süreç sayesinde meydana geldiği söylenebilir. Seçim başarısı, kamusal mal sunumun azaltılması ile kazanılmıştır. Bu nedenle, söz konusu dönemde kamusal mallar teorisi analitik olarak gelişmesine karşılık, kamusal malların uygulanabilir tarafı politik nedenlerle değişiklik göstermiştir. Samuelson kamusal malların sunumunun politik partiler aracılığı ve seçimler tarafından etkilenen politik bir süreç olduğunu ifade etmiştir (Turan, 2010: 40).

1.1.4. Kamusal Mallar Tanımı

İhtiyaçları karşılayacak mal ve hizmetlerin bir kısmı bazı özellikleri gereği piyasada üretilmezler (Nadaroğlu, 2001: 38). Bu mallar, genel olarak kamu yararı için üretilen ve tüketimi kolektif yararlar sağlayan hizmetlerdir (Acar, Gül, 2007: 259). Yani bu malların bütünüyle pozitif bir etkiye sahip olduğu düşünülmelidir (Acocella, 2001: 2). Ekonomistler tüketimde rekabet olmayan ve yine tüketiminde kimsenin dışlanamaması özelliklerinden her ikisini birden taşıyan malları kamusal mallar olarak tanımlamaktadır (Holcombe, 1997: 2). Sandler’ e göre bu iki özelliği taşıyan mallar tam kamusal maldır (Pure public good) (Sandler, 2001: 7). Kamusal mallar bu özellikleri ile beraber değerlendirmektedirler. Zira hiçbir özel kesim kuruluşu bu alanda etkin bir fonksiyon göremez (Eker, 1996: 34). Özel sektör eliyle bu mal ve hizmetlerin üretilmemesi ve

piyasa başarısızlığından dolayı bu tür mal ve hizmetlerin arzında ve korunmasında devlet müdahalesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Thoyer, 2002: 2).

Ekonomik hayatın çoğu özel mal ve hizmetlerin gönüllü değişimini içermektedir. Özel mal ve hizmetler tek bir birey tarafından tüketilen ve doğrudan diğer hiç kimseye fayda sağlamayan mallar olarak bilinmektedir. Ancak birçok faaliyet üreticiler ve tüketiciler arasında yayılmayı ihtiva etmektedir. Dışsallığın bir ucu kamusal mallardır. Kamusal mallar ilave bir kişiye daha hizmet sunmanın maliyetinin sıfır olduğu mallardır ve faydasından bireyleri dışlamak çok pahalı veya imkânsızdır. Diğer bir deyişle kamusal mallar dışlanamama ve rekabet edilememe gibi temel iki özelliğe sahip olan mallardır.

Samualson'un 1954 yılında kamusal malları dikkatli bir şekilde analiz ettiği makalesinde değindiği önemli bir nokta özel piyasaların genellikle kamusal mal ve hizmetleri verimli bir şekilde üretmeyi garanti edememesidir. Bu bağlamda kamusal malların üretimi özel malların üretiminden farklıdır. Örneğin ekmeğin üretimi ile GPS sinyallerinin üretiminin birbirinden farklı olduğu gibi. Kamusal malların verimli bir şekilde üretilmesi kolektif faaliyetleri gerektirmektedir (Sıtma hastalığına bir çare bulmak için özel firmaların tek başına yetersiz olması gibi) (Nordhaus, 2005: 3).

Fakat Akalın kamusal malları farklı bir bakış açısıyla ele almaktadır. Tüketimde rekabet olmayan ve dışlanamayan özelliklerinden ziyade bu malların dışsal ekonomilerin özel bir hali olduğunu söylemektedir. Fakat her dışsal ekonomi bir kamusal mal değildir. Zira hangi dışsal ekonomilerin kamusal mal sayılacağı bu konuda toplumsal tercihinin yani bir siyasi kararın oluşmasına bağlıdır. Bu nedenden dolayı kamusal mallar biçimsel olarak düşünüldüğünde bu malların arzı yani sunumu veya sübvansiyonu devlet bütçesi tarafından finanse edilen mallar olarak tanımlanmaktadır. Yani bir mal ne kadar dışsal ekonomiler ortaya çıkarırsa çıkarsın, ne kadar kamusal mal özelliklerini taşırsa taşırsın, siyasal karar alıcıların bu malların sağlanmasının veya sübvansiyonununun bütçeden finanse edilmesi yönünde bir kararları bulunmadıkça kamusal mal sayılmazlar (Akalın, 1981: 44-45).

Kamusal mallar kavramı ilk kez geçen yüzyıllarda İtalyan, Alman ve İskandinavyalı kamu ekonomistleri tarafından kullanılmış olmasına rağmen, kavramın gerçek anlamda tanımı, Anglo-Sakson ekonomistleri tarafından yapıldığını söylemek

yerinde olacaktır. Bu gecikme, kaynak ayırımı fonksiyonunun son yıllarda önem kazanmasıyla açıklanabilir. Kamusal mallar kavramının etkin kaynak ayırımı fonksiyonu ile ilişkilendirilmesi etkinlik, dışsallık ve fayda maliyet analizlerine de açıklık getirmiştir. Kamusal mallar kavramı ilk kez çağdaş anlamda Samuelson tarafından tanımlanmıştır. Samuelson'un tanımına göre kamusal mallar; bireylerden herhangi birisinin tüketimi nedeniyle, diğerinin aynı malı tüketme olanağında herhangi bir azalışın olmadığı; birlikte ve eşit biçimde tüketilen hizmetlerdir.^{††} Kısaca, kamusal mallar toplumdaki kişiler tarafından birlikte ve eşit olarak tüketilen mal ve hizmetlerdir. Samuelson'un bu tanımı savunma hizmetleri ve deniz feneri gibi mal ve hizmetlere tam olarak uymaktadır. (Şener, 2007: 50).

Ancak günümüzde devletin giderek artan fonksiyonlarına bağlı olarak, kamusal malları özel mallardan ayıran özellikler zaman içinde değişime uğramıştır. Teknolojik ilerleme, siyasal ve sosyal gelişmeler bu değişime yol açan unsurlar arasında yer almaktadır. Başlangıçta sadece maliye disiplini içinde incelenen bu kavram yaşanan değişimle beraber uluslararası alanda da inceleme konusu olmaya başlamış ve ulusal, bölgesel ve küresel kamusal mal kavramları ortaya çıkmıştır (Ulutürk, 2011: 129).

1.1.4.1. Malların Temel Özelliklerine Dayandırılan Kamusal Mal Tanımı: Samuelson ve Musgrave

Samuelson'un 1954 yılında yazdığı, "Kamu Harcamalarının Saf (pür) Teorisi" başlıklı makalesi, literatürde ve birçok bilim adamı tarafından modern kamusal mal teorisinin temeli olarak kabul edilmektedir. Samuelson bu çalışmasında malları, özel mallar ve ortak tüketim malları olarak iki gruba ayırmaktadır. Samuelson'un birden fazla bireyin eşzamanlı bireysel tüketimini dikkate alan ve tamamen talep yönlü olarak yapılan tanımında, özel ve kamusal mallar arasında tam bir dikotominin varlığı kabul edilmekte, kamusal mal tanımı tüketimde rekabet olmama özelliğine

^{††} Kamusal malların faydasından herkesin eşit bir biçimde fayda sağladığı söylene de aslında bu tür mal ve hizmetlerden bazı insanların, diğerlerine nazaran daha fazla faydalanabileceklerini öne sürmek mümkündür. Mesela yollardan sadece araba sahipleri faydalanmaktadır. Hatta milli savunma, adalet ve güvenlik hizmetlerinden bütün vatandaşların toplu ve eşit bir şekilde faydalanmadıkları söylenebilir. Sınır bölgesinde yaşayan insanların güvenlikten daha fazla faydalandıkları bilinmektedir. Geniş bilgi için bkz: Burhan Ulutan, Maliye, İpek Matbaası, Ankara, 1969.

dayandırılmaktadır. Kamusal malın tüketiminde rekabetin olmaması ilave her bir kişinin tüketiminin, diğerlerinin tüketim miktarını ya da tükettikleri malın kalitesini etkilememesi olarak açıklanabilir. Tüketimde rekabetin olmaması herkesin aynı miktar kamusal mal tüketmesi anlamına gelmektedir. Ancak bu, herkesin aynı faydayı elde edeceği anlamını taşımamaktadır (Göker, 2008: 110).

Samuelson'un yaptığı bu çalışma ile modern kamusal mallar teorisine iki önemli katkı sağladığı söylenebilir. Bu katkılardan birincisi kamusal mal tanımı, diğeri de kamusal malların etkin sunum koşulu ile ilgilidir. Kamusal malların etkin sunum koşuluna göre bireylerin, özel mal ile kamusal mal arasındaki marjinal ikame hadleri toplamı, özel mal ile kamusal mal arasındaki marjinal dönüşüm haddine eşit olmalıdır. Bireylerin ilave kamusal mal tüketmek için vazgeçmeye hazır oldukları özel malların toplamı, ekonomide söz konusu kamusal malın üretilmesi için vazgeçilmesi gereken özel mal miktarına eşit olmalıdır.

1955 yılında eleştirileri dikkate alarak yazdığı ikinci makalesinde ise Samuelson yine iki çeşit mal tanımı yapmakta ancak, bu tanımların uç (polar) durumlara karşılık geldiğini, oysa pek çok devlet faaliyetinin bu iki aşırı uç arasında yer aldığını, bu aşırı uçların bir karışımı olarak analiz edilebileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Samuelson daha önce yayınladığı makalesinin aksine bu çalışmasında özel mallar ile kamusal mallar arasındaki dikotomi varsayımından vazgeçmektedir. Literatürde geniş yer bulan bu çalışmalarında Samuelson, kamu harcamaları teorisinde daha önce pek kabul görmeyen marjinal fayda teorisini kullanarak bedavacı kavramına açıklık getirmiş, rasyonel, fayda maksimize edici bireylerin kamusal mallara ilişkin tercihlerini açıklamayacaklarını, bedavacı gibi davranacaklarını ileri sürmüştür. Fakat Samuelson analizlerinde tercihlerin açıklanması sorunu üzerinde durmamıştır. Tercihlerin ortak akıl, ahlaki gözlemci tarafından bilineceği varsayımını yapmıştır.

Samuelson daha sonra kamusal malları, iki veya daha fazla insanın fayda fonksiyonuna aynı anda giren mallar anlamında, "tüketim dışsallığı" yaratma özelliğine sahip mallar olarak tanımlamaktadır. Özel mallar ile kamusal mallar arasındaki dikotomi varsayımına yeniden geri dönerek, pek çok malın iki aşırı ucun karışımı olmak yerine, tüketim dışsallığı yaratarak kamusal mal uç tanımının içinde yer aldığını ifade etmektedir.

Fakat Musgrave, Samuelson'un özel mallar ile kamusal mallar arasındaki dikotomi varsayımı karşı çıkararak, kamusal malların tüketiminde rekabet yokluğu nedeniyle söz konusu olan ortak tüketim koşulunun, bedeline katkıda bulunsun ya da bulunmasın herkese uygulanması gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla kamusal malları tanımlarken rekabet yokluğuna ilave olarak, tüketimden kimsenin dışlanamamasını da gerekli görmektedir. İlave kullanıcının dışlanamaması teknolojik yetersizlik ya da yüksek maliyetler nedeniyle ekonomik olarak uygulanabilirliğin zor olmasından kaynaklanabilir. Bu durumda vergileme gücüne sahip olan devlet bu tür malların sağlanmasında önemli bir role sahip olmaktadır. Bu noktada ders kitaplarında yer alan standart tanımın Musgrave ve Samuelson'un 1955 yılında yazdığı makaleye dayandığı söylenebilir. Buna göre tüketimde rekabetin ve tüketimden dışlamanın mümkün olduğu mallar özel mallar olarak, tüketimde rekabetin ve tüketimden dışlamanın mümkün olmadığı mallar ise kamusal mal olarak tanımlanırken, bu iki uç arasında kalan mallar da karma mallar olarak sınıflandırılmaktadır. (Göker, 2008: 111).

“Musgrave, Samuelson'un kamusal mallarda eş zamanlı tüketim varsayımından söz etmezken, kamusal malların tüketiminden kimsenin dışlanamaması özelliği üzerinde durmaktadır. Bunun için verdiği nehir örneğinde, nehrin yukarısında oturan A için, suyun temiz tutulmasına yönelik olarak yaptığı harcamalar özel mal niteliğinde iken, nehrin aşağı kısmında oturan B için bu harcamaların saf kamusal mal niteliğinde olduğunu çünkü A'nın, B'yi temiz suyun faydasından dışlayamadığını ama tersinin geçerli olmadığını savunmaktadır. Ancak suyun akış yönü dikkate alındığında, A tarafından temizlenen su önce A'ya fayda sağlamakta, sonra B için yararlı olmaktadır. Dolayısıyla aynı anda değil, sıralı faydalanma ya da tüketimin söz konusu olması nedeniyle, Samuelson'un tanımına göre B için, A tarafından suyun temizlenmesi saf kamusal mal niteliğinde değildir. Eş zamanlı tüketimi kamusal malların temel özelliği kabul eden Myles de kamusal malları özel mallardan ayıran esas özelliğin pek çok kullanıcıya aynı anda fayda sağlaması olduğunu, özel malların ise sadece tek bir kullanıcıya fayda sağladığını savunmaktadır.”

Samuelson ve Musgrave kamusal mal tanımı yaparken malın teknik özelliklerini dikkate almakla birlikte, bu özelliklerin neler olduğu konusunda fikir birliğinde değildirlere. Bu noktada diğer iktisatçılar için de benzer durumun var olduğu kolaylıkla söylemek mümkündür. Demzets, Kindleberger gibi bazı iktisatçılar için kamusal mal

tanımında tüketimde rekabetin olmaması en önemli özelliktir. Bu durumda televizyon, radyo yayınlarında olduğu gibi tüketimde rekabet yokken, tüketimden dışlamanın mümkün olduğu mallar kamusal mal olarak kabul edilmektedir. Kamusal malların tanımında bu kıstasın kullanılması halinde, bu nitelikte malların üretiminin mutlaka devlet tarafından sağlanması da gerekmemektedir.

Pauley ise bu mallara tüketim açısından bakarak rekabet özelliğini ön plana çıkarmıştır. Tüketimden alıkoymanın mümkün olmadığı malları kamusal mal kabul etmektedir. Buna göre negatif dışsallık bağlamında havanın tüketiminde rekabet vardır; birinin havayı kirletmesi, diğerlerinin soluduğu havanın kalitesini etkilemektedir. Ancak faydasından kimseyi mahrum bırakmak mümkün değildir. Bazı iktisatçılar ise kamusal mallarda her iki özelliğin de birlikte bulunması gerektiğini savunmaktadırlar (Pindyck, R. Ve D.Rubinfield, 1989; Cornes ve Sandler 1986). Ancak bu katı tanımın içerisine sadece ulusal savunma ve deniz feneri gibi pek az mal girmektedir.

Tüketimde rekabet yokluğu ve tüketimden dışlanamama özellikleri gibi iki temel özelliğe ilave olarak kamusal malın tanımlanmasında başka kıstaslar arayan iktisatçılar da vardır. Stiegler (1976), bu iki kıstasa ilave olarak reddin mümkün olmamasını da saymaktadır. Reddin mümkün olmamasın anlamı, bireyin kamusal malın tüketiminden kaçınmasının mümkün olmamasını ifade etmektedir. Daha önce anlatıldığı gibi Akalın bu özelliklere ilave olarak kamusal malların finansmanının mutlaka bütçe yoluyla olması gerektiğinin altını çizmektedir.

Literatürde kamusal malların alt kategorileri olarak ifade edilen çeşitli malların tanımı da esas olarak yine malların sahip oldukları temel özelliklere dayanmaktadır. Bunlar arasında dışlama maliyeti düşük olan bedelli mallar (tiyatrolar, otoyollar); ortak kullanım malları (denizlerden avlanan balıklar) ve talebin kapasiteyi aştığı ve dışlamanın teknik olarak mümkün olduğu kulüp mallarından söz edilebilir (Göker, 2008: 110).

1.1.5. Kamusal Malların Özellikleri

Kamu ekonomisinin özel ekonomiden çok farklı bir üretim yapısına sahip olmasının nedeni kamu ekonomisinde üretilen mal ve hizmetlerin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu mal ve hizmetler hem üretimleri yönünden hem de finansmanları yönünden çok farklılıklar göstermektedirler. Bu tür mal ve hizmetlerin

toplum için önem arz etmeleri ve piyasa başarısızlıklarından dolayı kamu ekonomisi tarafından sunulması uygun görülmektedir. Kamusal mal ve hizmetlerin özelliklerinden dolayı özel ekonomiye yani piyasa mekanizmasına bırakılamaz (Edizdoğan, Çetinkaya, Gümüş, 2010: 19). Kamusal mal ve hizmetlerin üretimi ve sunumu piyasa mekanizmasına bırakılsa bile, kamu kurumlarının üretimine eşdeğer bir biçimde özenle yönetilmeleri gerekmektedir (Musgrave (çev.), 1958: 55).

Günümüzde oldukça geniş bir alanı kapsayan kamusal mallar literatüründeki çalışmalar incelendiğinde kamusal malların genel özelliklerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

1.1.5.1. Talepleri Siyasal Mekanizma İle Belirlenir

Piyasa içinde sunulan özel malların üretim miktarları, bilindiği gibi üretici ve tüketicilerin fiyat mekanizması aracılığıyla arz ve taleplerini bildirmeleriyle belirlenmektedir. Kamu mallarında ise, – özellikle tam kamusal mallarda – fiyat mekanizmasının işlememesi nedeniyle, bu mallardan ne miktarda üretileceğine siyasi talep yani oylama mekanizması ile karar verilmektedir. Kamu hizmetlerinin sunumu bütçeleme süreci içinde kamu harcaması olarak gerçekleşir ve bütçenin oylanması ile toplumun bu hizmetlere olan talebi, siyasi organ tarafından karşılanmış olur (Kirmanoğlu, 2007: 130).

Siyasal talebin niteliği siyasi rejimin yapısıyla yakından ilgili olmaktadır. Demokratik parlamenter rejimlerde bireyler kamusal mallara olan taleplerini bazı araçlar vasıtasıyla açıklayabilmektedirler. Örneğin, referandum tekniği ile bireylerin kamusal tercihleri belirlenerek buna göre kamusal arz gerçekleştirilmektedir. Ya da bireyler milletvekillerini seçerek, kendi tercih haklarını bu kimselere devredebilmektedirler. Ancak sonuç olarak kamusal malların arzına karar veren siyasi talep olmaktadır. Dikta rejimlerinde ise hangi türde ve ne miktarda kamusal mal üretileceğine bizzat diktatör karar vermektedir. Bu tür rejimlerde kamusal arzı düzenleyen sadece diktatördür (Aktan, 2012: 8). Fakat günümüzde sivil toplum kuruluşlarının gelişmesi ve siyasi karar alma mekanizmasında söz sahibi olmaları kamusal malların talebinin sadece siyasi mekanizma ile belirlenmesi özelliğini esnetmişlerdir. Bireylerin tek başına açıklayamadıkları talepleri sivil toplum kuruluşları aracılığıyla açıklanmaktadır. Bu nedenle yukarıda anlatılan görüşlere ilave olarak

kamusal mallarda siyasal mekanizmanın yanında sivil toplum kuruluşlarının da artık söz sahibi olduğu ve taleplerin belirlenmesi sürecinde aktif bir rol aldığı söylenebilir.

1.1.5. 2. Bölünmezlik

Kamusal mal ve hizmetlerin en önemli özelliği, faydasının bölünememesidir (Nadaroğlu, 1974: 27). Yani bu mal ve hizmetlerden kimin ne kadar yararlandığının tespiti mümkün değildir (Mutluer vd., 2010: 95). Toplumdaki bireyler bu malı ortaklaşa tüketirler ve her bireyin tüketimi birbirine eşittir (Ulutürk, 2011: 131). Kamusal malların toplum bireyleri tarafından eşit bir biçimde tüketilebilme olanağının varlığı, bu hizmetlerin sahip olduğu bölünmezlik özelliğinden kaynaklanmaktadır (Şener, 2007: 51). Herhangi bir mal veya hizmetin tam kamusal olmasının ilk şartı sağladığı faydanın bölünmez olması üzerinde fikir birliği vardır. Bilindiği gibi özel mallar bireyler tarafından ayrı ayrı tüketilir ve faydası sadece o malı tüketen bireye özgüdür (Erdem, Şenyüz, Tatlıoğlu, 2011: 23). Fakat kamusal mal ve hizmetlerin bölünmezlik özelliğinden dolayı toplum halinde tüketimi söz konusu olmaktadır. Örneğin, savunma hizmeti teknik olarak ünitelere bölünmek suretiyle kişilere ayrı ayrı sunulamaz. Savunma hizmeti bir ülke için yapılır ve aynı anda herkes bundan faydalanmaktadır. Ancak kamusal mal ve hizmetlerin faydalarının topluma yayıldığını belirtirken yayılma alanını dikkate almak gerekmektedir. Yayılma alanı hizmetin türüne göre değişkenlik göstermektedir. Deniz feneri ve trafik lambalarının faydası belli bir alana yayılırken, savunma hizmetlerinin faydaları bütün ülke düzeyine yayılmaktadır (Aksoy, 1994: 65).

1.1.5. 3. Kolektif Tüketim

Ortak veya kolektif tüketim tek bir maldan birden fazla tüketicinin fayda elde etmesidir. Savunma, diplomasi, hava kirliliğinin önlenmesi, parklar, tiyatro ve spor gösterileri, vb. mal ve hizmetler ortak tüketime konu olan mallardır. Bireyler bu tür mallardan ortak olarak yararlanmaktadırlar. Bir bireyin bu tür bir malı tüketmesi diğer bireylerin fayda fonksiyonunda bir azalma meydana getirmez (Aktan, 2012: 9). Özel mallar ise, bireyler tarafından ayrı ayrı tüketilmektedir. Böylece, bir özel malın A tarafından tüketimi sonucu olarak, B'nin fayda fonksiyonunda herhangi bir değişme meydana gelmez. Kamusal mallarda ise, A'nın kamusal mal tüketimi sonucu olarak B'nin de fayda fonksiyonunda bir değişme meydana gelmektedir. Örneğin, A'nın tifo salgınından korunması için alınan bir önlem ya da yapılan bir aşı, başka bir kentte

yaşayan B'yi de olası bir salgından koruyabilmektedir. Böyle bir durum kamusal malın birlikte tüketim niteliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. (Şener, 2007: 54).

Tablo 1.1'de özel mallar, ortak mallar ve tam kamusal mallarla ilgili olarak dışlanma kriterine göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Örneğin, ekmek, otomobil vs. gibi mallar özel mal olup bunlarda dışlama mümkün iken, barış, güvenlik ve ulusal savunma gibi mallar ise tam kamusal mal olup dışlamam mümkün olamamaktadır yani ortak tüketim söz konusudur.

Tablo 1.1: Tüketimde Kolektiflik

	Alternatif kullanım	Ortak kullanım
Dışlama mümkün	<u>Özel mallar:</u> Ekmek, ayakkabı, otomobil, saç kesimi, kitap vb.	<u>Ücretli mallar:</u> Tiyatro, gece kulübü, telefon hizmeti, paralı yollar, kablolu TV, elektrik
Dışlama mümkün değil	<u>Ortak havuz mallar:</u> Yer altı su havzalarından pompalanan sular, okyanus balıkları, petrol sahasından çıkarılan ham petrol vb.	<u>Kamusal mallar:</u> Barış ve güvenlik, ulusal savunma, sivrisineklerin azaltılması, yangınlardan korunma, hava durumu tahminleri vb.

Kaynak: Vincent Ostrom and Elinor Ostr, Public Goods and Public Choices, Workshop in Political Theory and Policy Analysis, Indiana University, <http://theworldbuilders.witesman.com/v372/Ostrom%20public%20goods%20and%20public%20choices.pdf> (ET:10.10.2011).

1.1.5. 4. Tüketimden Mahrum Edilememe ve Bedavacılık

Tam kamusal mal ve hizmetlerin en önemli özelliklerinden biri de bu tür mal ve hizmetlerin sağladığı faydadan kimsenin dışlanamaması ya da mahrum bırakılmaması özelliğidir. Özel mal olarak tarif ettiğimiz kişisel ihtiyaca cevap veren herhangi bir mal veya hizmeti; bedel ödeyene sunmak, bedel ödemeyenleri ise, bu mal veya hizmetin faydasından mahrum bırakmak mümkündür. Buna karşılık, ulusal savunma ve adalet gibi tam kamusal bir hizmetin faydasından toplumun herhangi bir kesimi mahrum bırakmak istenildiğinde, toplumun tamamı mahrum bırakılmış olur. Dolayısıyla tam kamusal mal ve hizmetlerin finansmanına katılmayan bireyler de bu mal ve hizmetlerden yararlanmaktadır. Başka bir ifade ile tam kamusal mal ve hizmetlerin finansmanına katılmayanlar, bu tür hizmetlerin faydasından dışlanamazlar yani hizmetten mahrum edilemezler (Pehlivan, 2010: 41).

Bireyler ödemede bulunsalar da bulunmasalar da söz konusu maldan faydalanacaklarını bildiklerinden bedavacılık söz konusu olmaktadır (Vural, 2007: 10). Çünkü mal ve hizmetin faydasının eşit dağıtıldığı kabul edilse bile, yararlananlar maliyete katılma için ödeme yapmaktan kaçınabilirler. Faydasından yararlanmaları engellenemeyen kişilerin, maliyet bedelini ödemekten kaçınmaları, bu hizmetlerden bedava yararlanma imkanını ortaya çıkarmakta ve normal şartlarda fertlerin tercihi de bu yönde olmaktadır. Dolayısıyla, bu tür mal ve hizmetlerin finansmanını özel sektörde olduğu gibi “yararlanan yararlandığı ölçüde öder” prensibiyle gerçekleştirmek mümkün değildir. İşte bu nedenle kamusal mal ve hizmet üretiminin maliyetleri kamusal finansman denilen vergilerle yapılma durumundadır. Kısaca kolektif tüketim kolektif ödemeyi gerektirir. Ödeme miktarı da kişilerin ne kadar fayda sağladığına göre değil ödeme güçlerine oranla belirlenir. (Erdem, Şenyüz, Tatlıoğlu, 2011:24)

1.1.5. 5. Kamusal Finansman Gerektirmesi

Kamusal mal ve hizmetleri sınıflandırmada önemli bir diğer özellik ise söz konusu mal ve hizmetin finansman yapısıdır. Buradan anlaşılması gereken herhangi bir mal ve hizmetin finansman şeklinin zorunlu ya da gönüllü olup olmamasıdır (Vural, 2007: 9). Kamusal malların sunumunun finansmanı, özel mallarda olduğu gibi fiyatlandırma yani özel finansman, ya da kullanıcının ödemesi, biçiminde gerçekleşmez. Çünkü bu mallarda, daha önceki özelliklerde belirtildiği gibi bedavacılık ve tercihlerin açıklanmaması sorunu vardır. Bunun yerine kamusal malların finansmanı, zorunlu bir finansman biçimi olan vergileme ile yapılır. Bazı kamu mal ve hizmetlerinin kullanımı karşılığında harç gibi fiyata daha yakın olan bir bedel ödenebilir; ancak genellikle harçlar tüm kamu bütçelerinin küçük bir kısmını oluşturduğu için kamusal finansman olarak vergiler ön plana çıkmaktadır.

Kamusal finansmanın zorunlu olmasında, kamusal malların ‘tüketimden mahrum bırakılamaz’ olması özelliği belirleyici olduğu söylenebilir. Bu özellik gevşediği sürece ‘tüketimde rekabet olmaması’ özelliği devam etse dahi, bu mallar fiyatlandırılabilir. Örneğin, bir köprü ya da otoyol girişine gişeler koyarak bu hizmeti fiyatlandırılabilir hale getirebilirsiniz. Ancak, köprü ve otoyol örnekleri yarı kamusal nitelik taşımasına karşın tam kamusal mallarda böyle bir durum söz konusu

olamamaktadır. Bu nedenle tam kamusal mallarda kamusal finansman zorunludur (Kirmanoğlu, 2007: 129).

1.1.5. 6. Tüketiminde Rekabet Olmaması

Kamusal malların tüketiminde tüketiciler birbirine rakip değildir. Yani bir bireyin bu malları tüketimi başka bir birey tarafından tüketilmesini önleyemez (Batırel, 1976: 22). Özel mallarda ise tüketim sırasında rekabet durumu söz konusu olmaktadır. Bir bireyin tüketimde bulunduğu miktarda bir artış olursa diğer bireylerin payında bir azalma meydana gelir. Buna karşılık kamusal malların tüketimi sırasında bu malların niteliği gereği bireyler arasında rekabet durumu ortaya çıkmamakta, başka bir deyişle bir bireyin kamusal mal tüketiminde bulunması diğer bir bireyin payında bir azalma meydana getirmemektedir. Bu durumda kamusal malların faydalarının yayılma alanında bulunan herkes aynı anda yararlanmaktadır. Örneğin, hava kirliliğini önlemek için kurulacak bir şebeke sisteminden yaşayan herkes aynı ölçüde yararlanır. Bir kimsenin temiz havadan biraz fazla tenneffüs etmesi diğerlerine kalan miktarda bir azalmaya yol açmaz (Edizdoğan, Çetinkaya, Gümüş, 2010: 21). Tüketimde rekabet olmaması özelliği etkinlik ve verimlilikle de yakından alakalıdır. Çünkü etkinlik kamusal malın bedava sunulmasını gerektirmektedir (Savaşan, 2012: 153).

1.1.5. 7. Dışsal Ekonomiler

Dışsal ekonomiler kavramı ilk kez iktisat tarihinde Cambridge Okulunun kurucusu olarak kabul edilen İngiliz iktisatçı Alfred Marshall tarafından ortaya atılmıştır (Aktan, 1994: 6). Kamusal malların tanımında belirtildiği gibi aslında bu mallar dışsal ekonomilerin özel bir halidir denilebilir. Bu dışsal ekonomiler olumlu (pozitif) veya olumsuz (negatif) olarak ortaya çıkabilmektedirler (Akalin, 1981: 45).

Dışsallık, özel mal ve hizmetler ile kamusal mal ve hizmetlerin kullanımı veya tüketimi sonucu üçüncü kişilerin refahını etkileyen bir kavramdır (Block, 1983: 1). Bu kavram genel olarak bir ekonomik birimin tüketim veya üretim faaliyeti dolayısıyla diğer ekonomik birim veya birimler üzerinde dolaylı olarak ortaya çıkan olumlu veya olumsuz etkileri ifade etmektedir (Eker, 1996: 41). Dışsal ekonomilerin kamu ekonomisi yönünden taşıdığı önem, herhangi bir kamusal malın kamu kesimi tarafından mı yoksa özel kesim yani piyasa mekanizması aracılığıyla mı sunulması gerektiğine

imkan vermesidir. Gerçekten de pozitif dışsallığın söz konusu olduğu kamusal mallarda özel kesim üretici birimlerinin genellikle üretimi üstlenmemeleri, bu hizmetin kamu kesimince yerine getirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan negatif dışsallığın söz konusu olduğu mallarda, özel kesim topluma, tazmin etmedikleri bir takım ek maliyetler yüklemektedirler. Bu durumda da kamu ekonomisine ihtiyaç duyulmakta ve ek sosyal maliyetin ya düzenleyici vergilerle telafi, ya da söz konusu üretimin kamu kesimi tarafından sunulması gerekmektedir.

Literatürde ve birçok kesim tarafından dile getirilen dışsallığın en klasik örnekleri eğitim ve sağlıktır hizmetleridir. Örneğin, eğitim hizmetinde, ilk olarak yararlanan kimse özel bir fayda sağlamaktadır; Bireyler aldığı eğitim hizmeti sayesinde daha iyi parasal imkanlara ve daha iyi bir sosyal statüye sahip olabilirler. Buna ilave olarak, alınan eğitim sonucu toplum üyelerinin de bir kısım faydalar elde etmesi olanağı ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce toplumda eğitim görmüş kimselerin sayıca artması, ekonomik ve sosyal kalkınmanın itici gücünü oluşturmaktadır. Diğer bir ifade ile ülke için önemli bir beşeri sermaye oluşturmaktadırlar. Ayrıca, eğitim hizmeti toplumsal kültür düzeyinin yükselmesini sağlayacağından, bu yönüyle kişileri değerler çatışmasına, çevre sorunlarına ve manevi huzursuzluklara karşı daha duyarlı bir hale getirecektir (Aktan, 2006: 20).

1.1.5. 8. Talebin Zorunlu Olması

Kamu ekonomisinde vatandaşların bazı kamusal hizmetlere talepte bulunmalarını zorunlu kılınmıştır. Zorunlu askerlik hizmeti, zorunlu ilköğretim, nüfus cüzdanı alınması, sürücü ehliyeti alınması vb. bu konuda örnek olarak verilebilir. Kamusal malların bu özelliği literatürde “forced rider” olarak bilinmektedir. Özel mallarda ise tüketici ve üretici açısından tüketim ve üretim özgürlüğü esastır (Aktan, 2006: 21).

1.1.6. Yarı Kamusal (Kolektif) Mallar

Kamusal malların yukarıda bahsedilen iki özelliğinden sadece birine sahip olan veya kamusal mal özelliklerinde aşınma olan mal ve hizmetlere yarı kamusal mal denilmektedir (Savaşan, 2012: 155). Yüzde yüz özel ile yüzde yüz kamusal mallar ve hizmetler arasında yer alan bu tür malların ve hizmetlerin yarı kamusal derecesi,

bunların dış fayda ve dış maliyet kısımları ile belli olmaktadır (Devrim, 1998: 47). Özellikle üretilen yarı kamusal malların yüksek bir dışsallığa sahip oldukları düşünüldüğünde, devlet pozitif dışsallık yaratarak sosyal refahın artırılmasında önemli derecede rol almaktadır (Şanlıoğlu, Uzay, 2011: 99). Topluma faydaları tam kamusal mal ve hizmetler gibi iken, bireye faydaları ise özel mal ve hizmetlerdeki gibidir. Devlet tarafından üretilen söz konusu mal ve hizmetler, yarı kamusal olarak adlandırılmaktadır. Yarı kamusal malların başlıca özelliği bu mal ve hizmetlerden yararlananlara olan doğrudan yararları yanında, toplum üyelerine olan marjinal katkılarıdır. Bölünebilir nitelikteki kamusal mallarda her bir tüketici değişik tüketim paylarına sahip olabildiğinden, fiyat uygulamasına geçilebilmekte, buna bağlı olarak tüketiciler tercihlerini belirtebilmekte ve belirli bir dışlama yapılabilmektedir. Özellikle uygulama bakımından ortaya çıkan bu durum yarı kamusal mallar olarak adlandırılan bir mal ya da hizmet grubunun incelenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır (Akdoğan, 2011: 46).

Özellikle dışsallık etkisi bölünebilir ve pazarlanabilir nitelikteki özel mallara yarı kamusal bir nitelik kazandırmaktadır. Bölünebilme ve pazarlanabilme gibi özellikleri ile piyasa ekonomisi tarafından sunumu mümkün olan ve topluma önemli ölçüde dışsallıklar yayan yarı kamusal malların üretiminde genellikle piyasa ekonomisi ve kamu ekonomisi kesimince birlikte yapılırsa da kamu ekonomisinin daha fazla ağırlıkla olduğu görülmektedir. Genellikle sosyal ihtiyaçları karşılamaya yönelik olan ve belirli bir fiyat karşılığı sunulan yarı kamusal mallardan yararlanmada, kişiler tercihine göre devlet ile özel kuruluşlar arasında kendi mali olanaklarına göre karar verebilmektedirler.

Ancak, daha önce kamusal malların özellikleri başlığı altında anlatıldığı gibi devlet bu tür malların özel sektöre üretimine izin vermiş olsa bile üretim faaliyetleri, mal ve hizmet miktarı ve kalitesinin belirlenmesi veya denetimlerinde müdahalelerini sürdürmekte hatta fiyat tespitlerini bizzat yapabilmektedir. Netice olarak devletin kısmen veya tamamen müdahaleci olma nedeni, bu malların üretim veya tüketimlerinden kaynaklanan pozitif veya negatif dışsallık etkisidir (Armağan, 2003: 3-4). Bu hizmetlerin üretiminin tamamen özel kesime bırakılması bir takım sakıncalara sebep olmaktadır. Kar endişesiyle hareket eden firmaların bu mal ve hizmetlere yeterince kaynak ayıramaması halinde ortaya çıkacak aksamaların bireylere olan zararının yanı sıra topluma da bazı zararlar verecektir. Bu zararlara negatif dışsallıklar

da denilmektedir. Ortaya çıkan negatif dışsallıklar dikkate alındığında bu tür mal ve hizmetlerin üretiminde devletin de müdahil olması kaçınılmaz olmaktadır (Öner, 1986: 21). Bu nedenle piyasa tarafından üretilen bazı mal ve hizmetler (eğitim ve sağlık gibi) pozitif ve negatif dışsallıkları da dikkate alınarak özel kesimle beraber kamu kesimi de ağırlıklı olarak üretime katılmalıdır.

Yarı kamusal mal ve hizmetlere en iyi örnek eğitim ve sağlık hizmetleridir. Bir ekonomik mal olarak eğitimin diğer mallara oranla farklı özelliklerinin bulunması kamu ekonomisi literatürüne yarı kamusal mal kavramını sokmuştur. Gerçekten de bölünebilirlik ve pazarlanabilirlik niteliklerine sahip olan eğitim ve sağlık bu nitelikleriyle bir özel mal görünümünde iken öte yandan dışsallık niteliği nedeniyle de bir kamusal mal görünümündedir (Eker, Tüğen, 1994:43).

1.1.7. Doğal Tekel Mallar

Doğal tekel mallar yarı kamusal mallar gibi bölünebilir, pazarlanabilir ve fiyat yoluyla tüketiciye intikal ettirilebilir mallar olarak bilinmektedir. Ancak yarı kamusal malların temel özelliği dışsal ekonomiler iken, doğal tekel malların temel özelliği içsel ekonomilerdir. İçsel ekonomilerin söz konusu olduğu sektörlerde sonuçta bir doğal tekel ortaya çıkması dolayısıyla, bu tür malların genel olarak devletçe sunulması arzu edilmektedir. Nitekim birçok ülkede doğal tekel malları kamu iktisadi teşebbüsleri aracılığıyla sunulmaktadır. Ortak havuz malların temel özelliği ise bu tür malların kullanımı gerçekte serbest olması ancak tüketimine ulaşmanın güç ve maliyetli olmasıdır. Okyanusta bulunan petrol ve diğer doğal zenginlikler, balıklar, vb. bu tür mallara örnek teşkil etmektedir. (Aktan, 2006: 22).

1.1.8. Kulüp Mallar

Buchanan, tüketimde dışlamanın mümkün olduğu bazı malların, belirli bir kapasiteye kadar faydasından yararlanmanın rakip olmadığı saptamasını yaparak, bu tür malları kulüp malı olarak tanımlamıştır (Ulutürk, 2011: 136). Kulüp mallar, kulüp diye tabir edilen bir yapının, sadece kendi üyelerinin faydalanması için ürettiği mal ve hizmetlerdir. Bu oluşumda belirli sayıda kişi bir araya gelerek, bazı hizmetleri üretmek üzere bir kulüp kurabilir. Bu şekilde bir kişinin tek başına sağlamanın mümkün

olmadığı veya çok büyük bir bedel ödeyerek sağlayabileceği bir hizmeti, kulüp daha uygun şartlarda sağlayabilmektedir.

Örneğin, bir kişinin tenis oynama ihtiyacı için tek başına tenis kulübü kurması ya da bu hizmeti bedel karşılığı piyasadan satın alması çok maliyetli olabilir. Bir kişinin az miktarda bir aidat ödemek suretiyle üye olduğu bir kulüp bu tür hizmeti çok daha düşük maliyetle üretebilir ve bu suretle kulüp üyeleri kulüp hizmetlerinden yüksek bir fayda sağlamış olabilir. Genellikle kulübün ürettiği hizmetlerden kulüp üyelerinin dışındakiler yararlandırılmaz. Bu nedenle, diğer yarı kamusal mallardan farklı olarak kulüp malların faydasından sadece kulüp üyeleri yararlanır. Yani tam kamusal mallarda bulunan dışlanamama özelliği kulüp mallarda geçerli değildir. Ancak, çok sayıda kişiye fayda sağladığı için kulüp malların üretimi devlet tarafından desteklenir ve ya özendirilir (Pehlivan, 2010: 44).

1.1.9. Özel Mallar

Özel mallar ve hizmetler, kişisel tüketime konu olan mal ve hizmetlerdir. Özel mal ve hizmetlerden faydalanabilmek için bunların bedelinin ödenmesi zorunludur (Eker, 1996: 39). Çünkü bu mallar, tam kamusal malların aksine gerek tüketimden mahrum bırakmanın mümkün olduğu, gerekse tüketiminde rekabet olan mallar olduğu için, piyasanın bu malları herhangi bir aksama olmadan sunması gerekmektedir. Ancak bu ideal durum gerçekleşse dahi, devlete bu alanda bazı roller düşmektedir. Bunlardan bir tanesi piyasaların aksamadan çalışması için devletin üstlenmesi gereken düzenleyici ve denetleyici faaliyetleridir. Bunlar arasında, mülkiyet haklarının tanımlanması, işlem maliyetlerinin azaltılması sayılabilir. İkinci olarak devlete düşen bir başka rol bireylerin ve toplumun faydasını göz önüne alarak, bazı malların tüketimini zorunlu kılmak ya da tersi durumda yasaklamaktır. Bu mallara erdemli mallar adı verilmektedir. Bu yaklaşım paternalist bir devlet anlayışı içermekle birlikte, bugün dünyada bütün devletlerin az ya da çok uyguladığı bir durumdur (Kirmanoğlu, 2007: 121).

1.1.10. Erdemli Mallar

Kamusal malların bazıları toplum için yararlı özel mallar niteliğini taşımaktadır. Bu mallar genellikle mal ve hizmetlerin bir ucu olan tam kamusal mallar ile diğer bir ucu olan özel mallar arasında kalmış mallar olarak tanımlanmaktadır. Bu mallar,

bölünebilen, tüketimden mahrum bırakılma, yani dışlama ilkesinin uygulanabildiği ancak bir bedel karşılığında sunulması mümkün olmayan mallardır. İşte bu şekilde hem bölünebilen, pazarlanabilen, bir bedelle sunulabilen niteliğe sahip ve hem de bunların dışındaki kişilere derece derece fayda sağlayan durumdaki ihtiyaç ve mallara erdemli ihtiyaç ve mallar denilmektedir (Devrim, 1998: 49). Toplum için faydalı özel mal ve hizmetler esas itibariyle tüketimleri sonucu dış fayda oluşturan mal ve hizmetler olarak tanımlanmaktadır. Fakat bu tür mal ve hizmetlerin kapsamının tanımlanmasının çok güç olduğu ve bu konuda farklı yaklaşımların ortaya çıkabileceği de belirtilmektedir (Eker, 1996: 40). Günümüzde sayıları giderek artan bu tür mal ve hizmetlerin uygun düzeyde tüketilmesi topluma önemli düzeyde dışsal faydalar sağlamaktadır. Ancak dışsal faydası göz önünde bulundurulmadığından piyasada genellikle gerekli olan düzeyin altında üretilmeleri, devletin gelir dağılımı ve ekonomik büyümeye ilişkin fonksiyonlarını başarılı bir şekilde yerine getirmesini engellediğinden ya doğrudan devlet tarafından bedelsiz olarak topluma sunulmakta ya da piyasa fiyatının altında pazarlanmaktadır. Bu mallara örnek olarak; onurlu ve insanca yaşamayı sağlayacak konut olanaklarının sağlanması ve artırılması, ücretsiz ya da düşük ücretle sağlık ve tedavi ihtiyaçlarının temin edilmesi, çocuk bakım ve yetiştirme merkezleri hizmetleri, yardıma muhtaç bireylerin devlet tarafından gözetlenmesi vb. hizmetler gösterilebilir (Edizdoğan, Çetinkaya, Gümüş, 2010: 32)

1.2. KAMU MALLARININ FAYDASININ YAYILMA ALANINA GÖRE SINIFLANDIRILMASI

Kamusal malların bir diğer sınıflandırma kriteri kamu hizmetinin faydasının yayıldığı alanın genişliğidir. Bu fayda yayılma alanı, mahalli bir bölge, bütün bir ülke veya yerkürenin belirli bir bölgesi ya da bütün yerküre olabilir. İşte buna göre, kamusal mallar; yerel kamusal mallar, ulusal kamusal mallar ve küresel kamusal mallar olarak sınıflandırılmaktadır (Kirmanoğlu, 2007: 131). Nadaroğlu (1994) faydası belirli bir alana yayılan hizmetler merkezi idare tarafından sunulmalı, fayda alanı bölgesel olan mallar ise yerel yönetimlere bırakılması gerektiğini savunmaktadır (Sakinç, 1998: 330).

1.2.1. Yerel Kamusal Mallar

Kamusal malların, merkezi devletin sunumunca ele alındığı 1950’li yıllardan bu yana geçen sürede en azından bazı kamusal malların yerel olarak sunulabileceği ve bu sunumda kamu idarelerinin yanı sıra neo-liberal bir yaklaşımla genişletilmiş bir kamusal alan tanımı içerisinde piyasa aktörlerinin de rol alabileceği görüşleri geliştirilmiştir. (Durmuş, 2008: 135).

Yerel kamusal mallar, dışlanmazlık ve bir dereceye kadar faydada rekabet olmaması özelliklerine sahip olan mallardır, ancak, bu malların faydalarının yayılma alanı belli bir coğrafi alan ile sınırlıdır (Kirmanoğlu, 2007: 131). Burada önemli olan husus yerel kamusal malların faydasının belirli bir alanla sınırlı olması ve bu malların kullanımından o alanda yaşayan bireyleri dışlamanın mümkün olmamasıdır. Yerel televizyon kanalları bu malların anlaşılması açısından önemli bir örnektir. Çünkü yerel televizyon vericileri yalnızca belirli bir bölge dahilinde yayın yapmakta ve bu bölge dışında yaşayan bireyler bu hizmetten faydalanamamaktadırlar. Yani yerel televizyon yayınından faydalanmak için o bölgede yaşamak gerekmektedir (Dileyici, Vural, 2006: 47).

1.2.2. Ulusal Kamusal Mallar

Kamusal malların bazılarının faydaları ulusal düzeyde bölünmezdir (Nadaroğlu, 2011: 39). Faydası bir ülke sınırları içinde yayılan bu tür mallara ulusal kamusal mallar denilmektedir. Ulusal kamusal mallarda dışlanmazlık özelliği sadece ülke sınırları içerisinde geçerli olmaktadır. Bu tür hizmetleri söz konusu ülkenin merkezi hükümeti merkezi bütçeden karşılamak zorundadır. Bu hizmetlerin düzeyinin ne olacağı, diğer bir deyişle bütçe büyüklükleri siyasal düzeyde karar alınan hususlardır.

Ulusal savunma, adalet, iyi bir ekonomi yönetimi bu tür mallara örnek olarak verilebilir. Türkiye’de yaşayan bir kişi, Türkiye’nin neresinde olursa olsun, gerektiği durumda Türk adalet sisteminden yararlanıyor olmalıdır. Aynı şekilde, sağlıklı bir ekonomi, bir ülkede yaşayan herkese, değişen derecelerde de olsa, fayda sağlıyor olmalıdır. Ayrıca, günümüzde artan bir şekilde, bu tür kamusal malların ülkeler arasında yayılan dışsallıkları ortaya çıkmaktadır. Bu konu küresel kamusal mallar adı altında

yeni sayılabilecek bir kavramın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. (Kirmanoğlu, 2007:132).

1.2.3. Bölgesel Kamusal Mallar

Bir kısım kamusal malların faydaları bölgesel düzeyde bölünmezdir. Ulusal sınırlar içindeki toplumun tümü bunların faydasından yararlanamaz, sadece belli bölgelerin sınırları içinde yaşayanlar bu hizmetlerden yarar sağlamaktadır (Nadaroğlu, 2001: 39). Ferroni'ye göre bölgesel kamusal mallar, faydaları bölgeye yayılan yani bölge içinde yer alan ülkeleri etkileyen mallardır (Ferroni, 2002: 3). Bölgesel kamusal mallar, sağladıkları faydanın yayılma alanları açısından ulusal ve küresel kamusal mallar arasında yer alan bir kamusal mal sınıfını temsil etmektedir. Günümüzde sağlık, çevre, finansal istikrar, barış ve güvenlik gibi alanları kapsayan bölgesel kamusal mallar, kalkınmanın önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bölgesel kamusal malların kamu maliyesi yazınında ciddi bir olgu olarak ele alınmasında hiç şüphesiz ki, küreselleşme süreci ile beraber yürüyen bir bölgeselleşme süreci belirleyici olmuştur (Çelebi, Yalçın, 2008:4).

Ulusal kamusal malların faydaları sadece o ülke içinde kalmaktadır. Küresel kamusal malların faydaları ise tüm dünyaya yayılmaktadır. Bölgesel kamusal malların faydaları ise belli bir bölgedeki ülkeleri etkilemektedir. Otoyollar, ortak pazarlar (AB, NAFTA, vb.), Savunma Paktları (NATO) ve kablo ağları bölgesel kamusal mal niteliği taşımaktadır. Morrisey ve Willem Te Welde bölgesel kamusal malları, bitişik sınırları olan ülkelere ortaya çıkan kamusal faydalar olarak tanımlanmaktadır. Bölgesel kamusal mallarda, bir bölgedeki komşu ülkeler arasında fayda ve zararlar birbirini etkilemektedir (Çelebi, Yalçın, 2008: 7).

1.2.4. Küresel Kamusal Mallar

Son yıllarda ulusal sınırları aşan aktivitelerin giderek artması küresel kamusal mal kavramını ortaya çıkarmış ve bunlarla ilgili olarak ortak bir bilinç ortaya çıkmıştır (Sandler, 2011: 15). 1999 yılındaki Birleşmiş Milletler Gelişim Programına göre, tüm dünyayı ilgilendiren, dışsallığı ülke sınırlarını aşan, üretimi ve finansmanı uluslararası bir yönetim ve örgüt tarafından gerçekleştirilen mallar küresel kamusal mallardır (Onur, 2011: 8). Bir başka deyişle, bir malın faydası birden fazla ülkeye yayılıyorsa ve

herhangi bir nüfus grubunu ya da kuşağı dışlamıyorsa o mal küresel kamusal bir maldır (Durmuş, 2008: 146). Sınır ötesi dışsallıklar ise bir ülkede rekabetçi piyasalar nedeniyle meydana gelen aktivitelerin diğer bir ülkeyi etkilemesi neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu sınır ötesi dışsallıklar pozitif veya negatif olabilmektedir. Ama genellikle ülkeler negatif yani olumsuz sınır ötesi dışsallıklarla mücadele etmektedirler. Ülkelerdeki suyun kullanımı, atmosfer kirliliği, bulaşıcı hastalıkların kontrol edilmesi ve mali krizler negatif sınır ötesi dışsallıklara örnek olarak verilebilir (Kanbur, 2001: 2).

Küresel kamusal mallar son yıllarda yaygın olarak tartışılmaya başlanmışsa da yeni bir olgu değildir. Doğal rezervler gibi bazıları (atmosfer, denizler, okyanuslar) insanoğlundan önce de vardı. Ancak insanoğlunun ortaya çıkması, sanayileşme ve beraberinde ortaya çıkan olumsuz dışsallıklar, küreselleşme gibi temel faktörler küresel kamusal malların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Süreç içinde ulusların ve çeşitli grupların kendi kamusal alanları iç içe girmeye başlamış ve insanların yaşam koşulları birbirine bağımlı hale gelmiştir. Geçmişte kamusal malların ulusal boyutları ön plandaydı, ancak bugün hem bir ulusun hem de bireylerin refahı için küresel kamusal mallar temel alınmaktadır. Yani hızla küreselleşen dünyada bireylerin ve toplumların refahının sadece özel ve kamusal mallar arasında değil; yerel, bölgesel ve küresel kamusal mallar arasındaki dengeye bağlı olduğuna dikkat çekilmektedir (Durmuş, 2008: 146). Küresel kamusal mallarla ilgili temel bilgi ve açıklamalar ikinci bölümde detaylı bir şekilde ele alınacağından burada özet bilgi verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL KAMUSAL MALLAR TANIMI, TEORİSİ VE GELİŞİM SÜRECİ

Maliye literatüründe ve uluslararası seviyede 1990'lı yıllardan sonra sıkça tartışılmaya başlanan küresel kamusal mallar küreselleşme olgusunun hızlanmasıyla beraber gittikçe önem arz etmeye başlamıştır. Daha önceleri sadece ulusal sınırlarda olumlu ve ya olumsuz etkisi görünen birçok mal ve hizmetin küreselleşme süreci ile beraber sınır ötesine uzanan etkisi, bu mal ve ya hizmetlerin uluslararası düzeyde tartışılmasına sebep olmuştur. Küresel kamusal mal kavramının yeni olması nedeniyle de tanımlanmasında, sınıflandırılmasında ve finansmanında çok farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Fakat tüm insanların tüketimine açık, ve yeryüzünde bulunan insanlar ve gelecek nesil dahil olmak üzere kimsenin faydasından ya da zararından dışlanmadığı mallar küresel kamusal mallar olarak kabul edilmiştir.

2.1. KÜRESEL KAMUSAL MALLAR HAKKINDA GENEL AÇIKLAMALAR

Bu başlık altında küreselleşme olgusuyla beraber kamusal malların küresel kamusal mallara doğru geçirdiği değişim ele alınacaktır. Ayrıca küresel kamusal malların teorisi, tanımı ve sınıflandırması da anlatılmaya çalışılacaktır.

2.1.1. Küreselleşme ve Küresel Kamusal Mallar

Küreselleşme kavramı kim nereden bakıyorsa, ona göre tanımlanabilen kavramlardan biridir (Çukurçayır, 2009: 13). 1970'lerde gündeme gelmesine rağmen 1980'li yıllarda önem kazanmış ve 1990'ların anahtar kavramı olarak akademik çalışmalarda kullanılmaya başlanmıştır (Çiftçi, 2011: 75). Bu kavram günümüzde tüm dünyada gerçek bir belirleyici unsur olarak varlığını her alanda hissettirmektedir (Tortop vd., 2010: 384). Küreselleşme ülkeler arasındaki iktisadi, sosyal ve siyasal ilişkilerin gelişmesi, farklı toplum ve kültürlerin inanç ve beklentilerinin daha iyi tanımlanması uluslararası ilişkilerinin yoğunlaşması gibi birbiriyle bağlantılı konuları içeren bir süreç olarak ifade edilebilir (Turgut, 2011: 287). Küreselleşme bütün dünyada özellikle son otuz yılda üzerinde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur.

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği olumlu ve olumsuz etkileri üzerinde evrensel düzeyde bir fikir birliğine ulaşıldığını söylemek oldukça zordur (Çetin, 2011: 196). Küreselleşme, dünyanın küçülmesi, pazarların bütünleşmesi, sürdürülebilir ekonomik kalkınma, yükselen yaşam standartları, teknolojik ilerleme ve bilginin daha hızlı yayılmasına neden olmaktadır (Arslan, 2009: 295). Küreselleşme ile beraber dünya genelinde mal ve hizmet hareketleri giderek artmaya başlamıştır. Yatırım, seyahat, iletişim göç ticaret vb. ekonomik faaliyetlerin sınır ötesi bir şekilde yayılması ulusal piyasaların uluslararası piyasalara entegre olmasını sağlamıştır. Dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşen bir etkinlik dünyanın diğer yerlerinde hissedilir olmuştur (Kaul, Conceição, Goulven, Mendoza, 2003: 2).

Kamusal mallar, yirmi birinci yüzyıla geçişte küreselleşme süreci ile beraber hararetli tartışmaların yaşandığı bir zamanda önemli bir uluslararası sorun haline gelmiştir (Sagasti, Bezanson, 2001: 7). Günümüzde hızlı bir şekilde yaşanmakta olan küreselleşme süreci, birçok değişimi de beraberinde getirmektedir. Küreselleşme artık günlük dilimize yerleşmiş bir terimdir. Küresel bir köy şeklini alan dünya gerçeği ışığı altında eski kavramlar artık revize edilmektedir. Küresel kamusal mallarda bu revize dışında kalmış değildir (Deneulin, Townsend, 2006: 3). Küreselleşme süreci ile birlikte kamusal mallar, ulusal niteliğinin yanı sıra küresel ve bölgesel boyutta da ele alınmaya başlanmıştır. Bugün dünyada, küreselleşmenin yanında belki de ondan daha önce başlamış bir bölgeselleşme süreci de yaşanmaktadır. Gerek küreselleşme, gerekse de bölgeselleşme süreçleri, ulus devletlerin geleneksel olarak sunduğu bir takım kamusal mal ve hizmetlerin ulusal düzeyden daha üst seviyelerde ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bu sayede, bazı kamusal mal ve hizmetler artık sadece ulus devletler tarafından değil, ulus üstü kuruluşlar tarafından sunulmaya başlanmıştır (Çelebi, Yalçın, 2008:1).

Küreselleşme ile birlikte çevre kirliliği, salgın hastalıklar ve uluslararası terörizm, dünyadaki refah dağılımının dengesizliği gibi sorunlar daha yoğun olarak tartışılmaya başlanmıştır. Teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelere bağlı olarak elde edilen yeni ürünler ulusal sınırları aşan, küresel etkiler yaratan dışsallıkların artmasına neden olmuştur. Bir ülkedeki üretim veya tüketim faaliyetinin diğer bir ülkenin veya ülkelerin üretim veya tüketim faaliyeti üzerinde yarattığı olumlu ya da olumsuz etki sınır ötesi dışsallık olarak tanımlanmaktadır. Ancak küresel düzeyde tartışılan ve daha çok üzerinde durulan sınırları aşan olumsuz dışsallıklardır. Dışsallıkların önemli bir

kısımının ülkelerin gelişme ve kalkınmalarıyla ilgili olması (küresel ısınma, ozon tabakasının incilmesi ve çevre kirliliği gibi) sorunun çözümünün tek tek ulus devletlerce veya ulusal piyasalarca çözümlenmesini imkansız hale getirmektedir. Bu sorunların çözümlenmesi, olumlu veya olumsuz sınır ötesi dışsallıkların kontrolünün sağlanması amacıyla küresel organizasyonlara gereksinim duyulmaktadır (Ortaç, 2005: 165).

Küreselleşme olgusuyla beraber sermaye, emek, bilgi ve mallar sınırları aşmakta ve iktisadi küreselleşme ile üretim maliyetleri düşürülmekte, az gelişmiş ülkelerdeki ucuz işgücü ve doğal kaynaklar, gelişmiş ülkelerden daha yoğun kullanıma maruz kalmaktadır. Küreselleşme sonucu ortaya çıkan koşullar, geleneksel olarak adlandırılacak olan okyanuslar, hava, ormanlar gibi küresel (ortak) mallar dışında, mali krizlerin önlenmesi, uluslararası bilgi ve enformasyon ağlarının sağlanması, internetin yaygınlaştırılması, doğanın aşırı kullanımı ve kontrolsüz kirlenmenin önlenmesi gibi daha yeni küresel nitelikli olan mallara olan talebi de artırmaktadır. Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yeni mallar ve hizmetler, sınır ötesi dışsallıkları yaygınlaştırmaktadır. Bu dışsallıkların önemli bir kısmı ülkelerin büyüme ve gelişmeleri ile yakından ilgili bir durumdur. Üretim ve tüketim faaliyetlerinin artması, bir yandan refahı artırırken, diğer yandan küresel ısınma, yeni hastalıkların ortaya çıkması ve yayılması, doğal kaynakların aşırı kullanımı gibi sonuçlar da meydana getirmektedir (Mutlu, 2006: 54).

Küreselleşme ile sayıları artan küresel nitelikli mal ve hizmetlerin etkin olarak arz edilmesi ise, ulus devletlerin yetersiz kaldıkları bir konu haline gelmiştir. Ulusal düzeyde ortaya çıkan sorunların uluslararası etki yaratmasıyla siyasi küreselleşme denilebilecek bir olguyu da beraberinde ortaya çıkarmaktadır. Uluslararası veya uluslar üstü kuruluşlar, söz konusu sorunların çözümünde veya küresel malların arzında, ulus devletlerle birlikte yetki paylaşmakta veya ulus devletlerin faaliyetlerini yönlendirici, hatta bazen düzenleyici, kısıtlayıcı bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır (Mutlu, 2006: 55).

Günümüzde uluslararası ilişkilerin ve mübadeleler, ulusal ilişkilerin önüne geçmiştir. Bu durum uluslararası boyutta ilişkileri, rolleri ve aktörleri yeniden tanımlama ihtiyacını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, 20. yüzyılın sonlarına kadar çok fazla üzerinde durulmayan, küresel kamusal mal kavramı, küreselleşme süreci ile

birlikte ulusal ve uluslararası platformlarda tartışılmaya başlanmıştır. Söz konusu küresel kamusal mallar, dışsal maliyet ya da faydaların sınır ötesi yayılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle kamu maliyesi literatüründe kamusal mal tanımları içinde yerini almıştır. Bu tür mal ve hizmetlerden ilke olarak dünya nüfusunun tümü yararlanır ve faydası ülkeler, insanlar ve nesiller arasında evrensel bir karaktere sahiptir (Susam, 2008: 277).

Küreselleşme ile küresel kamu malları arasındaki ilişkiler özellikle küreselleşmeye ilişkin birçok alanda devam eden tartışmalardan da etkilenmektedir. Bu konuyla ilgili olarak devam eden tartışmalardan biri de, küreselleşmenin dünya için bir fırsat olarak mı yoksa bir tehdit olarak mı değerlendirilmesi gerektiğidir. Bu durumda, küresel kamusal malların yeterli miktarda sunulup sunulmadığı ya da nasıl sunulduğu önemli bir faktör olarak görülmektedir. Küreselleşmenin yönetimi olarak da ifade edilen bu durum, dünyadaki farklılıklar ve karmaşıklıklar göz önüne alındığında küresel kamusal malların sunumunun anlaşılması ve şekillendirilmesi zorunlu bir hal almaktadır (Arslan, 2006: 11).

Ulusal düzeyde sunulan kamusal mal ve hizmetlerin artık uluslararası bir düzeyde sunulmaya başlanmasıyla beraber ulusal düzeyde ortaya çıkmayan ve öngörülemeyen bir takım sorunlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Çünkü küresel düzeyde sunulan mal ve hizmetler hemen hemen dünya genelindeki tüm bireyleri, ülkeleri hatta gelecek nesilleri de etkilemeye başlamıştır. Bu nedenle son derece önem arz eden bu malların yönetiminde, sunumunda ve finansmanında küresel düzeyde politikalar yapılmalı ve önlemler alınmalıdır.

2.1.2. Küresel Kamusal Malların Tanımı ve Gelişimi

Uluslararası kamusal mallar ya da küresel kamusal malları açıklamaya geçmeden önce temel kavramlara kısaca değinerek başlamak önemlidir. Kamusal mallar fikrinin en az David Hume'nin ortak malların sunumunu tartıştığı 1739 yılına kadar uzanan entelektüel bir geçmişi vardır. Daha sonraları Adam Smith, David Ricardo ve David Malthus gibi klasik iktisatçılar toplum yararına mal sağlamak için birlikte hareket etmenin önemine dikkat çekmişlerdir. Adam Smith devlet tarafından sunulan temel kamusal malların sadece eğitim ve savunma olmadığını aynı zamanda yollar, köprüler, kanallar, suyun temin edilmesi ve ilginç bir şekilde bankacılık işlerinin de sunulmasını

savunmaktadır (Sagasti, Bezanson, 2001: 5). Kamusal mallar teorisiyle beraber incelendiğinde küresel kamusal malların yeni bir olgu olmadığı anlaşılmaktadır.

Doğal rezervler gibi bazıları (atmosfer, denizler/okyanuslar) insanoğlundan önce de vardı. Ancak, insanoğlunun ortaya çıkması, sanayileşme ve beraberinde ortaya çıkan olumsuz dışsallıklar, küreselleşme gibi temel faktörler Küresel kamusal malların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Durmuş, 2008: 146). İnsanoğlunun varlığıyla önem kazanan küresel kamusal mallar, literatürde yerini alması çok yeni bir durum olmasa da bilimsel düzeyde tartışılmaya başlanması ve önem kazanması yeni bir olgudur.

Geleneksel kamusal mallar temeli üzerine kurulan ve ilk kez David Hume tarafından bahsedilen küresel kamusal mallar daha sonra ise Paul Samuelson' un 1954 yılında yayınlanan "The Pure Theory of Public Expenditure" makalesiyle de ekonomik terminolojide yerini almıştır (Agerskov, 2005: 2). Günümüzde küresel kamusal mallar üzerinde yapılan tartışmalar büyük ölçüde bu malların teorisi ve ülkelerin tek başına sunduğu ulusal kamusal malların oluşturduğu pozitif veya negatif dışsallıklardır. Çünkü önemli ölçüde sınır ötesi dışsallıklara sahip olan bazı ulusal kamusal mallar bu özelliklerinden dolayı küresel bir nitelik kazanmaktadır. 1950'li yıllarda teoride bahsedilen küresel kamusal mallar 1990'lı yıllara kadar çok fazla üzerinde durulmamış, ulusal ve uluslararası boyutta fazla tartışılmamıştır.

Ancak Küresel kamusal mal kavramı, ilk kez 1999 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yapılan "Global Public Goods" adlı çalışma ile kapsamlı bir şekilde gündeme gelmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yapılan bu çalışma, kalkınma faaliyetlerini de içine alan geniş kapsamlı bir küresel kamusal mal tanımını esas almıştır (Kirmanoğlu vd., 2006: 25).

Küresel kamusal mallar 1990'lı yıllardan itibaren maliye literatürüne popüler bir kavram olarak dahil olmuşsa da, henüz kavramın içeriği ve boyutları tam olarak ortaya konmamıştır. Küreselleşme ve ortaya çıkardığı yeni yapıda, küresel ölçekte yarar sağlayan ve bölünemez nitelikteki bazı mal ve hizmetlerin olduğu ve bunların finansmanında ülkelerin tek başlarına etkin olamayacağı açıktır. Bununla beraber, küresel kamusal malların tam olarak anlaşılabilmesi için ne tür malların bu sınıflandırmaya dahil olduğu, bu malların sunumu ve finansmanında uygulanacak kriterlerin neler olduğu da belirlenmelidir (Akdemir, Şahin, 2006: 2).

1990'lı yıllara kadar pek bilinmeyen küresel kamusal mal kavramı, küresel risk yönetimi, uluslararası ticaret kalkınma ajansları, enstitüler ve araştırmacılar arasında tartışılmaya başlanan merkezi bir konu olmuştur. 1999 ve 2002 yılları arasında, konuyla ilgili çok sayıda bilimsel makale yayımlanmış ve çeşitli uluslararası kuruluşlar tartışmaya önemli katkılar sağlamaya başlamıştır (Thoyer, 2002: 1). 1999 yılında Inge Kaul ve arkadaşları tarafından yayınlanan “Küresel Kamusal Mallar: 21. Yüzyılda Uluslararası İşbirliği” adlı çalışmada insanların refahının artmasının sadece ulusal hükümetler tarafından sunulan kamusal mallara bağlı olmadığını altı çizilmiştir. Yine bu çalışmada küresel kamusal malların sunumu ancak uluslararası işbirliği ile güvence altına alınabileceği vurgulanmıştır. Çalışmada küresel kamusal mallar kavramının 21. Yüzyılın yeni küresel sorunların çözümüne cevap verebileceği tartışılmıştır. Sadece ulusal hükümetler tarafından sunulamayan çevre, barış kültürel miras, finansal istikrar ve güvenlik gibi küresel kamusal mallar geniş bir yelpazede ele alınmıştır. Örneğin Bangladeş halkının refahı iklim değişikliğinin sebep olduğu sel felaketlerinden kötü bir şekilde etkilenebilir ve kendi ulusal hükümetleri tek başına bunu önlemede hiçbir şey yapamazlar. Küresel kamusal mal olan iklim istikrarının sağlanması sadece küresel düzeyde hükümetler arasında uluslararası işbirliği ile mümkün olabilmektedir (Deneulin, Townsend, 2006: 3).

Inge Kaul vd. (1999) yayınladığı çalışmada Küresel kamusal mallar insanlar, ülkeler ve nesillere (hem şimdiki hem de gelecek nesiller) sağladığı güçlü faydaları açısından büyük ölçüde evrensel olan mallar olarak tanımlanmaktadır.

Dünya Bankası'na göre, fakirliğin azaltılması ve kalkınma için önemli olan, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortak aktiviteleri tarafından sunulabilen ve sadece işbirliği yoluyla yeterli miktarda üretilen ve büyük ölçüde sınır ötesi dışsallıklara sahip olan, mallar, kaynaklar, hizmetler, siyasi rejimler veya sistemlerin kuralları küresel kamusal mal olarak tanımlanmaktadır (World Bank Development Committee, 2000: 2).

Örneğin, Küresel çevrenin niteliksel özellikleri belki de bu tür malların en belirgin örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber bilgi ve halk sağlığı uluslararası boyutları olan diğer önemli küresel kamusal mallar olarak kabul edilmektedir. Kurumsal düzeyde, küresel kamu mallarının önemli örnekleri ise dünya

barışı ve uluslararası güvenliği teşvik etmek ya da küresel piyasa ekonomisinin güçlenmesi için var olan gerekli kurumlar küresel kamusal mal olarak değerlendirilmektedir (Sandmo, 2006: 3).

Küresel kamusal mal ve hizmetlerle ilgili yapılan her iki temel tanıtımda birbirinden farklı noktalara vurgu yapılmaktadır. Fakat Kaul vd. (1999) yaptığı tanım oldukça geniş bir tanım olduğu halde, Dünya Bankası'nın tanımı kalkınma ve fakirliğin azaltılması konularına dikkat çekmekte, dışsallıkları ve ülkelerarası işbirliğini ön planda tutan bir tanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, yapılan her iki tanım arasında bir tutarlılığın varlığından söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan, küresel kamusal malların dünya çapındaki fakirliğin azaltılması ve devam eden sosyal, ekonomik ve teknik sürecin faydalarının daha adil dağıtılmasıyla ilişkilendirilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, uluslararası düzeyde ve nesiller arasında bir adalete ulaşılması da bir küresel kamusal mal olarak tanımlanmaktadır. Böylece belirli bir mal, hizmet veya çıktının fakirliğin azaltılmasına ve uluslararası adaletin geliştirilmesine olan katkısının, bunların küresel kamusal mal olarak belirlenmesinin temel ölçütü olarak kullanılabileceği ileri sürülmektedir (Arslan, 2006: 5-6).

1999 yılında büyük tepki çeken “Küresel Kamusal Mallar: 21. Yüzyılda Uluslararası İşbirliği” adlı çalışmadan sonra Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Kalkınma Ofisi tarafından “Küresel Kamusal Malların Sunumu” adlı ikinci bir kitap yayınlanmıştır. 2001 yılında, Dünya Bankası, küresel kamu mallarının korunmasına doğrudan katkıda bulunduğu inanan finansal mekanizmaları değerlendiren raporu yayınlamıştır. Daha sonraları birçok uluslararası kalkınma ajansı kendi yardım programlarının içerisine küresel kamusal mal kavramını entegre etmeye başlamıştır. Sonunda, Fransa ve İsveç'in öncülüğünde Johannesburg kentinde, küresel kamusal mallara tahsis edilen bir görev gücü oluşturulmuştur. Ancak bu coşku ve heyecan dalgasına rağmen, küresel kamusal mallar kavramı, kararlı veya birleşmiş olmaktan uzak ve ciddi eleştirilerin hedefinde bir kavram olmuştur (Thoyer, 2002: 1).

Küresel kamusal malların üretim ve sunumunda yer alan aktörler ile ulusal kamusal malların üretim ve sunumundaki aktörler de farklılıklar göstermektedir. Küresel düzeyde kamusal mal sunucusu olarak devletlerin yanında uluslararası ve ulus üstü örgütlenmeler ve küresel sivil toplum kuruluşları devreye girmektedir. Dolayısı ile

küresel kamusal malların arz edicisi olarak bu aktörlerin her birinin rollerinin belirlenmesi de ayrı bir sorun teşkil etmektedir (Akdemir, Şahin, 2006: 2).

Ekonomistler geleneksel kamusal malları tanımlarken bu malların dışlanmazlık ve tüketiminde rekabet olmaması özellikleri ile beraber değerlendirmektedirler. Özel sektör eliyle bu mal ve hizmetlerin üretilmemesi ve piyasa başarısızlığından dolayı bu tür mal ve hizmetlerin arzında ve korunmasında devlet müdahalesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle siyasal karar alıcıların yüz yüze kaldığı bir takım sorular ortaya çıkmaktadır (Thoyer, 2002: 2).

- Devletin kamusal malları üretme gerekliliği
- Ne miktarda üretmesi gerektiği
- Finansal mekanizma devlet tarafından mı kurulmalı

Küresel kamusal malların değerlendirilmesi yukarıda yazılan sorular üzerine inşa edilmiştir. Bu yüzden iyi veya kötü küresel kamusal mallar, tüketiminde dışlama ve rekabet olmaması özelliklerinin her ikisiyle beraber anlaşılmalıdır. Küresel kamusal mallar bu özellikleri ile beraber sadece bireyleri dikkate almaz aynı zamanda farklı toplumlar ve ülkeler açısından da bu özellikler dikkate alınmalıdır.

İlk küresel kamusal kötüler küresel çevresel riskler ve dışsallıklar bağlamında tanımlanmaktadır. Örneğin, küresel ısınma, deniz kirliliği ve asit yağmurlarıdır. Dünya barışının devamı ve küresel finansal piyasaların istikrarı daha sonradan potansiyel küresel kamusal mallar listesine ilave edilmiştir.

Küresel kamusal mallarla ilgili olarak bir ülkede yapılan faaliyetler diğer ülkelerdeki yaşayan nüfusun refahı için olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurabileceği fikri ortak olarak kabul edilmiştir. Fakat küresel kamusal malların küresel refaha katkıda bulunması veya küresel refahı azaltmaması birkaç ülkenin ortak ve koordineli hareketi sonucunda üretilmesiyle mümkün olabilmektedir (Thoyer, 2002: 2).

Uluslararası Kuruluşların gündemini oluşturan küresel kamusal mallar kavramına yönelik yayın ve araştırmaların sayısı her düzeyde ve her geçen gün gittikçe artmaktadır. Bu gelişme gelecekte oluşacak yeni dünya düzeninin küresel kamusal mallar ekseninde şekilleneceğine işaret etmektedir. Çünkü uluslararası kuruluşlar ve örgütlenmeler küresel dünyanın temel taşı

konumundadır. Bu kuruluş ve örgütlenmelerin temel faaliyetleri ise küresel kamusal mallar eksenli olmak durumundadır (Akdemir, Şahin, 2006: 3).

Avrupa Birliği, küresel kamusal mallar fikrinin ortak iyi için önemli bir katkı olduğu düşüncesini taşımaktadır. Avrupa Birliği Komisyonu tarafından 2002 yılında yayınlanan bir broşürde bu açık bir şekilde dile getirilmiştir. Avrupa Birliği Komisyonu sürdürülebilir kalkınmayı başarmak için uluslararası çabalar bağlamında küresel kamusal malların büyüyen öneminin farkına varmakta olduğunu ilan etmiştir. Avrupa Birliği'ne göre; çoğu kez ülkeler, yerel çıkarlarını ortak iyi için ikinci dereceye koyamazlar. Küresel kamusal mallar, bununla birlikte, ortak çıkar meselelerine ciddi olarak el atmak için bir fırsat sağlamaktadır. Sorunların üst üste geldiği ve bölünmüş çözümlerdense, bütünleştirilmiş çözümleri gerektiren yöntemi vurgularlar. Bu yüzden, bu konuda düşünce ve fikir birliği geliştirmek için bir uluslararası, açık ve saydam süreç ihtiyacı olduğuna Avrupa Birliği ikna edilmiştir (Akdemir, Şahin, 2006: 3).

2.1.3. Küresel Kamusal Malların Özellikleri

Daha önceki açıklamalarda da değindiğimiz gibi küresel kamusal malların kapsamlı bir şekilde tartışılması ve bu mallar hakkında ciddi manada çalışmaların yapılması 1999 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yapılan “Global Public Good” adlı çalışma ile beraber olmuştur. Bu çalışmada Küresel kamusal malların özellikleri anlatılırken klasik manada bildiğimiz kamusal malların özelliklerinden yola çıkarak yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu mallar artık küresel boyutta ele alındığı için hem kamusalılık hem de küresellik özellikleri ele alınmıştır. Aynı zamanda bu özelliklerle beraber bu malların doğasında var olan dışlanmazlık ve rekabet edilememe karakterleri de ele alınmıştır. Bu nedenle Küresel kamusal malların,

kamusal malların ekonomik teorisinden türemiş bir kavram olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Kamusal mallar özel mallardan birçok yönüyle farklı olduğu için çoğu zaman devlet müdahalesini gerekli kılmaktadır. Aynı şekilde küresel kamusal mallar da ulusal kamusal mallara göre farklı özellikler taşımaktadır. Mesela bu malların faydasının veya zararlarının yani pozitif veya negatif dışsallıklarının sadece ulusal sınırlarda kalmayıp sınır ötesi bir nitelik kazanması bu malların özelliklerinden biridir. Bu nedenle sadece ulusal bir hükümetin bu malların üretim ve sunulma sürecine tek başına müdahale etmesi söz konusu değildir. Kaul, (1999) çalışmasında da anlatıldığı gibi bu malların faydaları tüm dünya ülkelerine yayılmaktadır. Yani sadece belirli bir grup ülkeyi değil tüm ülkeleri, tüm toplumları, bugünkü ve gelecekteki tüm nesilleri kapsamaktadır.

Kamusal mal ve hizmetlerde olduğu gibi toplumsal nitelik arz eden küresel kamu malların en önemli özelliklerinden birisi bireyler tarafından karşılanamaması sebebiyle bireyler üstü bir otorite olarak devletin veya uluslararası bir kuruluşun yönetimine ihtiyaç duymasıdır. İkinci olarak küresel mallar toplumsal olmaları nedeniyle oldukça büyük finansal kaynaklara ihtiyaç duyarlar. Mevcut bir küresel kamu malında insan eliyle veya sonradan kendiliğinden ortaya çıkan sorunların bertaraf edilmesi önemli mali kaynakların tahsisine ihtiyaç duyulmasına yol açmaktadır. Üstelik tek bir devletin veya birkaç devletin bu sorunun çözümü için alınacak önlemlerin parasal yükünü karşılama imkanına sahip olmamaları tüm dünya devletlerinin bu soruna katkıda bulunma çabası içerisinde olmasına yol açmaktadır. Üçüncü olarak küresel kamu mallar, topluma dışsallıklar yayması nedeniyle kamu malları ile benzerlikler arz etmektedir. Ancak buradaki dışsallık olumlu bir dışsallık değil çoğunlukla insan müdahaleleri neticesinde ortaya çıkan ve tüm dünya halklarına önemli sorumluluklar yükleyen olumsuz dışsallıklardır. Dördüncü olarak toplumsal yaşamın bir gereği olarak küresel kamu mallar, faydasının da zararının da birlikte karşılandığı mallardır. Toplumların aynı gezegende yaşamının bir gereği olarak aynı havayı solumaları, aynı okyanustan ve aynı su yollarını kullanmaları, çevre şartlarından aynı şekillerde istifade etmeleri tüketimde rekabetin olmadığını olamayacağını göstermektedir. Ayrıca bireylerin veya toplumların başka birey ve toplumların tüketimlerine sınırlama koyarak onları mahrum bırakmalarının mümkün olmaması küresel kamu mallarının bir diğer özelliğidir (Meriç, 2006: 146).

Kaul ve Mendoza (2006) çalışmasına göre küresel kamusal mallar kamusal malların özel bir sınıfıdır. Yine bu mallar kamusal mallar gibi tüketiminde rekabet olmaması ve faydasından kimsenin dışlanamaması özelliklerini içinde barındırmakta ve bu malların kamusalılık yanı ağır basmaktadır. Bu malların bazıları doğal küresel kamusal mallardır. - ay ışığı veya güneş ışınları - ki bunlar tam küresel kamusal mallardır. Diğerleri saf olmayan küresel kamusal mallardır. - atmosfer ve ozon tabakası- bu mallar aşırı tüketime maruz kalabilir ve rekabet zemini tam olarak henüz oluşmamıştır. Eğer karbondioksit gibi kirleticiler aşırı bir şekilde kullanılırsa atmosferin bileşimindeki gazlar değişebilir bu da dünya çapında (farklı da olsa) iklim değişikliğine neden olabilmektedir. Ancak günümüzde çoğu küresel sorunlar doğal küresel kamusal mallar değildir. Fakat ulusal kamusal mallar küreselleşmiştir (Kaul, Conceição, 2006: 8).

Küresel kamusal mallarla ilgili olarak yapılan tanımlara bakıldığında, iki önemli özellik ön plana çıkmaktadır: kamusalılık ve küresellik. Kamusalılığı öne çıkaran tanımlarda küresel kamusal malların rekabete konu olmaması ve faydadan yararlanmada dışlamanın söz konusu olmaması temel vurgu konusu olmaktadır. Küreselliği öne çıkaran tanımlar ise küresel kamusal malların faydasının ülkeler ve insanlar açısından tüm dünyayı kapsamayı, hatta yalnızca bugünün neslini değil gelecek nesilleri de kapsamayı gerektiğini ifade etmektedirler. Buradan da anlaşılıyor ki küresel kamusal mallar en az iki ölçütü sağlamalıdır. İlk olarak yüksek derecede kamusalılığa sahip olması yani tüketimde dışlanamama ve rekabete konu olmama özelliklerini taşımalıdır ki, bu zaten kamusal malların genel bir özelliği olarak bilinmektedir. İkinci olarak, küresel kamusal malların faydaları ülkeler (bir grup ülkeden daha fazla), insanlar (birden fazla popülasyon grubunun etkilenmesi) ve nesilleri (bugünkü ve gelecek nesiller) içine alacak şekilde “evrensel benzeri ” (quasiuniversal) özellik taşımalıdır. Aynı zamanda faydası birden çok nesile yayılmalıdır. Tanımda yer alan üçüncü unsur ise küresel kamusal malların finansmanı konusudur (Akdemir, Şahin, 2006: 4).

Dünya Bankası kalkınma Komitesi (2000)'nin tanımına göre, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından gerçekleştirilen ortak aktiviteler, sadece işbirliği yoluyla yeterli miktarda sağlanabilen, fakirliğin azaltılması, kalkınma için önemli sınır ötesi dışsallıkları olan kaynaklar, hizmetler, kurallar ve politik sistemler, küresel

kamusal mallar olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım dışlanamama ve rekabet edememe gibi özelliklerden bahsetmemektedir (Sankar, 2008: 3).

Küresel kamusal mallarla ilgili bu temel özellikler, kamusal mallardan farklı olarak, ülke ve toplumlar için de geçerli olmaktadır. Uygulama açısından ise Dünya Bankası küresel kamusal malları, çekirdek mallar ve tamamlayıcı mallar olarak bir sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Dünya Bankası için önemli olan, küresel kamusal malların geniş bir alana fayda sağlaması ve sağlanan faydaların çekirdek faaliyetler olmasıdır. Örneğin salgın hastalıkların önlenmesi çekirdek niteliğindeki küresel kamusal mal olarak değerlendirilmektedir. Tamamlayıcı nitelikteki faaliyetler ise daha çok kalkınma hedeflidir. Örneğin yoksulluğun önlenmesi ve genel sağlık hizmetlerinin artırılması gibi ulusal düzeydeki hizmetler tamamlayıcı küresel kamusal mallar olarak ön plana çıkmaktadır (Susam, 2008: 281).

Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankasının yaptığı tanımlamalara baktığımızda anlaşılmaktadır ki; Birleşmiş Milletler küresel kamusal mallar için tüketimde rekabetin olmaması ve yine tüketimden mahrum edilememe özellikleri üzerinde dururken, Dünya Bankası bu malların sınır ötesi etkileri ve kolektif faaliyetlerin ülkeler arasında nasıl olacağı konusu üzerinde odaklanmaktadır. Morrissey, Velde ve Hewitt'in yaptıkları çalışmada ise bu mallar dünya üzerinde herkesin kullanımına sunulan bir yarar olarak tanımlanmaktadır. Küresellik kelimesi, bu mallara ilişkin faydaların tamamıyla global olduğu ve dünya üzerinde herkesin bu mallardan faydalandığı hususunu gündeme getirmekle birlikte, bazı mallar için tartışmalar halen devam etmektedir. Örneğin, sıtma gibi salgın bir hastalığı yok etmenin, küresel bir kamusal mal olduğu açıktır. Herkesin kabul etmesi gerekir ki bu hastalığın yok edilmesi ve risklerinin azaltılması herkese fayda sağlayacaktır. Başlangıçta çoğu insan için hastalığa yakalanma riski sıfır düzeyinde olsa da bu hastalığın yayılması dünya üzerindeki herkesi risk altına sokacaktır. Diğer yandan ise, bir savaş sırasında NATO tarafından verilen savunma hizmetleri sadece anlaşmaya dahil ülkeler için geçerli olacaktır. Böylece bu bir küresel mal değil küresel kulüp malı niteliği taşımaktadır (Susam, 2008: 281).

Aslında bu tür sınırı aşan yararlar ve zararlar birden fazla ülkenin sosyal faaliyetleri sonucu ortaya çıkan dışsallıkları ifade etmektedir. Bu tür dışsallıklar çoğunlukla birikimli, uzun vadeli, birden fazla coğrafi bölgeyi ya da nesli etkileme kapasitesine sahip olan dışsallıklardır.

Günümüzde pozitif dışsallığı ile ön plana çıkan küresel kamu malları, ülkeleri ve bireyleri daha iyi duruma getirmek ve kalkınmayı sağlamak için daha öncelikli bir araç haline gelmiştir. Ancak kamusal kötülük (public bad) olarak tanımlanan kötülükler, örneğin banka krizleri, internet suçları, salgın hastalıklar, ülkeler arasındaki ticaretin artması ile dünya çapında zararlar oluşturmaktadırlar. Çünkü küresel kamusal mallar globalleşmenin bir sonucudur. Örneğin finansal piyasalardaki entegrasyon, bir ülke ekonomisindeki finansal krizi uluslararası bir boyuta getirebilmektedir.

1994 yılında Meksika’da yaşanan Tekila Krizi, 1997’de Doğu Asya’da yaşanan finansal krizler globalleşmenin sonucu oluşan küresel kamusal kötülüklerdir (global public bad). Global nitelikteki dışsallıkların ortaya çıkardığı sorunların çözümü karşılıklı bağımlılığı ve ulus devletler arasındaki işbirliğini gerekli kılmaktadır. Bu yöndeki işbirliği mevcut küresel malların sürdürülebilir kalkınma amacı doğrultusunda korunması, geliştirilmesi ve küreselleşme sonucu ortaya çıkan olumsuz dışsallıkların azaltılıp, olumlu dışsallıkların artırılması için gereklidir (Susam, 2008: 282).

Tablo 2.1: Küresel Kamusal Malların Özellikleri

	Rekabet vardır	Rekabet yoktur
Dışlanabilir	<ul style="list-style-type: none"> Tam özel mallar 	<ul style="list-style-type: none"> Yarı kamusal mallar veya Kulüp Mallar Ulus üstü parklar INTELSAT Kanallar, Su Yolları Uluslararası uzay istasyonu Füze savunma sistemleri (dışlama az olsa da vardır)
Dışlanamaz	<ul style="list-style-type: none"> Yarı kamusal mallar: Asit yağmurlarının azaltılması Okyanus balıkçılığı Organize suçların azaltılması Zararlı haşerelerin kontrol edilmesi 	<p>Tam kamusal mallar:</p> <ul style="list-style-type: none"> Küresel ısınmanın engellenmesi Temel araştırmalar Bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önlenmesi Ozon tabakasını korumak Bazı bilimsel keşifler ve bilgi

Kaynak: Anand, 2002: 3. <http://www.w.rrojasdatabank.info/dp2002-110.pdf> (E.T:12.01.2012)

Tabloda da görüldüğü gibi küresel kamusal malların dışlanmazlık ve rakip olup olmama özellikleri dikkate alınarak bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmada bazı mallar tam küresel kamusal mal sınıfına dahil iken (örneğin, küresel ısınmanın engellenmesi) bazı mallar ise yarı küresel kamusal mal sınıfına dahil edilmektedir (örneğin, asit yağmurlarının azaltılması).

2.1.4. Küresel Kamusal Kötüler

Günümüzde küresel kamusal malların yaydığı olumlu dışsallıklardan daha ziyade olumsuz dışsallıkları ön plana çıkmaktadır. Özellikle küreselleşme ile beraber ülke sınırlarının ortadan kalkması gibi nedenlerden dolayı yayılan bu negatif dışsallıklar birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Küresel kamusal malların uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından sunulması neticesinde küresel kamusal kötüler kavramı ortaya çıkmakta ve büyük bir önem arz etmektedir.

Küresel kamusal kötüler ise genellikle küresel kamusal malların istenmeyen sonuçları neticesinde ortaya çıkmaktadır. Yani küresel kamusal mallarda yayılan pozitif dışsallıklar iken, küresel kamusal kötülerde yayılan ise negatif dışsallıklardır (Güler, 2012: 636). Yakın zamana kadar kamusal malların analizi konusunda bu malların coğrafi yönü dikkate alınmamıştır. Fakat küresel kamusal mallar kavramı ortaya çıkmasıyla beraber bu malların coğrafi yönü de önem kazanmış ve geniş tartışmaların önemli bir parçası haline gelmiştir. Kavramsal olarak küresel kamusal mallara baktığımızda kamusal mallarla aynı özellikleri taşıdığını görmekteyiz. Ancak küresel kamusal malları farklı kılan yaydığı fayda ve zararların yayıldığı coğrafi alandır.

Örneğin, bir ülkedeki bulaşıcı hastalıklar küresel kamusal kötü olarak adlandırılmaktadır ve bu hastalıkla mücadele edilmesi diğer tüm ülkeleri de etkilemektedir. Mücadele edilip başarı elde edildiğinde pozitif dışsallıklar ortaya çıkarken mücadele edilmemesi negatif bir dışsallık ve aynı zamanda küresel bir kötünün yayılması anlamına gelmektedir. Küresel kamusal mal kavramı ile küresel kamusal kötüler kavramı birbiriyle sıkı bir bağ içerisindedir. Küresel kamusal mallar gibi kamusal kötüler de dışlanamama ve rekabet edilememe özelliklerine sahip oldukları için yaydığı olumsuzluklardan önemli sayıda insan etkilenmektedir. Örneğin, küresel kamusal bir kötü olarak bir toplumdaki siyasal ya da toplumsal çatışmalar bölgesel istikrarsızlıklara yol açmakta ve diğer toplumlar üzerinde önemli ölçüde negatif

dışsallık yaymaktadır (Coyne and Ryan, 2008: 4-6). Küresel kamusal malların önemli bir kısmı küresel kamusal kötüler şeklindedir ve bu durum, negatif dışsallıkların sınırlar ötesine yayılmış hali olarak bilinmektedir. Salgın hastalıklar, asit yağmurları, küresel ısınma, ülkelerarası terörizm, çölleşme, mali istikrarsızlıklar ve kötüleşen işgücü standartları küresel kamusal kötülere örnek olarak verilebilir (Kirmanoğlu, Yılmaz, Susam, 2006: 27).

Küresel kamusal kötülerin ortak üretimi, bir ülke tarafından yapılan faaliyetlerin diğer ülkelerin bir takım maliyetlere katlanmasına neden olmaktadır. Bu tür mallara örnek verilecek olursa;

- Atmosfere içindeki emisyonların atmosferi kirletmesi, deniz ve nehirler içindeki kirli atıklar
- Enerji kullanımı kararları: Alınan kararlar kirliliğin dışında kalkınmaya da etkileri olabilir ve yenilenemeyen kaynaklarda kuşaklar arası adaletsizliğe neden olabilir
- Gübre ve zirai ilaç tüketiminin hem yerel hem de yerel dışına etkisi olabilir.
- Gevşek düzenlemeler veya zayıf uygulamalar terörist ağlarının ortaya çıkmasına veya kaçakçılığa yol açabilir (Anand, 2002: 8)

2.2. KÜRESEL KAMUSAL MALLARIN SUNUMU

Kamu malları, tüketimde dışarıda bırakılmama ve rekabetin olmaması özellikleri nedeniyle bir sunum probleminin varlığı ile tanımlanır. Bu mallar piyasaya konu olmadıkları için fiyatlandırılmaz, talebi piyasa mekanizması esaslarına göre belirlenemez. Ayrıca üretilecek mal miktarı ve çeşitleriyle ilgili olarak siyasi karar mekanizması işler. Dolayısıyla kamu malları, piyasanın görünmez eli aracılığıyla kolaylıkla arz edilmez. İşte bu sayılan nedenler kamu malında olduğu gibi küresel kamu mallarının da eksik sunumunu ortaya çıkarır.

Küresel kamu mallarının varlığı beraberinde sunumlarının nasıl sağlanacağı konusunu da tartışmaya açmaktadır. Ayrıca örgütlerin neler olacağı ve bu nedenle kaynak dağılımında öncelikleri kimlerin belirleyeceği de önem taşımaktadır (Kaul vd., 1999: 14-15, Yılmaz, 2010: 143).

Neoklasik ekonomistler perspektifinde yerel veya ulusal kamusal malların sunumu teorik olarak iki ilkeye dayanır: birincisi “Samuelson Koşulu” (Samuelson, 1954) kamu tarafından sunulan bir malın marjinal maliyeti toplumun elde ettiği marjinal faydaya eşitse eğer optimal şekilde sunum sağlanmış olur. İkincisi “Mali Eşdeğerlik Prensibi” (Olson, 1969) kolektif harcama kararı bu karardan tercihen doğrudan etkilenen kişiler alınmalıdır. Bu iki prensip küresel yönetim mekanizmaları ve alanı tanımlamak bakımından yardımcı olmaktadır. Samuelson koşulu küresel kamusal malların genel sunumunda ülkelerin aktivitelerinin nasıl arttığını da göstermektedir. Her bir ülkenin küresel kamusal malların üretimine orantılı olarak yaptığı çaba, küresel kamusal malların uluslararası arzına da katkı sağlamaktadır (Thoyer, 2002: 3).

Günümüzde ulusal ve uluslararası seviyede kamusal malların sunumu ortaçağda kamusal malların sunumuna benzemektedir. Bu malların sunumu farklı yetki seviyelerinde değişen güçlerdeki aktörleri ve çoklu yetkilileri içermektedir (Kaul vd., 2003: 5). Yani ortaçağda nasıl ki kamusal malların sunumunda tek bir yetkili yoktu bu da çeşitli karmaşıklıklara sebep oluyordu günümüzde de küresel kamusal malları sunmada tek bir devlet yetkili olmadığı için üretiminde sorunlar olduğu gibi sunum sürecinde de bir takım sıkıntılar yaşanmaktadır. Küresel kamusal mallarla ilgili çok farklı sunum teknikleri arasında ön plana çıkan dört farklı sunum tekniği mevcuttur.

2.2.1. Küresel Kamusal Malların Sunum Teknikleri

Kamusal malların tartışma odağında bu malların kullanımında dışlanmanın ve rekabetin olmamasıdır. Kamusal malların üretimi için teknolojinin doğası ihmal edilen bir özelliktir. Halbuki bu malların üretim teknikleri oldukça farklıdır. (Nordhaus, 2005: 8). Şimdi bu üretim tekniklerinin neler olduğunu detaylı bir şekilde ele alalım.

Kamusal malların üretimi için kullanılabilir toplam arz miktarı ile bireyin katkıları arasındaki ilişki, toplam üretim teknolojileri olarak tanımlanmaktadır. Üretim teknolojileri, farklı özelliklere sahip değişik türdeki küresel kamusal malların nasıl üretileceğini ve üretim için ne tür bir uluslararası faaliyetin gerekli olduğunu belirleyici bir yapıya sahiptir. Çok sayıda üretim teknolojisi bulunmasına rağmen, uluslararası kalkınma işbirliği için uygun olan dört farklı üretim teknolojisi bulunmaktadır. Tablo 3’te dört üretim tekniği dışsallıkların yayıldığı alana göre, ulusal, bölgesel ve küresel kategorilere göre sınıflandırılmıştır. Örneğin, tabloya baktığımızda sıtma hastalığının

tedavi edilmesi bölgesel düzeyde, AIDS hastalığının tedavi edilmesi ise küresel düzeyde en iyi vuruş tekniği ile sunulması gerekmektedir. Tüm dünyayı ilgilendiren küresel ısınmanın önlenmesinin ise, tüm ülkelerin katkılarını gerektiren toplama tekniği ile sunulması daha uygun olduğu anlaşılmaktadır. (Turan, 2010: 112).

Tablo 2.2: Küresel Kamusal Mallara Yönelik Toplam Sunum Teknikleri

	Toplama	En İyi Vuruş	En Zayıf Halka	Ağırlıklı Toplam
Ulusal	Kentsel hava kirliliğinin önlenmesi	Teröristleri etkisiz hale getirme	Ayaklanmalara karşı korunma	Kirlilikten sınırlı kaçış
Bölgesel	Çölleşmeyi azaltma	Sıtma hastalığının tedavi edilmesi	Zehirli atıkları kontrol altına alma	Asit yağmurlarının azaltılması
Küresel	Küresel ısınma	AIDS hastalığının tedavi edilmesi	Hastalıkları kontrol altına alma	Nükleer kaza sonucu radyoaktif serpinti

Kaynak: Turan, 2010: 113.

Klasik kamusal malların sunum problemi herkesin kullanabilmesi ve ulaşabilmesi için iyi bir şekilde sağlanmalıdır. Vatandaşlar kendi gerçek tercihlerini ortaya çıkarması için bir teşvik olmadığından dolayı malların bedava sunumunu beklerler. Bu sorun tam küresel kamusal mallar için geçerlidir. Kaul'a göre küresel politika yapıcılar küresel kamusal malların sunumunun yetersiz olmasını üç boşluktan kaynaklandığını savunmaktadırlar.

- *Politika yapıcıların ulusal sınırlar ile küresel sınırlar arasındaki uyumsuzluk nedeniyle ortaya çıkan hukuki boşluklar*

- *Birçok ülkenin küresel kamusal mallara olan katkısına rağmen temelde hükümetler arası ve uluslararası katılım boşluğu*

- *Küresel kamusal malları işbirliğinde veya onların uluslararası yayılımını düzeltmede ülkeleri manevi olarak ikna etmek gibi bir teşvik boşluğu*

Tavsiye edilen şey uluslararası işbirliğini ile açık bir yetki döngüsünü oluşturmak (ulusal, bölgesel ve küresel eylemleri koordinasyon etmek), katılımcı bir döngü (hükümetler, sivil toplum, iş dünyası ve nüfus grupları) ve teşvik döngüsü (doğru teşvik yapılarını bulmak, finansal teşvikleri sunmanın yanı sıra uluslararası tanınan dünya liderlerini bulmak).

Küresel kamusal malların üretim tekniğine yaklaşımlar Sandler (1998; 2001 and 2002) , Kanbur (2002) ve Hirshleifer's (1983)'e kadar uzanmaktadır (bireysel katkılar ve kamusal malların arzı ile ilgili ilişkiler). Sandler (1998)' e göre küresel kamusal malların toplama tekniği ile en farklı sunumun nasıl olduğu ve ne tür uluslararası aktivitelere ihtiyaç duyulduğunu belirler. Sandler küresel kamusal malların üretimi için dört farklı alternatifini ele almaktadır: (Anand, 2002:3).

- Toplama Tekniği
- En İyi Vuruş Tekniği
- En Zayıf Halka Tekniği
- Ağırlıklı Toplama Tekniği'dir

2.2.1.1. Toplama Tekniği

Köken olarak Samuelson'un 1954 yılındaki makalesindeki kamusal malların üretim teknolojisinden gelir. Buna göre toplam kamusal mallar farklı üreticilerin katkılarının toplamına eşittir. Bu duruma küresel ısınma örnek olarak verilebilir. Toplam emisyon miktarı farklı tarafların veya ülkelerin yaydığı toplam emisyona eşittir. Bu durumda tek bir ülkenin ürettiği on ünite emisyon ile on ülkenin ürettiği toplam emisyon farklılık göstermez neticede üretilen toplam emisyona bakılmaktadır.

Toplama yöntemine bakıldığında esas olarak ele alınan şey küresel ısınmayı örnek olarak verdiğimizde atmosfere yayılan toplam emisyon miktarı dikkate alınmaktadır. Yayılan toplam emisyon değişmemek üzere bir ülkede yayılan emisyon

artış gösterdiğinde diğer ülkelerde azalış olursa ve toplam miktar da değişmezse herhangi bir sıkıntı ortaya çıkmamaktadır yani birindeki artış diğerinin azalışı ile telafi edilmektedir (Nordhaus, 2005: 9).

Bu tekniğin kamusal mallar teknolojisinin en yaygın tekniği olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Toplam kamusal mal miktarının, bütün kullanıcıların 'katkılarının' toplamına eşit olduğu durumlar için bu yöntemden bahsedilmektedir. Örneğin, toplam 5 devlet atmosfere her biri 2.000 birim zehirli gaz bırakırlarsa, toplam 10.000 birim zehirli gaz atmosfere salınmış olacaktır. Bu yöntemle eğer bireylerden biri zehirli gaz sunumunu 1.000 birim azaltırsa toplam sunum 1.000 birim azalacaktır. Buradaki eğilim zengin devletleri mal sunumu, daha fakir devletlerin ise bedava yararlanıcı olabilmesi yönündedir (Akdemir, Şahin, 2006: 7).

2.2.1.2. En İyi Vuruş Tekniği

Birkaç km çapında bir astroidin dünyaya doğru yol aldığını hayal edin, saniyede 25 km hızla hareket ediyor (saatte 90.000 km hız) bir çarpışma beklenmektedir. Ve bunun etkisiyle milyonlarca insan ölecektir. Birçoğu patlamanın etkisiyle oluşacak dalgalardan ölecektir. Birçoğu patlamanın neden olduğu çevresel değişikliklerden dolayı ölecektir. Bazıları tsunami, küresel yangılar ve depremlerden dolayı ölecektir. Gezegenin düzeni bozulacaktır. İnsanların birçoğu asit yağmurlarından ve ozon tabakasının incelmelerinden dolayı ölecektir. Muhtemelen soyumuz tükenecektir. Neyse ki bilim ve teknoloji yatırımları yıllar önce yapıldığından dolayı, astroid erken tespit edilmiş ve çarpışma yıllardır meydana gelmemiş ve hazırlanmak için zamanımız var (Barrett, 2007: 2).

Bir astreoidin dünyaya çarpmasını önleme küresel kamusal bir maldır: eğer çarpışma önlenmişse bir ülke kurtarılmışsa astreoidi önleme çabasında katkıda bulunmayan ülkeler de dahil olmak üzere dünya da kurtarılmıştır. Dahası her ülkenin kendini kurtarmada duyduğu memnuniyet diğer ülkeler tarafından elde edilen faydaları da azaltmamaktadır. Küresel kamusal mallar bilindiği gibi faydasından kimsenin mahrum edilememesi ve rekabet edilememe gibi özelliklere sahip olan mallardır.

Normalde küresel kamusal mallardan bedava yararlanmayı düşünürüz. Sonuçta katkısı olmasa bile her ülke küresel kamusal mallardan yararlanıyorsa, niçin her ülke bu malların sunumuna yardımcı olmalıdır?

Dünyanın yaşamı tehlikede olduğu zaman ancak bu mantık yıkılır. Bu küresel kamusal malın sağlanamaması, yıkıcı sonuçlar ortaya çıkarabilir. Bu nedenle her ülke kendini güvence altına almak için bu malların sunumunda her şeyini feda etme derecesinde istekli olmalıdır. Tek bir başarılı müdahale yani yalnızca başarılı tek bir çaba yeterli olacaktır. (Barrett, 2007: 3). En iyi vuruş tekniği genellikle hastalıkların tedavi edilmesinde, araştırma ve geliştirme hizmetlerinde ve bilgi üretiminde kullanılan bir tekniktir (Acocella, 2001: 5).

Bu yönetime göre katkıda bulunan ülkelerden en üst düzeyde sonuç elde eden ülkenin yaptığı iş, en iyi vuruş tekniği olarak adlandırılmaktadır.

2.2.1.3. En Zayıf Halka Tekniği

Bazı küresel kamusal malların sunumu sadece her ülkenin etkin katılımı ile mümkün olabilmektedir. 1970 yılından önce dünya genelinde çiçek hastalığı mevcuttu ve insanların hepsi bu hastalığa karşı aşı oluyorlardı. Ta ki 1979 yılında bu hastalıkla mücadele tamamen başarılı olana kadar. Çiçek hastalığının imha edilmesi tekli bir başarı olmuştur. Dünyanın her yerinde her ülkesinde, her şehrinde, her kasabasında ve her köyünde bu virüsün etkisi aynı anda ortadan kaldırılmış oldu. Eğer bir ülkede çiçek hastalığı ortadan kalkmamış olsaydı, tüm çabalar başarısız olurdu.

Çiçek hastalığının ortadan kaldırılması en zayıf halka tekniğine bir örnektir. Çiçek hastalığını imha etmek dünyayı astreoidden korumak gibi küresel kamusal maldır. Çünkü hem rekabet edilememe hem de dışlanmama özelliklerinden ikisini de içinde barındırır. Atresoidi savunmanın aksine, çiçek hastalığının ortadan kaldırılması küresel kurumların varlığını gerektirmektedir. Çiçek hastalığının ortadan kaldırılması dünyayı kurtarmak olmamıştır ancak faydaları muazzam olmuştur. 1979 yılından sonra bu hastalığın aşısı elde edildi ve yeni doğan çocuklara aşılandı en çok yararlananlar yoksul ülkelerde doğan çocuklar oldu. Birkaç çocuk için bu aşı kullanıldı ve bu sayede yoksul ülkelerde doğan milyonlarca çocuk bugün hayattalar. Çünkü bu küresel kamusal malın sunumunda gösterilen çaba başarılı olmuştur (Barrett, 2007: 4). Bu teknikte ön plana çıkan örnekler ise; biyo-çeşitlilik, tropik orman, okyanus balık stokları, seller ve çölleşmenin kontrol edilmesi, hastalıkların önlenmesi, toplu savunma, finansal istikrar, suç ve yolsuzluklarla mücadele örnek olarak verilebilir (Acocella, 2001: 6).

Bu sunum tekniğinde kamu malının sunum miktarı, en zayıf halka yani en az katkıyı yapan ülkenin sunum miktarı kadardır. Ağırlıklı olarak salgın hastalıkların kontrol altına alınması durumunda bu teknik öne çıkar. Ülkeler ne kadar önlem alırlarsa alsınlar, eğer bir ülke önlem almada zayıf kalırsa, diğerlerinin aldıkları önlemler etkisiz kalır.

2.2.1.4. Ağırlıklı Toplama Tekniği

Bu yöntem, toplam öncesi kişisel katkılara uygulanan ağırlıklar hariç olmak üzere toplama tekniğine benzemektedir. Diğer tekniklere nazaran daha esnek olan bu teknik, bir ülkenin göreceli coğrafi konumu ve büyüklüğü gibi faktörleri göz önüne almaktadır (Sagasti, Bezanson, 2001: 166).

Bu üretim tekniğinde küresel kamusal malın üretim miktarı, her bir ülkenin yaptığı katkının ağırlık oranlarının toplamına eşittir (Turan, 2010: 115). Ağırlıklı toplama tekniği bir bölgedeki bir kaç ülkeyi etkileyen bölgesel kamusal mallar için en uygun tekniktir. Santrallerden kükürt emisyonlarının temizlenmesi toplama tekniğine dahil edilmektedir. Haşerelerin dağılımı eşitsiz olduğundan bu zararlıları kontrol etme çabası da toplama tekniğine dahil edilmektedir. Haşerelerin yok edilmesine yönelik olarak gösterilen çabalar bunların daha az olduğu yerlerde daha büyük sonuçlar elde edilmektedir (Binger, 2003: 13).

Tablo 2.3'te toplama teknolojileri, malların kamusal derecelerine göre sınıflandırılmıştır. Tabloda kamusal malın türüne göre hangi üretim teknolojisini uygulamanın uygun olacağı gösterilmektedir. Buna göre, tam kamusal mal niteliğine sahip hava kirliliğinin önlenmesi için toplama tekniği uygulamak uygun olacaktır. Uydu fırlatma sistemi kulüp mal niteliğine sahiptir. Her ülkenin ayrı bir uydu fırlatma sistemi kurması, imkansızdır ya da israfa yol açacaktır. Bu nedenle söz konusu hizmetin en iyi vuruş tekniği ile üretilmesi uygun olacaktır. Aile planlaması, ortak üretim özelliği gösteren bir maldır. Ülkelerden birinin bu hizmeti yetersiz sunması, diğer ülkelerin nüfus planlama çabalarını aksatacaktır. Bu nedenle aile planlamasında en zayıf halkanın dikkate alınması ve bu ülkeye yönelik yardımların yapılması önem taşımaktadır (Turan, 2010: 16)

Tablo 2.3: Kamusal malların sınıflandırılması ve toplama teknolojileri

Toplama Teknolojileri	Tam Kamusal (Pure Public)	Yarı Kamusal (Impure Public)	Kulüp Mallar (Clup Goods)	Ortak Üretim (Joint product)
Toplama Tekniği Kamusal malların seviyesinin tamamı ülkelerinin katkılarının toplamına eşittir	Hava kirliliğinin sınırlandırılması Çölleşmeyi engelleme	Halk sağlığı altyapısının sağlanması Mallar için pazarın oluşturulması	Uydu iletişim ağları Uluslararası parklar	Yağmur ormanlarının muhafaza edilmesi
Ağırlıklı Toplam Tekniği Her bir faktörün etkisi toplam düzeye olan etkisi farklı olabilmektedir	Çevre kirliliğinin azaltılması AIDS hastalığının yayılmasının sınırlandırılması	Kirliliğin yayılmasını sınırlandırmak Asit yağmurlarını engellemek	Serbest ticaret anlaşmaları Güçlü kablo şebekeleri	Terör tehlikelerinin ortadan kaldırılması Devrim-ihtilal tehditlerinin yok edilmesi
En Zayıf Halka Tekniği Kamusal malların üretim seviyesini en küçük çaba belirler	Zararlıların yayılmasını engelleme Çalışma standartları	Salgın hastalıkları kontrol altına almak Uyuşturucunun yasaklanması	Ulaştırma ağları G-10ülkeleri arasındaki bazel anlaşması	Aile planlaması Güvenlik istihbaratı
En İyi Vuruş Tekniği Kamusal malların üretim seviyesini en büyük çaba belirler	İzleme teknolojileri	Zirai araştırma bulguları Genetik mühendisliği ürünleri	Kriz yönetim kadrosu Uydu fırlatma tesisleri	Biyolojik madenlerin aranması

Kaynak: Anand, 2002: 24. <http://ww.w.rrojasdatabank.info/dp2002-110.pdf> (E.T:12.01.2012)

2.2.2. Küresel Kamusal Malların Sunumunda Kurumların Dizayn Edilmesi

Küresel kamusal malların sunumunda bir düzenleme yapmak çeşitli sorunları içermektedir: malın sunumunu kimin yapacağı (başka bir soru ile kimin üretmesi gerektiğini), mallardan faydalananların kimlerin olduğu, herhangi bir dışlanmanın uygulanıp uygulanmadığını ve malların sunumu nasıl finanse edilmelidir gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Kamusal mallarla ilgili mali doktrin, tam kamusal malların bir ülkenin genel gelirleriyle finanse edilmesidir. Fakat küresel kamusal mallarda vergi koymada yetkili küresel bir hükümetin olmaması, gönüllü işbirliği ve kolektif faaliyetler küresel kamusal malların sunumunda temel araçlar olmuştur. (Anand, 2002: 10).

Sandler'in (2001) görüşüne göre çoğu uluslararası kamusal mallar için finansman aşılması problemler teşkil etmemektedir. Sandler kurumsal dizaynın toplama tekniğine bağlı olduğunu ortaya koyarak savunmaktadır. Tam kamusal mallar ve yarı kamusal malların uluslararası toplum tarafından sunulması; kamu - özel ortaklığı vasıtasıyla en zayıf halka veya en iyi vuruş tekniğiyle malların sunumu, kulüp malları temelde özel kolektiflerin gelişmesi yoluyla ve mallardan faydalananların ödediği vergilerle finanse edilmesi. Ortak üretim halinde, ülkeye özgü faydalarının göreceli büyüklüğü, uluslararası toplum tarafından ihtiyaç duyulup duyulmadığına göre ikna edilir. Bu yüzden uygun kurumsal bir dizayn önemlidir. (Anand, 2002: 10).

2.2.3. Küresel Kamusal Malların Sunumunda Aktif Birimler

Günümüzde yerel veya ulusal mallar, ulusal devletlerin kendi örgütlenmesi vasıtasıyla sunulmaktadır. Fakat bölgesel ve küresel malların sunumu için dünya genelinde küresel geçerliliği olan ve tanınan tek bir örgüt mevcut değildir. Uluslararası kuruluşlar, ulus devletler, sivil toplum örgütleri, özel sektör kuruluşları ve kamu-özel sektör ortaklıkları, küresel kamusal malların sunumu ve politikaların oluşturulması konularında, doğrudan veya dolaylı olarak, etkili olmaktadır. Küresel kamusal mallarda sunum, birçok durumda fiilen üretmek yerine ortak standartlar koyma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kuralların alınması, standartların oluşturulması ve ortak kodların yerleştirilmesinde rol alan birimler ya da taraflar hem kamu hem de özel birimlerden oluşmaktadır.

Birleşmiş Milletler Örgütü küresel kamusal mallar ve politikalar konusunda, gündem oluşturmak, kural koymak ve izlemek, finansman sağlamak gibi işlevleri olan uluslararası kuruluşların en önemlisidir. 192 ülkenin bir araya gelmesi ile oluşturulan bu teşkilatın bünyesinde, çok çeşitli alanlara ilişkin fonlar bulunmaktadır. Bu fonlar arasında, çevre, sağlık, uluslararası mülteciler sorunu ve uluslararası güvenlik konularına kadar, küresel kamusal mal kapsamına giren hemen hemen bütün alanlar yer almaktadır. Birleşmiş Milletlerin finansman kaynakları büyük ölçüde üye devletlerden karşılanmakta ve bu devletlerin yaptıkları ödemeler, ödeme gücü ilkesine göre olmaktadır. Günümüzde, Birleşmiş Milletler Örgütü dışında, küresel kamusal malların sunumunda etkili olan çok sayıda uluslararası kuruluş, sivil toplum kuruluşu ve kamu - özel kesim ortaklığı şeklinde örgütlenmiş olan kuruluş vardır. 20. yüzyılın başında

sadece 37 hükümetler arası örgüt ve 176 uluslararası sivil toplum örgütü mevcut iken, 2001 yılında 6.415 hükümetler arası örgüt ve 43.958 uluslararası sivil toplum örgütü mevcuttur ve bu sayıyı günümüze kadar da giderek atma eğiliminde olmuştur. Ancak bu durum ulus devletlerin zayıfladığı anlamına gelmemektedir. Bazı yazarlara göre devletin rolünün bu şekilde iyice zayıfladığı savunulsa da, diğer birçok yazar, bu çok aktörlü dünyada, ulus devlete daha fazla rol düşüğünü savunmaktadırlar. Zaten, ulusal kamusal mallar ile küresel kamusal malların sunulduğu süreçleri birbirlerinden kesin çizgilerle ayırmak oldukça zordur. Günümüzde, artan küreselleşme sürecine rağmen, küresel kamusal malları asıl sağlayan ulus devletlerdir. Kaul ve Le Goulven'in tahminlerine göre, bu konuda tam ve kesin veri elde etmek çok zor olsa da, dünyada toplam olarak ulusal kamu mallarına harcanan tutar kabaca 6 trilyon dolardır. Bunun 5 trilyon doları gelişmiş ülkeler, 1 trilyon doları ise gelişmekte olan ülkeler tarafından harcanmaktadır. Buna karşılık küresel kamusal mal niteliğinde olan harcamalar çok daha düşük seviyededir. Kaul ve le Goulven ulusal kamusal mal harcamaları ile küresel kamusal mal harcamaları oranının 2000 yılı için 1:200 ile 1:400 arasında olduğunu tahmin etmektedirler. Ulusal devletlerin uyguladıkları politikaların küresel kamusal malların sunumu için iki bakımdan önemi vardır. Birincisi düzenleyici kuralların alınmasında, ikincisi tamamlayıcı malların sunulmasındaki önemidir (Kirmanoğlu vd., 2006: 32).

1- Küresel kamusal mallar, çoğu zaman sınır ötesi dışsallıklar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda bu dışsallıkların giderilmesi için harcama yapmak yanında belirli yasal düzenlemelerin yapılması da gerekli olmaktadır. Örneğin çevre ile ilgili düzenlemeler tek tek devletler tarafından yapılmakta veya yapılması gerekmektedir. Ancak bu düzenlemeler çoğu zaman uluslararası anlaşmalar çerçevesinde yapılırsa da, bunun kesin bir bağlayıcılığı yoktur.

2- Ulusal düzeyde üretilen birçok kamusal mal (küresel kamusal malların Dünya Bankası tanımında da belirtildiği gibi) küresel kamusal malların sağlanmasında, diğer bir deyişle sınır ötesi dışsallıkların azaltılmasında, temel teşkil etmekte ve faydalarının ortaya çıkması için ön koşul oluşturmaktadır. Örneğin temel eğitim hizmetlerinin artırılması, salgın hastalıkların önlenmesinde etkili olabilir. Bu açıdan ulus devletlerin küresel kamusal mallardaki rolünün çok önemli olduğunu söylemek yerinde olacaktır (Kirmanoğlu vd., 2006: 33).

Tüketimde rekabet ve dışlamanın derecesinin dikkate alınması halinde küresel kamusal mallar, tablo 2.4'deki gibi üç farklı gruba ayrılabilir. Birinci grupta yer alan küresel kamusal malların genellikle fiziki bir değeri söz konusu olmaktadır. Bu malların birçoğu insanoğlunun yaşaması için gerekli olan koşulları sağlamaktadır. Normal koşullar altında tüketimlerinde rekabet olmayacak ölçüde bol miktarda bulunan kaynaklardan meydana gelmektedirler. Küresel ortak (doğal) mallar olarak adlandırılacak bu grupta yer alan küresel kamusal mallar nüfus artışı ve insan faaliyetleri sonucu aşırı tüketime maruz kalabilmektedirler. Bu malların aşırı tüketim sonucu yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalması veya niteliklerinin insanlara yeterince fayda sağlamayacak bir biçimde değişmesi halinde yeterince üretilebilmeleri için küresel işbirliği gerektirmektedir. Dünyanın bizzat kendisi bir küresel ortak maldır. İnsanoğlunun ortak kullanımına konu olan ve yaşamın sürmesi için gerekli olan okyanuslar, ozon tabakası, atmosfer, su kaynakları, hava, biyolojik varlıklar vb. bu grup içerisinde yer almaktadır (Kaul, Grunberg ve Stern, 1999: 453, Tekin, Vural, 2004: 325).

Tablo 2.4: Küresel Kamusal Mal Olarak Küresel Endişeler

Küresel Kamusal Malların Türü ve Sınıfı		Tüketimden Dışlama	Tüketimde Rekabet	Üretimin / Tüketimin Doğası	İlgili Küresel “Kötü”
Küresel Ortak Mallar	Ozon Tabakası	Yok	Yok	Aşırı Tüketim	Tabakanın incilmesi, Ultraviyole Işınları
	Küresel İklim (Atmosfer)	Yok	Yok	Aşırı Tüketim	Küresel Isınma/Soğuma
Küresel Kulüp Malları	İnternet	Kısmen	Yok	Yetersiz Tüketim	Dijital Bölünme
	Bilgi	Kısmen	Yok	Yetersiz Tüketim	Eşitsizlik
	Evrensel İnsan Hakları	Kısmen	Yok	Yetersiz Tüketim	Kötü Muamele Adaletsizlik
Küresel Politik Sonuçlar	Küresel Barış	Yok	Yok	Yetersiz arz	Savaş ve Çatışma
	Finansal İstikrar	Yok	Yok	Yetersiz arz	Finansal Krizler
	Sürdürülebilir Ekosistem	Yok	Yok	Yetersiz arz	Ekosistemin Bozulması
	Sağlık	Var	Var	Yetersiz arz	
	Serbest ticaret	Kısmen	Var	Yetersiz arz	
	Yoksulluktan kurtulma	Yok	Yok	Yetersiz arz	
	Eşitlik ve adalet	Kısmen	Var	Yetersiz arz	

Kaynak: Kaul, Grunberg ve Stern, 1999: 454.

İkinci grupta yer alan küresel kamusal mallar küresel kulüp malları veya insan yapımı küresel ortak mallar olarak adlandırılabilir. Birinci grubun aksine bu malların tüketiminde rekabet yoktur ancak tüketimde dışlama kontrol altına alınabilir. Örneğin, küresel bir kulüp malı olan internete erişim, erişimi sağlayan firmaların talep ettiği ücret ödenmedikçe engellenebilir. Tüketimden dışlanabilmenin mümkün olması bedavacılığı azaltır ve arzın en uygun olarak sunulmasına imkân sağlar. Ancak çeşitli nedenlerle bu

tip mal ve hizmetlere erişimin yetersiz kalması küresel “kötü”lerin ortaya çıkmasına, başka bir ifade ile küresel düzeyde olumsuz dışsallıkların oluşmasına yol açabilir. Örneğin, gerekli altyapı eksikliklerinin yanı sıra internete erişimin okur-yazarlığın olmaması, dil engeli ve maddi olanaksızlıklar nedeniyle yetersiz olması zengin ve yoksul ülkeler arasında “dijital bölünme”ye yol açabilir. Küresel kamusal malların son grubunu küresel politik sonuçlar (barış, ekosistemin korunması, finansal istikrar v.b.) oluşturur. Global politik sonuçlar küresel mal olarak değer kazanması için sürekli bir biçimde sunulmaları gerekli olan ancak genellikle küresel ölçekte yeterli arza sahip olmayan mallardır. Bu mal grubunda tüketimde rekabet ve dışlama genellikle söz konusu değildir. Örneğin küresel düzeyde barış ve güvenlik söz konusu ise herkes bu durumun ortaya çıkardığı faydadan yararlanır.

Küresel mal ve hizmetlerin sunulmaması veya yetersiz sunumu durumunda kamusal kötüler (public bads) ortaya çıkmaktadır. Savaş, şiddet, terörizm, gelir dağılımında eşitsizlik ve yoksulluk, finansal krizler, çevre kirliliği vb. gibi kamusal kötüler daha fazla görünürlüğe sahip olduğu ve elle tutulur sonuçlar ortaya koyduğu için ulusal düzeyde etkili tedbirlerle ortadan kaldırılmaya çalışılır. Ancak küresel düzeydeki olumsuzlukların çözümü küresel düzeyde işbirliğini gerektirir. Bu işbirliği küresel kamusal mal üretecek ve küresel kötülerle mücadele edecek küresel rejim ve kurumların oluşturulmasını; ulusal, bölgesel ve küresel düzeydeki tedbir ve politikaların uyumlaştırılmasını ve gerekli finansmanın bulunmasını içermelidir (Tekin, Vural, 2004: 326).

Küresel kamusal malların finansmanında dışsallıkların içselleştirilmesi ya da başka bir ifade ile küresel kamusal malların üretimi veya tüketimi sonucu ortaya çıkan fayda veya maliyetlerin üretim ya da tüketimi gerçekleştirenlere hasredilmesi en önemli araçlardan biridir. Finansman aracı olarak özel kaynaklar, kamusal kaynaklar ve çeşitli düzeylerde ortaklık mekanizmaları oluşturulabilir. Ancak üretici ve tüketicilerin, vergi ve vergi benzeri araçlar ya da piyasa mekanizması ile bu malları doğrudan finanse etmeleri, alternatifler arasında ulus devletlerin geleneksel yöntemleri olması nedeniyle, öne çıkmaktadır (Kaul, Grunberg ve Stern, 1999: 453, Tekin, Vural, 2004: 326).

2.3. KÜRESEL KAMUSAL MALLARIN SINIFLANDIRILMASI

Küresel kamusal mallarla ilgili olarak çok çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır. Bu başlık altında literatürde en çok kullanılan sınıflandırmalar dikkate alınarak bu sınıflandırmalar kapsamlı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

2.3.1. Geleneksel Küresel Kamusal Mallar - Yeni Küresel Kamusal Mallar Ayırımı

Geleneksel küresel kamusal mallar ikili bir ayırımı tabi tutulabilir. Bunlardan ilki atmosfer, ozon tabakası, açık denizler gibi doğal ortak mallardır. İkincisi ise açık denizlerden geçme gibi ulusların serbest girişimi ve 19. ve 20. yüzyılda yoğunlaşan uluslararası ekonomik aktiviteyi çoğaltma ile ortaya çıkan gemicilik, sivil havacılık, telekomünikasyon ve posta hizmetlerinin yaygınlaştırılması anlaşmalarıdır. Bunlar, doğada ve küresel ölçekte çok taraflıdır ve küresel kamusal mal karakterleri vardır. Bu mallar önemlerini hala korumaktadırlar. Hatta eskisinden daha önemlidirler. Çünkü küreselleşme ile birlikte bir yandan küresel ekonomik aktiviteler artmaya devam etmekte, diğer yandan bu aktiviteleri mümkün kılan fırsatlar (internet gibi) gelişmeye devam etmektedir. Bununla birlikte, küreselleşme ile birlikte farklı küresel kamusal mallar ortaya çıkmıştır. Bu farklı küresel kamusal mallar, küreselleşme ile birlikte sınırların ortadan kalkması ve politika yakınsaması ile ortaya çıkmaktadır. Çünkü küreselleşme ile birlikte ulusal kamu politikalarının uyumlaştırılması problemleri öne çıkmaya başlamıştır. Bu yeni küresel kamusal mallar, temiz hava, sağlık, finansal istikrar, piyasa etkinliği ya da bilgi yönetimi

gibi konularla ilgili kamusal mallardır. Bu konulardaki sorunlar bulaşma etkisi ile kısa sürede tüm ülkelerin ortak sorunu haline gelmektedir (Akdemir, Şahin, 2006: 6).

Küreselleşme, ilgili konularda ülkelerin tek başına uygulayacağı politikaları yetersiz kılmaktadır. Dolayısı ile bu mallar artık küresel kamusal mallar niteliğindedir.

Bu yeni tür küresel kamusal malların ortaya çıkmasının arkasında birkaç faktör rol almaktadır. Bunlardan ilki ülkelerin dışa açıklık derecesinin artmasıdır. Dışa açıklık küresel kötülerin yayılımını kolaylaştırmaktadır. İkincisi, artan küresel sistemik risklerdir. Bu riskler, uluslararası finansal piyasalarda volatilité riskleri, küresel iklim değişimi riski ya da artan küresel eşitsizliğin doğurduğu politik riskler gibi riskleridir. Üçüncüsü ise, devlet dışı aktörlerin gücünün giderek artmasıdır. Başta çok uluslu işletmeler olmak üzere, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının gücü gittikçe artmaktadır. Bu aktör gruplarının her biri, temel insan haklarından teknik standartlara kadar birçok konuda ortak politika kurallarına sadık kalmaları için hükümetlere baskı yapmaktadırlar (Akdemir, Şahin, 2006: 6).

2.3.2. Üretim Zincirindeki Yerine Göre Küresel Kamusal Malların Sınıflandırılması

Küresel kamusal mallar pür ve pür olmayan şeklinde bir ayırma tabi tutulabilir. Başka bir kritere göre küresel kamusal mallar üretim zincirindeki yerine göre sınıflandırılabilir. Daha farklı olarak küresel kamusal mallar ara ve nihai küresel kamusal mallar olarak ele alınabilir.

Nihai küresel kamusal mallar, malların standart manasında daha fazla bir çıktıyı ifade etmektedir. Bu çıktılar somut (çevre veya insanlığın ortak mirası gibi) veya soyut (barış veya finansal istikrar gibi) olabilmektedir.

Ara küresel kamusal mallar, nihai küresel kamusal malların sunumunda katkıda bulunan uluslararası rejimler olarak ifade edilebilirler. Küresel kamusal mallar ekonomik büyüme gibi özel ve kamusal malların karışımından ortaya çıkan bir durum olduğu unutulmamalıdır. Yine bu sınıflandırmada politik ilişkiler önem arz etmektedir. Sera gazlarının azaltılması ile ilgili anlaşmada esasında ortada hiçbir mal görünmemektedir. Burada esas ulaşılmak istenen amaç, nihai küresel kamusal mal olarak, ozon tabakasının bozulmamasını sağlamaktır. Genel olarak nihai malların kamusallığı konusu, uluslararası kolektif eylemsizliğe yol açabilir. Tipik olarak küresel kamusal mallar özel ve kamunun birçok aktivitelerinin bir sonucudur. Ara küresel kamusal mallarının tanımlanmasının amacı uluslararası kamusal müdahalelerin varlığına ihtiyaç duyulan alan veya alanların varlığına dikkat çekmektir. Ozon tabakası

örneğindeki gibi örneğin Montreal Potokolu^{##} gibi ara küresel kamusal malların varlığına ihtiyaç duyulmaktadır (Kaul, Grunberg, Stern, 1999: 13).

Belki de en önemli ara kamusal mallar uluslararası rejimlerdir. Böyle rejimler, küresel kamusal faydalar içeren, diğer birçok ara üretimlere bir temel oluşturmaktadır. Örneğin uluslararası gözetim sistemleri, uluslararası alt yapı ve ya uluslararası yardım programları uluslararası rejimler farklı biçimlerde veya iç içe olabilir ama yinede aralarındaki fark şekçin olmalıdır. Uluslararası anlaşmalarda genellikle politika öncelikleri, normlar, prensipler ya da standartları ortaya koyan bağlılık ifadelerinin yanı sıra, karar alma usul ve yükümlülükleri de vardır.

Uluslararası rejimler, sağlık, çevre nüfus, hukuki sistemler, insan hakları, makroekonomi politika ve haberleşmeye kadar yer alan bir dizi aktiviteyi kapsamaktadır. Birçok küresel rejimin doğasında hükümetler arası bir yapı olmasına karşılık uluslararası sivil toplum organizasyonları ve sivil toplum, uluslararası normların ve standartların belirlenmesinde artan bir rol oynamaktadırlar. Tıpkı Uluslararası Af Örgütü ve ya İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi uluslararası insan hakları organizasyonu ya da Kızılhaç gibi insani yardım kuruluşlarının yaptıkları hizmetler örnek olarak verilebilir. Diğer bir örnek ise Uluslararası Standartlar Organizasyonu (ISO)'dur. Bunlar özel ve kamu işbirliği ile oluşturulmuş organizasyonlardır.

Küresel rejimlerin faydaları, yanlış anlaşılmanın ve çatışmaların riskini azaltan, sınırlar arası aktiviteleri ve uluslararası ilişkiler hakkında önceden haber veren bir yapının kurulmasıdır. Sonuç olarak işlem maliyetleri azalır, işbirliği teşvik edilir ve verimlilik artar (Kaul, Grunberg, Stern, 1999: 14).

^{##} Bu Protokol, 6 Haziran 1990 tarihli ve 3656 sayılı Kanunla onaylanarak, 8 Eylül 1990 tarih ve 20629 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanmıştır. Bu Protokol'e taraf olan devletler, ozon tabakasının korunmasına ilişkin Viyana Sözleşmesine taraf devletler olarak, Bu Sözleşme uyarınca, insan sağlığını ve çevreyi, ozon tabakasını değiştiren ya da değiştirme olasılığı bulunan insan faaliyetlerinin yarattığı veya yaratabileceği olumsuz etkilere karşı korumak için gerekli önlemleri almakla yükümlü olduklarını ifade etmektedir.

2.3.3. Küresel Kamusal malların Kamusallığın Doğasına Göre Sınıflandırılması

Bu sınıflandırmada faydaların ve ilgili küresel zararların doğasına dayanarak, mallar arasında bir sınıflandırma yapılmaktadır. Buradaki fayda veya ilgili zararların hepsi küreseldir. Küresel kamusal malların belirli türleri arasında kamusallığın farklılaşması, küreselleşmeye eşlik eden bazı politik gerilimlere ışık tutmaktadır. (Turan, 2010: 90).

Küresel kamusal mallar tablo 2.5’de gösterildiği gibi doğal küresel ortak mallar, insan yapımı küresel ortak mallar ve küresel politik sonuçlar veya şartlar doğuran mallar olarak bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.

Doğal küresel kamusal mallar: bu mallar ozon tabakası veya iklim istikrarı gibi aşırı kullanım sorunu ile ortaya çıkabilmektedir.

İnsan yapımı küresel kamusal mallar: çeşitli konularda bir dizi malları kapsamaktadır. Bilimsel ve pratik bilgi, ilke ve normlar, internet ve uluslararası altyapı gibi insanlığın ortak kültürel mirası örnek olarak verilebilir.

İnsan yapımı ortak malların temel kolektif eylem problemleri ve kullanım şartları konuyla ilgili olarak farklı biçimlerde olabilir. Örnek olarak küresel bilgi birikimi, serbestçe kullanılabilen patentsiz bilgi verilebilir (Kaul, Grunberg, Stern, 1999: 453).

Söz konusu bu malların kullanımına yönelik temel sorun, eksik kullanımdan ortaya çıkmaktadır. Örneğin, internetle ilgili eksik kullanım, dil engelleri, bilgisayar alacak gelirin olmaması ve okuma yazma bilmemekten ortaya çıkabilmektedir.

Temel insan hakları, evrensel olarak kabul edilen normların bir örneğidir. Bazı ülkeler insanların faaliyet seçeneklerini, kamuya katılma imkânlarını ve seyahat ya da konuşma özgürlüklerini sınırlamakta ya da temel sağlık ve eğitim imkânlarını baskı altında tutmaktadır. Bunun sonucunda kalkınma maliyetleri ve etkin olmayan durumlar ortaya çıkmaktadır (Turan, 2010: 91).

Tablo 2.5: Kamusallığın Doğasına Göre Küresel Kamusal Mallar

Malların Sınıflandırılması	Kamusallığın Doğası
Doğal küresel ortak mallar (Atmosfer veya açık denizler)	Serbest (yönetilen) erişim: Bu malların orijinalleri tipik olarak rekabet edilememesi ve dışlanamamasıdır. Küresel doğal ortak mal olan ozon tabakası gibi mallar örnek verilebilir. Genellikle bütün tüketicilerin ulaşabildiği bu durum bazen sınırlı ölçüde olabilmektedir.
İnsan yapımı küresel ortak mallar (küresel ağlar, uluslar arası rejimler, normlar ve bilgi)	<p><i>Serbest erişim:</i> Herkesin çoğu zaman erişebildiği ticari olmayan bilgidir. Bunlarda rekabet yoktur ve dışlama çok zordur. Tipik olarak (eğer varsa) ticari değerlerin sınırlandırılması. Fakat bunlar insanların günlük yaşamı için ve ya ekonomik ve siyasi yönetim için önemli olabilir.</p> <p><i>Sınırlı erişim:</i> Patentli bilgi örneğin bu malların kullanımı kamuya açık olabilir ama kullanımı en azından bir süre için sınırlandırılmıştır. Bilginin mantığı özel üreticilere teşvikler sağlayarak, ekonominin büyümesini ve dinamik verimliliğini artırmaktır.</p> <p><i>Kapsayıcılığın teşvik edilmesi:</i> Birçok çaba malların ağ özellikleri ile kapsayıcılığını geliştirmek için çalışmalar yapılmaktadır. Pozitif ağ dışsallıkları ile ve ya faydaları ile ek kullanıcılara genişleme vaat edilmektedir. Uluslararası rejimleri içeren örnekler (çok taraflı ticaret rejimi, insan hakları evrensel beyannamesi), küresel iletişim ve ulaşım sistemleri ve resmi olmayan biçimler. Bu malların kapsayıcılığını arttırmak için gösterilen çabalar, fayda ve maliyetleri küreselleşen kullanıcı yelpazesini genişletmektedir. Küreselleşme yukarıdan aşağıya (Uluslararasıdan ulusala doğru) ve aşağıdan yukarıya doğru olmaktadır.</p>
Küresel politik sonuçlar veya koşullar (küresel barış, finansal istikrar, çevresel sürdürülebilirlik)	<p><i>Temelde özel malların küreselleşmesi:</i> Örneğin, herkes için temel eğitim, sağlık ve gıda güvenliği için ulusal ve uluslararası gösterilen çabalar.</p> <p><i>Fayda ve maliyetlerin bölünmezliği:</i> Bu kategorideki mallar bölünmez faydalara sahiptir ve insanlar ve ülkeler arasındaki dayanışmanın temelinden gelir. Bu mallar teknik olarak dışlanamadıkları için fiili kapsayıcı ve kamusal olma eğilimindedirler.</p>

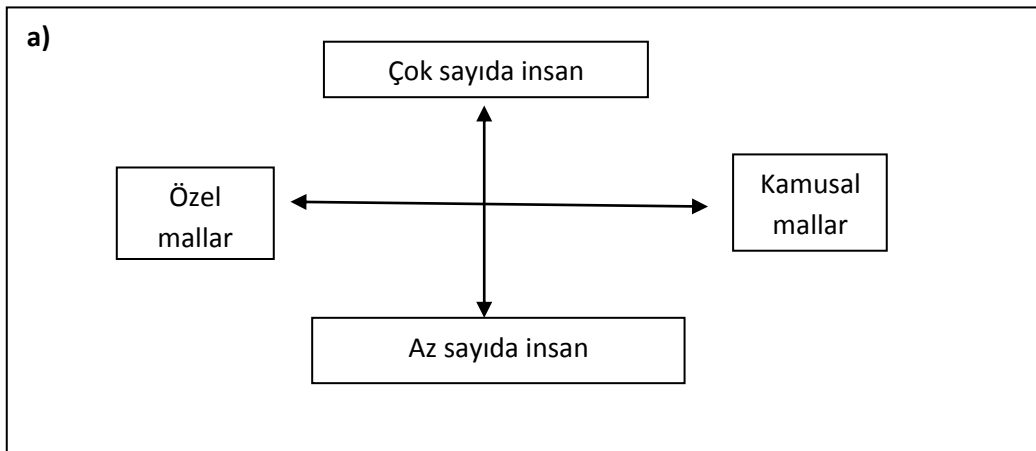
Kaynak: Kaul, Mendoza, 2003: 78.

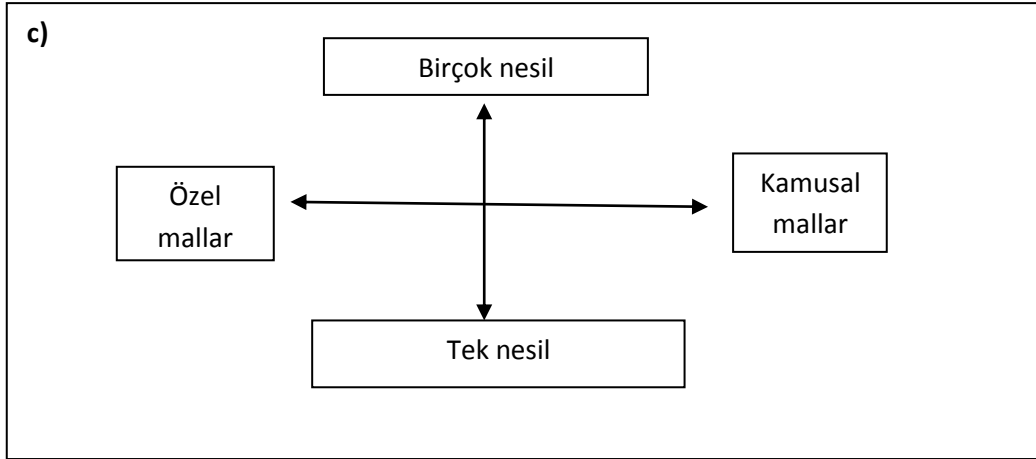
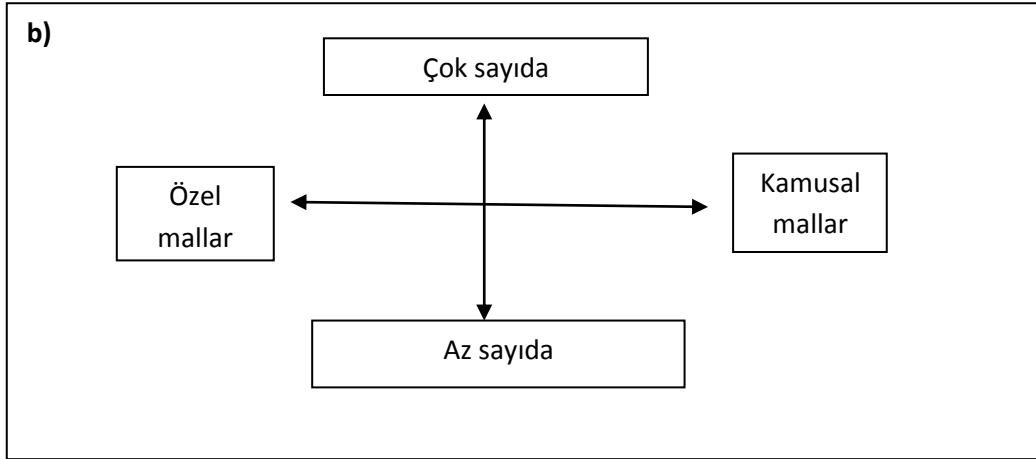
2.3.4. Ülke, İnsan veya Nesil Odaklı Olma Kriterine Göre Sınıflandırma

Küresel kamusal malların bu sınıflandırma çeşidinde bir küresel malın sunumunda önceliğin ülke odaklı mı, insan odaklı mı, yoksa nesil odaklı mı olduğu önem arz etmektedir. Çok sayıda ülkeye yarar sağlayan bir kamusal mal, birden fazla nesli ilgilendirmiyor olabilir. Küresel kamusal mallarda asıl olan, faydanın çok sayıda ülkeye ve tüm insanlığa ulaşması kadar, birden çok neslin yararına da olmasıdır. Çok sayıda ülkeye ve insana yarar sağlayan bir mal ile az sayıda ülkeye yarar sağlayan fakat birden çok nesle fayda sağlayan malların sunumu ve yönetiminde farklı kriterler esas alınmalıdır.

Eğer küresel kamusal mallar uluslararası kamusal mallar olarak düşünülürse, uluslararası kuruluşlar faaliyetlerini Şekil 1a'daki sağ üst bölgede yoğunlaştırmalıdır. Fakat kalkınmanın gerçek amacı ülkeler değil de insanlar ise, o zaman uluslararası kuruluşlar faaliyetlerini Şekil 1b'deki sağ üst bölgeye odaklamalıdır. Uzamsal boyuta ek olarak, belirli küresel kamusal malların sunumunda uzun dönem maliyetler ve faydalar göz önüne alınarak nesiller arası net yararlar göz önüne alınarak, Şekil 1c'teki sağ üst bölge küresel kamusal malların sunum alanı olmalıdır. Bu farklar küresel kamusal malların sunumunun altında yatan karmaşıklığa vurgu yapılmasına yardımcı olur (Akdemir, Şahin, 2006: 8).

Şekil 1: Küresel Kamusal Malların Kavramsallaştırılması

Kaynak: Akdemir, Şahin, 2006: 8.

2.3.5. Sektörel Sınıflandırma

Sektörel sınıflandırma küresel kamusal malların hangi alanlara veya hangi sektörlere yönelik faydalar sağladığına ilişkin yapılan sınıflandırmadır. Bu konuda çok detaylı sınıflandırmalar yapmak mümkündür. Bununla birlikte küresel kamusal malların yoğunlaştığı sektörlerin belirlenip ona göre alt sektörlerin belirlenmesi bu sınıflandırmanın işlevselliğini arttıracaktır (Akdemir, Şahin, 2006: 14).

Morrissey, Gardiner ve Le Goulven küresel kamusal malları sektörlere göre sınıflandırırken, birincisi çevre olarak; okyanuslar, iklim ve biyolojik çeşitlilik, ikincisi sosyal olarak; evrensel insan hakları, sağlık, barış ve güvenlik, üçüncüsü ekonomik olarak; ticaret rejimleri, finansal istikrar rejimleri ve dördüncüsü kurumsal veya altyapı

olarak; fiziksel ve yaşam, bilgi ve iyi yönetişimi ele almışlardır. Tablo 2.6 ve 2.7’de gösterildiği gibi temel küresel kamusal malları temsilen çevrenin pek çok yönlerini, doğrudan yararlarını veya riskleri azaltan faydalar ele alınmıştır. Bulaşıcı bir hastalığın ortadan kaldırılması veya kontrol edilmesinde temel aktivitelerin veya araştırmaların nasıl olması gerektiğini ve kamusal malın üretiminde tamamlayıcı aktiviteler ancak ulusal ve uluslararası seviyede ele alınabilir. Hedefin bulaşıcı hastalık olması durumunda, bu hastalıkla çabalayan her bir ülkenin hastalığın azaltılmasında veya kontrol edilmesinde katkısı olmalıdır. Ulusal kamusal mal olan sağlık hizmeti için bu durum tamamlayıcı bir aktivitedir (Binger, 2003: 10).

Tablo 2.6: Kamusal Malların Sektörel Sınıflandırılması, Temel ve Tamamlayıcı Aktiviteler

Kamusal Mal Sektör	Temel Aktivite	Tamamlayıcı aktivite	
		Üretim	Tüketim
Çevre			
Uluslararası	Emisyonların azaltılması	Araştırma	
Ulusal	Koruma	Tarımsal destek	Fakirliğin azaltılması
Sağlık			
Uluslararası	Hastalıkların ortadan kaldırılması	Hastalık üzerine araştırma	
Ulusal	Koruyucu sağlık	Sağlık bakım sistemi	Sağlık klinikleri
Bilgi			
Uluslararası	Araştırma merkezleri	İnternet hizmetleri	Küresel ağlar
Ulusal	Eğitim hizmetleri	Evrensel eğitim	Okullar
Güvenlik			
Uluslararası	Çatışmaların önlenmesi	Barışı sağlama BM Güvenlik Konseyi	
Ulusal	Suçların azaltılması	Polislik	Yoksulluğu azaltma
Yönetim			
Uluslararası	Küresel kurumlar	Araştırma	Finansal istikrar
Ulusal	İyi yönetim	Hükümet kapasitesi	Eşitlik

Kaynak: Binger, 2003: 31.

Tablo 2.7: Sektörlere Göre Küresel Kamusal Malların Sınıflandırılması

Küresel Kamusal Malların Türleri	Yararlar		Arz Problemleri	İlgili Küresel Zararlar	Maliyetler	
	Dışlama Yok	Rakip yok			Dışlama Yok	Rakip yok
Çevresel						
Okyanuslar	Evet	Hayır	Aşırı Kullanım	Toprak veya Atmosfer Kaynaklı Kirlenme	Kısmen	Evet
Atmosfer	Evet	Hayır	Aşırı Kullanım	Küresel Isınma Riski	Evet	Evet
Biyolojik Çeşitlilik	Evet	Evet	Aşırı Kullanım	Türlerin, Ekosistemin ve Genetik Çeşitliliğin Azalması	Evet	Evet
Sosyal						
Evrinsel İnsan Hakları	Kısmen	Evet	Yetersiz Kullanım	İnsan İstismarı ve Ayrımcılık	Kısmen	Evet
Fakirlikten Kurtulma	Hayır	Hayır	Yetersiz Arz	Suç, Yolsuzluk, Eşitsizlik		Evet
Sağlık	Evet	Evet	Yetersiz Arz	Bulaşıcı Hastalıklar. HIV vb.	Evet	Evet
Barış	Evet	Evet	Yetersiz Arz	Savaş ve Çatışma	Kısmen	Evet
Ekonomik						
Verimli Ticaret	Kısmen	Evet	Yetersiz Arz	Parçalanmış Piyasalar	Evet	Evet
Finansal Denge	Kısmen	Evet	Yetersiz Arz	Finansal Krizler ve Aşırı Dalgalanmalar	Evet	Evet
Kurumsal Altyapı						
İnternet	Kısmen	Evet	Yetersiz Kullanım	İnternet Engelleri (İletişim Altyapısı)	Kısmen	Evet
Bilgi	Kısmen	Evet	Yetersiz Kullanım	Bilgi Engelleri (Saydamlığın Olmaması)	Kısmen	Evet
İyi Yönetim (Hukuk Kuralları, Demokrasi, Adalet, Eşitlik)	Kısmen	Evet	Yetersiz Arz	Yolsuzluk ve Adaletsizlik	Kısmen	Evet

Kaynak: Gardiner, Goulven 2002: 17.

<http://www.worldsummit2002.org/texts/Globalpublicgoods-briefing.pdf>(E.T: 01.11.2011)

Morrissey, Te Welde ve Hewitt'in yaptığı sektörel sınıflandırmada aşağıdaki başlıklar ele alınmıştır (Morrissey vd. 2001: 15-16).

Sağlık: Hastalıkların yok edilmesi, küresel düzeyde fayda sağlayan temel bir küresel kamusal maldır. Buna karşılık, hastalıkların yok edilmesiyle ilgili araştırmalar ise küresel kamusal malların üretimiyle ilgili tamamlayıcı bir küresel kamusal maldır. Ulusal düzeyde sürdürülen sağlık hizmetleri ise, küresel düzeyde salgın hastalıkların önlenmesini sağlayan tamamlayıcı bir faaliyettir.

Bilgi: Küresel araştırma merkezleri, bilgi üretimi açısından temel bir faaliyettir. Örneğin, Uluslararası Kanser Araştırmaları Merkezi, küresel bilgiye ve çevresel kamusal malların nasıl sunulacağı konularına katkı yapar. İnternet hizmeti ve küresel iletişim ağları bilginin yayılmasını sağlayan tamamlayıcı faaliyetleri oluştururlar.

Güvenlik: Küresel barışın sağlanması küresel bir kamusal maldır. Barış ve güvenliğe katkı yapan, örneğin çatışmaların önlenmesi gibi faaliyetler, temel faaliyetleri oluşturmaktadır. Barışın korunması ise, çatışmaların önlenmesine katkı yapan bir tamamlayıcı faaliyettir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, uluslararası düzeyde barışa tamamlayıcı katkı yapan bir kuruluştur.

Yönetişim: Dengeli iyi yönetim, herkese fayda sağlaması ve kapasiteyi artırması nedeniyle küresel bir kamusal maldır. Küresel düzeyde kamusal malların sunumunu koordine edecek küresel kuruluşların oluşturulması temel faaliyettir. Bu bakımdan BM ve Küresel Çevre Fonu'nun sunduğu hizmetler temel faaliyettir. Ülke için finansal dengenin sağlanması, küresel düzeyde finansal istikrarın sağlanmasında tamamlayıcı bir faaliyettir (Morrissey vd., 2001: 15-16).

Çevre: Çevreyle ilgili faaliyetler, küresel düzeyde olumlu dışsallıklara sahiptir. Risk azaltıcı ve doğrudan fayda sağlayan özellikler taşımaktadır. Temel amaç, çevresel kaliteyi arttırmaktır. Örneğin, karbondioksit emisyonunun azaltılması endüstriyel kirliliği azaltır ve tamamlayıcı bir faaliyettir. Ormanların korunması, esasında ulusal temel bir kamusal maldır. Uluslararası düzeyde ise tamamlayıcı bir hizmettir. Morrissey, Te Welde ve Hewitt tarafından yapılan bu sınıflandırmada tam bir kesinlik bulunmamaktadır. Örneğin, uluslararası araştırma merkezleri, temel bilgi faaliyetidir. Oysa IUFRO (Uluslararası Çevre ve Ormancılık Araştırma Kurumu), çevresel kamusal malların sunumunda tamamlayıcı bir faaliyet olarak ele alınmıştır. Benzer şekilde BM Güvenlik Konseyinin hizmetleri, temel yönetim faaliyetidir. Ancak güvenliğin sağlanmasında tamamlayıcı bir hizmet sunmaktadır. Barışın korunması, ulusal ya da

bölgesel güvenliğin sağlanmasında temel faaliyet olmasına karşılık, küresel güvenliğin sağlanmasında tamamlayıcı bir faaliyet özelliğine sahiptir. Gardiner ve Goulven tarafından yapılan sektörel sınıflandırmada küresel kamusal mallar, çevresel, sosyal, ekonomik, kurumsal ve altyapıya ilişkin olmak üzere dört grupta ele alınmaktadır. Gardiner ve Goulven'in sektörel sınıflandırmasının Morrisey ve arkadaşlarının sektörel sınıflandırmasından farkı, bazı ekonomik faaliyetlerin ve sosyal konuların küresel kamusal mallar olarak kabul edilmesidir. Buna göre, ticaret ve finansal istikrar, yönetişimden ayrı olarak ele alınan, birer küresel kamusal maldır. Ayrıca, yoksullukla mücadele ve insan hakları gibi konular, başlı başına ayrı birer küresel kamusal mal olarak değerlendirilmektedir (Yalçın, 2009: 88).

2.3.6. Yararlanılan Faydanın Türüne Göre Sınıflandırma

Morrisey yararlanılan fayda türüne göre küresel kamusal malları üç gruba ayırmaktadır (Binger, 2003: 10).

- 1- Riskleri azaltan küresel kamusal mallar
- 2- Kapasite arttırıcı küresel kamusal mallar
- 3- Doğrudan fayda sağlayan küresel kamusal mallar

Risk Azaltıcı Küresel Kamusal Mallar: Risk azaltma özelliğine sahip küresel kamusal mallar, genellikle çevresel sorunlar, salgın hastalıklar ve çatışmaların önlenmesine yönelik olarak üretilmektedir. Örneğin, iklim değişikliği riskinin azaltılması, çatışmaların önlenmesi ve bulaşıcı hastalık riskinin önüne geçilmesi gibi faaliyetler, risk azaltıcı küresel kamusal mallardır.

Bu tür faydaları bünyesinde barındıran küresel kamusal mallar, genellikle önleyici tedbirleri içermektedir. Yaratılan faydalar, birbirleriyle yakın ilişki içindedirler. Faydanın yayıldığı alana göre kamusal malın küresel ya da bölgesel olma özelliği ortaya çıkmaktadır. Örneğin, kolera hastalığının yayılımını önlemek, sınırlı bir alanda bulunanlara fayda sağlamasına karşılık, kolera hastalığının ortaya çıkmasını engellemek küresel risk azaltıcı faydalar sağlamaktadır.

Birçok küresel kamusal mal, riskin azaltılması ya da yok edilmesinden ortaya çıkan faydalara sahiptir. Riskin azaltılması, ulusal nitelikte bir kamusal mal olmasına karşılık, eğer küresel düzeyde herkese eşit bir fayda sağlıyorsa, bu hizmet küresel kamusal mal halini almaktadır. Örneğin, sera gazı emisyonlarının azaltılması, herkes

için küresel ısınma riskini azaltır. Okyanus, deniz ya da ormanlar gibi ortak kullanım kaynaklarının sömürülme ya da kirlenme ile ilgili risklerin azaltılması, ulusal nitelikli bir kamusal maldır. Ancak, kaynakları paylaşılanlara bağlı olarak sınırlı bir yayılma alanına sahiptir. Örneğin, İngiltere tarafından gerçekleştirilen asit yağmurlarının azaltılmasına yönelik faaliyetler, Avrupa ülkelerine sınırlı fayda sağlar. Okyanus kirliliğinin azaltılması ise küresel kamusal maldır. Ülkelerin kaynakları paylaşım paylaşmamasına bağlı olarak, elde edilmiş olan faydalar ulusal, bölgesel ya da küresel olabilmektedir.

Kapasite Artışına Yönelik Küresel Kamusal Mallar: Kamusal ya da özel malların üretiminde kapasite artırımından ortaya çıkan fayda, eğer herkese yarar sağlamakta ise bu mallar kamusal niteliği kazanmaktadır. Eğitim ve sağlık, ulusal kapasiteyi arttırdığı için kapasite arttırıcı nitelikte küresel kamusal mallardır.

Doğrudan Fayda Sağlayan Küresel Kamusal Mallar: Barış ve güvenliğin sağlanması, okyanus ve ormanlar gibi ortak mülkiyet kaynaklarındaki çevresel bozulmaların önlenmesi, doğrudan fayda sağlayan küresel kamusal mallardır. Benzer şekilde, yoksulluğun azaltılmasından herkes fayda sağlar. Yoksulluğun olmadığı zengin bir ülkede devlet, daha çok kamusal mal üretebilir ve bireylerin tüketim olanaklarını artırır. Bu nedenle yoksulluğun azaltılması tamamlayıcı bir küresel kamusal mal olarak da ele alınmalıdır. Bu üç fayda türü de birbirleri ile iç içedir ve birbirlerini destekler bir özelliğe sahiptir. Örneğin küresel ısınmanın önlenmesi, üç farklı türde de fayda sağlamaktadır. Barışın korunması, kapasite arttırıcı fayda sağlamanın yanı sıra risk azaltıcı faydalara da sahiptir (Yalçın 2009: 90-91).

Doğrudan fayda sağlayan küresel kamusal mallar ile risk azaltıcı kamu malları coğrafi ve siyasi sınırlara bağlı kalmaksızın tüm dünyaya yönelik fayda sağlarlar. Ancak kapasite arttırıcı kamu malları söz konusu olduğunda kamu malının küresel, ulusal veya bölgesel nitelik göstermesi mümkün olabilmektedir (Akdemir, Şahin, 2006: 16).

Riskini azaltılmasına yönelik küresel kamusal mallar, risk azaltılmasına ilişkin talep edilen küresel ölçekli kamusal mallardır. Örneğin; iklim değişikliği riskini azaltma, finansal riskleri azaltma, silahlı çatışmaların önlenmesi, salgın hastalık riskini azaltma gibi konular, risk azaltılmasına yönelik küresel kamusal mallar olarak sayılabilir.

Kapasite arttırıcı küresel kamusal mallar ise, küresel ölçekte mevcut kapasiteyi arttırıcı faydalar sağlayan mallardır. Bu mallar küresel yönetim kurumları, küresel bilgi üretimi, ağlar ve barışı koruma gibi mallardır.

Doğrudan fayda sağlayan küresel kamusal mallar, genelde tam kamusal mal niteliği taşıyan mallar olup taşıdıkları özellikleri gereği genellikle küresel ölçeklidirler. Bu tür mallar Biyoçeşitliliği koruma, barış ve güvenliği sağlama, küresel ısınmanın önlenmesi gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Ormanları ve gölleri koruma gibi daha bölgesel nitelikli olan doğrudan fayda sağlayan kamusal mallar da bu grup içinde düşünülebilir (Akdemir, Şahin, 2006: 16).

Tablo 2.8: Fayda Türüne Göre Küresel Kamusal Malların Sınıflandırılması

Faydanın Türü	Riskin Azaltılması	Kapasite	Fayda
Kamusallık			
Uluslararası (kıtalar arası)	Azaltılmış iklim riski	Küresel yönetim kurumları	Biyoçeşitliliğin muhafazası
Sınırlı aralık (bölgesel)	Asit yağmurlarının azaltılması	Bölgesel kurumlar	Ormanlar veya göllerin korunması
Prensip olarak herkese fayda sağlayanlar	Hastalık riskinin ortadan kaldırılması	Küresel bilgi üretimi	Yosulluğun azaltılması
Sınırlı fayda sağlayanlar	Hastalık tekraramının azaltılması	Kurak tarımla ilgili araştırmalar	Bilinen bir hastalığın daha az görünmesi
Kamusal yarar sağlarlar	Çatışmaların önlenmesi	Barışı koruma	Barış ve güvenlik

Kaynak: Morrissey, Willem te Welde, Hewitt, 2001:11.

Tablo 2.8’de fayda türüne göre küresel kamusal mallar sınıflandırılmasına bakıldığında faydanın kamusallık türü uluslararası, bölgesel ve herkese fayda sağlayan şeklinde bir sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur. Örnek olarak bakıldığında iklim risklerinin azaltılması uluslararası kamusallığı olan ve bunun sunumunda yer alan aktörler küresel ölçekteki kurumlardır. İkinci olarak bölgesel düzeyde kamusallığı olan mallar incelendiğinde, asit yağmurlarının azaltılması bu kategoriye girmektedir. Asit

yağmurları gibi bölgesel düzeyde etkili olan kamusal malların sunumunda yer alan aktörler ise genellikle bölgesel düzeyde faaliyet gösteren kurumlardır.

2.3.7. Temel ve Tamamlayıcı Küresel Kamusal Mallar Olarak

Sınıflandırma

Dünya bankası tarafından yapılan bu sınıflandırma türünde küresel kamusal mallar, temel ve tamamlayıcı olarak iki kısma ayrılmaktadır. Burada yapılan ayırım, daha çok üretim ve tüketim ayırımına dayanmaktadır. Temel faaliyetler, küresel kamusal malların üretimine yöneliktir. Bu faaliyetler, faydaları diğer ülkelere yayılan, bir ülkedeki faaliyetler şeklinde olabileceği gibi, çok uluslu, bölgesel ve küresel faaliyetler şeklinde olabilir.

Tamamlayıcı faaliyetler ise küresel kamusal malların tüketimi için ülkeleri hazırlayan, temel faaliyetleri kullanılabilir hale getiren faaliyetlerdir. Örneğin, sıtmanın yok edilmesi, temel bir küresel kamusal maldır. Ülkelerin kendi başına sivrisinek ile mücadele etmesi şeklindeki kontrolleri ise bir tamamlayıcı faaliyettir ve esas faaliyetin sunumu için gereklidir.^{§§} Benzer şekilde, bilgi üretimi yapan araştırma merkezlerinin temel küresel mal olmasına karşılık, bilgi üretimine katkı yapan genel eğitim hizmeti ise tamamlayıcı maldır (Turan, 2010: 83).

Örneğin, küresel ısınmanın azaltılması temel bir faaliyettir. Buna karşılık, araştırma, koordinasyon ve gözlemlene gibi bileşenler tamamlayıcı faaliyetlerdir ve kamusal malın kullanıma hazır hale gelmesi için gereklidir. Salgın hastalıkların yok edilmesi temel bir faaliyet olarak ele alınmaktadır. Bu amaca ulaşmak için sağlık kliniklerinin kurulması ve hastalıkların araştırılması ise tamamlayıcı bir kamusal maldır (Turan, 2010: 84).

2.3.8. Küresel Kamusal Malların Karakterine Göre Yapılan Sınıflandırma

Özel mal, kulüp malı, ortak mallar, yarı kamusal mallar ve kamusal mallar bağlamında yapılan bir sınıflandırmadır. Çoğu mal ve iktisadi faaliyet üretim ve sunulma şekline göre hem kamusal hem de özel mal karakteri taşıyabilir. Özel bir mal olarak kategorize edilen bazı mallar, gerçekte, kısmi kamusal etkiler yaratabilir veya

^{§§} Tamamlayıcı malların kamusal mal olması gerekli değildir. Örneğin, aşı hizmeti aslında özel bir maldır. Ancak bu aşı hizmetinin sunumu hastalıkların yok edilmesinde tamamlayıcı bir maldır.

tersi olarak kamusal bir mal özel etkiler yaratabilir. Örneğin, araba özel bir maldır, fakat uygun teknik gelişmelerle kazandırılan özellikler, yol güvenliğini artıracığı için herkes için kamusal etki yaratabilir. Temel özel mal örneği olan ekmeğe ilave edilen katkı maddeleri ve vitaminler besleyicilik özelliğini artırarak toplum sağlığını iyileştirebilir.

Bu sınıflandırmada yer alan kulüp malları, üretim maliyetlerini ya da temel özelliği faydasından dışlanabilir olan bir malı paylaşmaktan ortak fayda elde eden gönüllü topluluklardır. Kulüp malları, üyeler kulübe katıldıktan sonra tam kamusal özellik gösterirler. Ancak burada, tam kamusal mallardan farklı olarak kulübe katılmak gönüllüdür. Ancak, kulüp kalabalıklaştıkça kalabalık maliyetleri artmaktadır. Bu noktada hariç tutulma gündeme gelmektedir. Kulübün optimal büyüklüğü de kalabalıklaşma maliyetlerinin ortaya çıkması ile belirlenmektedir. Kablolulu televizyon, enformasyon ağları (network), hava koridorları, deniz yolları, ortak pazarlar bu sınıflamadaki kulüp malı örnekleridir.

Herkesin kullanımına açık genel alanlar, ormanlar, balıkçılık bölgeleri, uluslararası sular gibi ortak mallar, bazı temel yönetim problemlerine neden olabilmektedir. Bu gibi ortak mallarda hariç tutulma olmadığı halde bir miktar rekabet söz konusu olabilir. Bu tür ortak mallarda en önemli problem bu kaynakların aşırı kullanımını ve bazı kontrol mekanizmalarının kurulması gereklidir.

Son olarak bağlı üretim malları bu sınıflandırmada yer alırlar. Barışın korunması, uluslararası askeri güçler (örgütler), taşkınların kontrolü, felaket yardımları, tıbbi ve teknik yardımlar bu grupta yer almaktadır. Bu sınıflandırmada yer alan farklı tipteki malların özelliklerine göre, farklı arz problemleri ortaya çıkmaktadır. Örneğin kulüp mallarında finansman problemleri yaşanmazken, tüketimden dışlamalar ortaya çıkabilmektedir. Buna karşılık dışlama imkânları sınırlı olduğu için ortak malları kendi kendini yönetmeye teşvik etmek zordur. Ancak, en önemli zorluklar tam kamusal küresel malların arzında ortaya çıkmaktadır (Mutlu, 2006: 56-57).

2.3.9. Coğrafi Alan ve Zamanlar Arası Yayılımına Göre Küresel Kamusal Mallar Sınıflandırması

Tablo 10’da sol sütunda kamusal mallar altı genel sınıfa ayrılmıştır: Tam kamusal mallar veya kötüler, rekabet edilemez ve dışlanamaz saf olmayan kamusal mallar, kısmen rekabet edilebilir ve dışlanabilir saf olmayan kamusal mallar, ortak mallar, kulüp mallar ve ortak üretimler. Ortak mallar erişilebilir ve sınırlı erişilebilir olarak ayırt edilebilir.

Söz konusu tam kamusal mallar, saf olmayan kamusal mallar ve erişime açık ortak mallar, fayda veya maliyetlerinin artışının yayılma aralığı olarak verimlilik düşer (ulusaldan bölgesel veya küresele doğru). Bu nedenle ilgili dışsallıklar daha fazla insanların marjinal ödeme isteklerini ortadan kaldırır. Ancak coğrafi aralık sınırlı erişilebilen ya da açık ortak mallar ve kulüp malları üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Ortak üretim için büyük coğrafi genişlik, saf ve saf olmayan kamusal malların çıktısıyla ilgili olarak verimliliği düşürür.

Tablo 2.9’un üçüncü sütununda kamusal malların zamansal yayılıma göre ayırımı yer almaktadır. Bazı kamusal malların kısa bir ömrü olabilir on yıl gibi, haberleşme uyduları buna örnek olarak verilebilir. Diğer bazı kamusal mallar (akarsular gibi) gelecekteki çoğu nesillere faydası yayılabilir ve uzun ömürlü olabilirler. Şimdiki nesil tarafından sunulan kamusal malların daha az olması gelecek nesillerin bu malların yayılımından elde edilen kazanımlara dahil edilmemesi anlamına gelmektedir. Zamanlar arası yayılım coğrafi yayılım gibidir fakat zamanlar arası yayılımda gelecek nesilleri faydaya dahil etmek zordur. Sonuç olarak Tablo 10’da son iki sütun malların çeşitli sınıflandırmasının verimli sunumu üzerinde toplam sunum teknolojilerinin etkisi gösterilmektedir (Sandler, 2003: 142).

Tablo 2.9: Coğrafi Alan ve Zamanlar Arası Yayılımına Göre Küresel Kamusal Mallar

Malların Türleri	Malların Coğrafi alana göre yayılması	Malların zamanlar arası yayılması	Toplam Teknolojileri	Açıklamalar
Saf kamusal mal veya kötüler	Verimsizlik azalır	Verimsizlik azalır	Bazı teknikler verimsizliği azaltır	Kamusal mallar (kötüler) yetersiz arz(aşırı arz) eğilimindedirler. Coğrafi ve ya zamanlar arası yayılımındaki artışlar sorunları artırabilir.
Saf olmayan kamusal mallar Rakip yok ve dışlanabilirler	Verimsizlik azalır	Verimsizlik azalır	Bazı teknikler verimsizliği azaltır	Olumlu marjinal ödeme isteğinde olan insanlar dışlandığında arz yetersizliği ile sonuçlanır ve onların burada yer alması ile ilgili hiçbir maliyet yoktur.
Saf olmayan kamusal mallar, kısmen rekabet, kısmen dışlama veya her ikisi de vardır.	Verimsizlik azalır	Verimsizlik azalır	Bazı teknikler verimsizliği azaltır	Dışlamanın gönüllü sunumla teşviki, yetersiz sunumun ortaya çıkması
Ortak mallar				Açık erişim ile, aşırı arz çabası beklenir. Daha etkili çabaların sonucunda erişim kısıtlı hale gelir. Kuralları paylaşmak önemlidir.
1- Erişim açık	Verimsizlik azalır	Verimsizlik azalır	Bazı teknikler verimsizliği azaltır	
2- Erişim sınırlı	Nötr olabilir	Nötr olabilir		
Kulüp mallar	Zorunlu etkisi yok	Zorunlu etkisi yok	Genellikle etkisi yok	Vergi mekanizması verimli bir sonuçla sonuçlanabilir. Fakat bir tarafsızlık endişesi olabilir.
Ortak üretimler	Saf ve saf olmayan kamusal çıktılarda verimsizlik azalır	Saf ve saf olmayan kamusal çıktılarda verimsizlik azalır	Bazı teknikler verimsizliği azaltır	Toplam fayda yaklaşımında dışlama oranı olarak, piyasalar ve kulüpler etkin bir ayırım elde edebilirler. Tarafsızlık endişesi devam etmektedir.

Kaynak: Sandler, 2003: 143.

2.4. KÜRESELLEŞMEYLE BİRLİKTE ORTAYA ÇIKAN KÜRESEL KAMUSAL MALLAR

Küresel kamusal mallar temelde iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grup, insanoğlunun var olmasıyla beraber ortaya çıkan küresel kamusal mallardır. Herkes tarafından küresel kamusal mal olarak kabul edilen ozon tabakası, okyanuslar, ormanlar ve asit yağmurları birinci gruba dahil olmaktadır. İkinci grupta yer alan küresel kamusal mallar ise, küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan mallardır. Bu tür küresel kamusal mallar, son yıllarda üzerinde önemle durulan sağlık, çevre, barış ve bilgi gibi küresel düzeyde etkileri ortaya çıkan mallardır.

2.4.1. Küresel Kamusal Mal Olarak Sağlık

Günümüzde Sağlık küresel gündemin önemli bir konusudur. Gelişmiş ülkelerde yapılan toplantı ve tartışmalarda küresel düzeyde yayılan hastalıklarla mücadele için çeşitli çözüm önerileri ortaya konulmaktadır. Küresel kamusal bir mal olan sağlıkla ilgili gelecekte ortaya çıkacak krizler ve olumsuzluklar için çeşitli politikalar oluşturulmaya çalışılmaktadır. Oluşturulmaya çalışılan sağlık politikalarının etkinliği uygulanması ise uluslar arası işbirliği ve finansmanı gerektirmektedir (Kaul, Faust, 2001: 869)

Aslında sağlık tek başına kamusal bir mal değildir. Bir ülkenin veya bir insanın sağlık durumu öncelikle kendisini ilgilendirmektedir, Yani sağlık ya bireysel bir durum ya da ulusal bir durumdur. Sağlığı devam ettirmek ve sürdürmek için gerekli mal ve hizmetler çoğunlukla rekabet edilebilir ve dışlanabilir. Fakat sağlığın iki önemli dışsallık yönü küresel kamusal mal özelliğine sahiptir. Örneğin birbirine paralel olan iki bahçe düşünün; eğer birisi kendi evinin önünde bir çiçek bahçesi yapsa, yoldan geçen ve bu bahçeyi gören herkes faydalanacaktır. Ancak o mal özel bir mal olarak kalacaktır. Fakat temel faydası bunu sürekli olarak gören sahibine ait olacaktır. Bulaşıcı hastalıklara maruz kalma gibi bazı pozitif ve ya negatif dışsallıkların olabilmesine rağmen, Bir bireyin sağlığı öncelikle o bireyin yararınadır. Sağlık sıklıkla bireyler ve uluslararası rekabet edilebilir ve dışlanabilir bir maldır. Bununla birlikte sağlığın hem yerel düzeyde hem de ulusal sınırları aşan şekilde iki önemli dışsallık yönü vardır. İşte sağlık bu iki özelliğinden dolayı küresel kamusal mal olarak kavramsallaştırılabilir (Woodward, Simith, 2011).

Sağlık, uluslararası toplumda önemi itibariyle üzerinde evrensel bir uzlaşmanın bulunduğu küresel kamusal bir maldır. Bulaşıcı hastalıkların sınır tanımaması ülkeyi yoksullaştırır ve kalkınmanın karşısında çok büyük bir engel oluşturur (Yılmaz, 2010:141). Uluslararası kalkınma ve güvenliğin sağlanması küresel kamusal mal olarak sağlıkla sıkı bir bağlantı içerisindedir (Frenk, 2007: 18). Örneğin HIV/AIDS, tüberküloz ve malaryadan kaynaklanan büyük kayıplar, temel bir kalkınma meselesidir (Yılmaz, 2010:141).

Temel kamusal mallar sağlık kalitesini artırmak ve ulusal ve uluslararası düzeyde uygulamaktır. Hastalığın ortadan kaldırılması uluslararası kamu yararı için temel bir faaliyettir. Hastalıkların ortadan kaldırılması veya kontrol edilmesine yönelik araştırmalar, kamusal malların üretimi için tamamlayıcı bir aktivitedir ve ulusal veya uluslararası seviyede olabilir. Hastalığının bulaşıcı olması durumunda ilgili her ülkenin bu hastalığın azaltılmasında ve kontrol edilmesinde katkı sunması gerekmektedir. Sağlık hizmeti ulusal bir kamusal mal olmasına rağmen küresel kamusal malların üretimi için tamamlayıcı bir aktivitedir. Benzer şekilde eğer bir sağlık sistemi varsa (klinik, personel, ilaç vb.) bu kamusal malların tüketimini de kolaylaştırmaktadır. (Morrissey, Willem te Welde, Hewitt, 2001: 15).

Bir kişiyi bulaşıcı bir hastalığa yakalanmasından kurtarmak ya da tedavi etmek öncelikle o kişiye faydası dokunacaktır ama aynı zamanda enfeksiyonun yayılma riski azaldığı için diğer bireylere de pozitif bir dışsallık sağlayacaktır. Benzer şekilde bir ülkede bulaşıcı hastalıkların azaltılması diğer ülkelere sınır ötesi olarak bulaşma riskini de azaltacaktır. Hastalıkların önemli bir kısmı küresel kamusal mal olarak kabul edilmektedir. Örneğin, HIV virüsü, Tüberküloz hastalığı ve bazı bulaşıcı hastalıkların azaltılması küresel kamusal mal olarak ele alınmaktadır. Fakat ishal, aşı ile önlenebilen hastalıklar, sıtma ve solunum yolu enfeksiyonu gibi bazı hastalıklar da yerel veya bölgesel olarak kabul edilmektedir (Woodward, Simith, 2011).

Sağlık hizmetinin küresel niteliğe sahip olması, küresel ölçekte dışsallıkların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda, küresel sağlık malının etkin düzeyde sunulmaması tüm dünya ülkelerini tehdit eden bir sonuç yaratabilmektedir. Bu durum sağlık hizmetinin etkinlikle sunulmaması nedeniyle ortaya çıkan negatif dışsallıkların azaltılması için uluslararası ölçekte çözüm arayışlarını ve kaynak tahsisini zorunlu kılmaktadır (Ener, Demircan, 2008: 66).

Sağlık konusunda en çok üzerinde durulan konu, bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önlenmesidir. Tarihi süreçte, kolera, veba, sıtma salgınları ve cüzzam günümüzde AIDS binlerce insanın ölmesine yol açmıştır. Küresel sağlık malının etkin düzeyde sunulamaması, yakın zamanlarda ortaya çıkan salgınları ortaya çıkarmıştır. Örnek olarak, 1991 yılında Peru’da kolera, 1994 yılında Hindistan ve 1995 yılında Şili’de veba, 1996 yılında Zaire ve Gabon’da ebola, 1998 yılında Hong Kong ve Çin’de Asya gribi verilebilir. Örnekler, salgınların çoğunun (kötü çevre şartlarının da etkisi ile) çoğunlukla az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkıp yayıldığını göstermektedir. Bu da, bu tür dışsallıkların azaltılması için uluslararası ölçekte çözüm aranmasını ve kaynak tahsisini gerekli kılmaktadır (Mutlu, 2006: 58).

Sağlık hizmetlerini bir kamusal hizmet olarak değerlendirmek için, iki ayrı grupta ele alınabilir. Birinci grup, önleyici ve koruyucu sağlık hizmetleri; ikinci grup ise tedavi edici sağlık hizmetleri olarak ayrılabilir. Önleyici ve koruyucu sağlık hizmetleri, dışsal maliyetleri önlemesi nedeniyle, faydası sadece hizmeti alan kişiye değil bütün topluma yayılan hizmetlerdir. Günümüzdeki küreselleşme koşullarında bu yayılma alanı ülke sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle sağlık hizmetlerinin sunumu ve finansmanı daha çok uluslararası örgütler aracılığıyla olmaktadır.

Yoksulluk, yetersiz beslenme, olumsuz çevre ve toplum koşulları sonucunda bulaşıcı enfeksiyonların daha yaygın olması gibi kalkınma ile ilgili sorunlar nedeniyle, bu dışsallıklar gelişmekte olan ülkelere doğru yayılmakta ve bu nedenle, bu hastalıkların önlenmeleri için kalkınma yardımları gerekli olmaktadır. Kalkınma yardımları, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi resmi uluslararası örgütler ve bazı uluslararası sivil toplum kuruluşları tarafından gerçekleştirilmektedir (Kirmanoğlu, 2007: 138).

Sağlık Hizmetlerinde Arz Problemi: Sağlık hizmetleri, yarattıkları olumlu dışsallıklar ve yetersiz sunum halinde neden oldukları negatif etkiler dışında, belirsizlik altında seçim, asimetrik bilgilenme, hastalık risklerinin ve talebinin önceden belirlenmesinin güçlükleri gibi talep yönlü ve hizmet sunucularının azlığı, piyasaya giriş sınırlamaları gibi arz yönlü özelliklere sahiptir. Bu özellikler sağlık hizmetinin arzının belirlenmesinde sorun yaratmakta ve arzın optimal ölçekte gerçekleşmesini engellemektedir. Ulusal düzeyde geçerli olan bu özellikler uluslararası düzeyde de geçerliliğini korumaktadır. Küresel sağlık malı talebi ve tercihleri, ülke içinde olduğu

gibi ülkeler arasında da, farklı gelişme düzeyleri ve sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarla sahip olmaları nedeniyle aynı olmamaktadır. Zaman zaman (özellikle salgın hastalıklar yayıldığı dönemlerde) pek çok ülkenin sağlık küresel malını aynı anda talep etmesi söz konusu olmaktadır. Bu belirsizlikler sağlık malı üretim, organizasyon ve finansmanında zorluk yaratmaktadır. Çözüm için,

- Öncelikle, her düzeyde –yerelden küresele – sağlık riskleri belirlenmeli, bilgi, enformasyon ve teknoloji ağları oluşturulmalıdır (Bunların her biri ayrı ayrı küresel kamusal malı özelliği taşır).

- İkinci olarak düzenlemeler ve politikalar belirlenmeli, söz konusu düzenlemeler ve politikalar sağlık ve sağlıkla ilgili diğer sektörleri de kapsmalıdır (Mutlu, 2006: 58).

Günümüzde, yukarıda anlatılan dışsallık özelliğinden dolayı küresel kamusal mal niteliğine sahip olan sağlık hizmetinin etkinlikle sunulması, bu hizmetin taşımış olduğu pozitif veya negatif dışsallığı nedeniyle oldukça önemlidir. 1980’li yıllara kadar doğrudan doğruya kamu ekonomisi veya kamu ekonomisinin düzenleyici rolü ile piyasa ekonomisi tarafından sunulan sağlık hizmeti bu dönemden sonra yerini küresel kamusal mal olma niteliğine bırakmıştır. Dışsallık özelliğinin ulusal ve uluslararası boyutlardan küresel boyutlara taşınması ile birlikte bu niteliği kazanan sağlık hizmetinin sunumu da küresel boyut kazanmıştır. Bu bağlamda ulus devletler ile birlikte, devreye giren uluslararası kuruluşlar sağlık hizmetinin sunumunda ve finansmanının sağlanmasında yeni arayışlara girmişlerdir. Diğer yandan, sağlık hizmetinin ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında, yoksulluğun önlenmesinde, kaliteli yaşam düzeyinin sağlanmasında önemli bir yere sahip olması bu hizmetin etkinlikle sunumunda dikkate alınması gereken diğer unsurları oluşturmaktadır. Tablo 2.10’da yarı kamusal maldan küresel kamusal mala doğru sağlık hizmetlerinin analizi yer almaktadır (Ener, Demircan, 2008: 67).

Tablo 2.10: Yarı Kamusal Maldan Küresel Kamusal Mala: Sağlık Hizmetinin Analizi

Yarı Kamusal Mal Olarak Sağlık	Küresel Kamusal Mal Olarak Sağlık
Özellik Faydanın Bölünmezliği Tüketimde Dışlanmazlık <p style="text-align: right;">Ulusal Boyutta</p>	Özellik Faydanın Bölünmezliği Tüketimde Dışlanmazlık <p style="text-align: right;">Küresel Boyutta</p>
Finansman Ulusal Kamu Kaynakları (Bütçe)	Finansman Kamu Kaynaklar: Ulusal ve Uluslararası Kuruluşlar Özel Kaynaklar: Kar Amaçlı Olan / Olmayan Kuruluşlar /Sivil Toplum Kuruluşları
Hizmetin Etki Alanı Ulusal Ülke Ölçeği	Hizmetin Etki Alanı Küresel Dünya Ölçeği
Hizmetin Diğer Amaçları <ul style="list-style-type: none"> - Ekonomik Büyüme ve Kalkınmanın Sağlanması - Ulusal Ölçekte Yaşam Standartlarının Artması 	Hizmetin Diğer Amaçları <ul style="list-style-type: none"> - Yoksulluğun Önlenmesi - Küresel Ölçekte Yaşam Standartlarının Artması

Kaynak: Ener, Demircan, 2008: 68.

Sağlık Arzında Yatay ve Dikey Yaklaşımlar: Geleneksel olarak adlandırılan dikey sağlık programları özel bazı hastalık programlarıdır. Bu programlar, hükümetler, sivil toplum örgütleri, pek çok ülkede faaliyet gösteren uluslararası yapılar tarafından gerçekleştirilir ve çoğu zaman sağlık hizmeti verenler yeterli kaynağı ayıramazlar. Yatay programlar belli bir başarı elde etseler de çeşitli etkinsizlikler meydana gelebilir. Bu etkinsizlikler, koordinasyon problemlerinden, yetersiz olan insan ve diğer kaynakların çeşitli sağlık hizmetleri arasında bölünmesinden ve birbirine paralel tekrar programların uygulanmasıyla artan maliyetlerden kaynaklanmaktadır.

Yatay programlar ise, özellikle bulaşıcı hastalıkların kontrolünde pek çok yerdeki sağlık programlarının bir elden koordine edilmesini, böylece yukarıda sayılan etkinsizliklerin gerçekleşmesini engeller. Ayrıca, ölçek ekonomilerinden yararlanma olanağı ortaya çıkar. Uluslararası düzeyde, uluslararası kuruluşlar da bu yapının içinde yer alırlar.

Yatay ve dikey programlar birbirlerine karşı veya rakip programlar değildir. Belli bir düzenleme içinde iki programın birlikte uygulanması daha etkin sonuçlar yaratacaktır. Sağlıkla ilgili sektörlerin dışında multi sektörel programların oluşturulması (örneğin, çevre, uluslararası güvenlik ve ticaret anlaşmaları gibi) etkinliği artıracaktır.

Hizmet arzı ve finansman konularında küresel sağlık politikalarının oluşturulması (ulus üstü kurumlar tarafından) ve bu politikaların ulusal ve geleneksel programlarla birlikte yürütülmesi de önem taşımaktadır (Mutlu, 2006: 59).

2.4.2. Küresel Kamusal Mal Olarak Çevre

Çevre ile ilgili kamu malları doğaları gereği pür ve pür olmayan kamusal mallar ve coğrafi kapsam olarak da küresel veya bölgesel kamusal mallar olarak karşımıza çıkmaktadır. (UNIDO, 2008: 120). Bu başlık altında çevrenin küresel boyutu ele alınmaktadır

Küresel kamusal mallarının üzerine fazla önemle durulmayan bir diğer türü de çevredir. İnsanın bilinçsiz faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan ve artık günümüzde etkileri önemli ölçüde bilinen üretim ve tüketim süreçlerinin ortaya çıkardığı zararlı faaliyetler çevrenin sürdürülebilir bir şekilde mevcudiyetini tehlikeye atmaktadır (Nordhaus, 1999: 10, Meriç, 2006: 157).

Günümüzde çevre politikalarının önem kazanması 1970'lerden itibaren ülkeler çevre sorunlarını çözmek ve bu amaç doğrultusunda kurumlar ve politika araçları oluşturmaya başlamışlardır. Bugüne kadar dünyada 50'ye yakın ülke çevreyi temel bir insan hakkı olarak tanımış bulunmaktadır. 1980'lerde çevre ve kalkınma konuları "sürdürülebilir kalkınma" adı altında birlikte ele alınmaya başlanmıştır. İlk önemli uluslararası çevre anlaşması 1980'de Viyana'da kabul edilen Ozon Tabakasının Korunması Anlaşmasıdır. Bundan sonra, çevre sorunlarının sınır ötesi doğasına uygun olarak birçok uluslararası anlaşmalar imzalanmıştır. 1980'lerde çevre denetimi daha ziyade ülkelerin çevre kurum ve kuruluşlarının sorumluluklarına odaklanmıştı. 1990'larda küreselleşmenin artmaya başlaması üzerine, çevre korumada bireysel çabalardan sürdürülebilir kalkınma uygulamalarına geçilmiştir. 1992 yılında Rio De Janeiro'da yapılan "Yeryüzü Zirvesi"nde 178 ülke tarafından, yirmi birinci yüzyılda sürdürülebilir ekonomik, sosyal ve çevresel eylem planı olan "Gündem 21" kabul edilmiş ve bunun uygulanmasının izlenmesi için BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu kurulmuştur (Başaran, 2007: 98).

"1990'larda çevre ve sürdürülebilir kalkınma eylemleri hükümetleri aşarak özel sektör ve araştırma kuruluşlarının da ilgi alanına girmiş, pek çok kuruluş çevre ve sürdürülebilir kalkınma gereklerini karşılamak üzere ölçme ve raporlama standartları,

sanayi sertifikaları ve standartları oluşturmaya başlamışlardır. BM Binyıl Bildirgesi, Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi ve Kyoto Protokolü küresel çevre yönetişimi konusunda yirmi birinci yüzyılın ilk on yılının önemli olaylarının başında gelmektedir. 2000 yılında 191 ülke BM Binyıl Kalkınma Hedefleri kabul etmiştir. Bu belge, 2015'e kadar ulaşılması hedeflenen yoksulluğun azaltılması, küresel bir kamu malı olarak çevrenin artan önemi ve sayıştay denetimi sağlık, eğitim, cinsiyet eşitliği, çevresel sürdürülebilirlik ve küresel ortaklık gibi önemli konuları içermektedir. 2002'de Johannesburg'da yapılan Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, çevreyi sürdürülebilir kalkınma ile eşleştirerek, ülkelerin tek başlarına çevre sorunlarını çözemeyeceklerini, bu bakımdan ortak hareket etmenin gerekliliğini öne çıkaran bir etkinliktir" (Başaran, 2007: 99).

Günümüzde kalkınma gelişmekte olan ülkelerin temel hedefi haline gelmiştir. Bu ülkeler çevre politikaları uygulayarak kalkınma hedefini tehlikeye atmaktan ve yabancı sermayeyi kaçırmaktan kaçınmaktadırlar. Bu durum, kirli endüstrilerin gelişmiş ülkelere kaymasına neden olmaktadır. Çevre konusundaki sorunlar bugün ulusal ve uluslararası boyutlarda ele alınmaktadır. Dışsallıklar nedeniyle kaynakların etkin kullanılamaması, kamusal kullanım alanlarının herkese açık olması gibi özellikler, çeşitli etkinsizlikler yaratmaktadır. Bazı piyasa çözümleri hariç tutulacak olursa, çevresel bozulmayı önlemek için kamusal önlemlerin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni, hem bizzat çevrenin, hem de çevre korumanın kamusal mal özelliği taşımasındadır. Çevrenin korunması, dışsallıkların içselleştirilmesi için çevresel düzenlemeye ihtiyaç duyulmasının nedeni de çevrenin kamusal mal niteliğinde olmasıdır. Çevre konusunda ortaya çıkan çok sayıda ve çok yönlü dışsallıklar piyasanın başarısız olmasına neden olmaktadır.

Çevre taşıdığı bir takım özellikler nedeniyle bir küresel kamusal maldır. Çevrenin kirlenmesi, bozulması, tüketilmesi vb. problemlerin çözümü de küresel maldır ve ortak hareket edilmesini gerektirir. Ancak, çevre sorunlarının bazıları yarı kamusal, bazıları kulüp malı niteliği taşıırken bir kısmı da bağlı ürün olarak ortaya çıkmaktadır. Yerel, bölgesel, ulusal ve küresel etkileri olan çeşitli çevre sorunları mevcuttur. Ancak, yerel ve küresel düzeyde de olsalar hemen her çevre sorunu biriktikçe, küresel problemleri ortaya çıkarmakta veya arttırmaktadır. Örneğin su yolları, nehirler bölgesel nitelik taşımaktadırlar. Ancak, kirli nehirlerin döküldüğü büyük denizler, buradaki

doğal dengeyi bozarak küresel sorunlara yol açmaktadır. Orman yangınlarının önlenmesi tam kamusal bölgesel bir mal iken, orman stokunun yok olması çölleşmeye ve küresel ısınmaya neden olmaktadır. Örneğin, Brezilya yağmur ormanlarının korunması tam küresel kamusal mal kabul edilmektedir. Milli parklar, resifler, sulama sistemleri ise kulüp malları olarak değerlendirilebilirler. Yerel düzeyde çevrenin korunması kulüp mal olarak değerlendirilebilir. Ancak, kulüp kalabalıklaştıkça kalabalık maliyetleri artmaktadır. Kulübün optimal büyüklüğü kalabalıklaşma maliyetlerinin ortaya çıkması ile belirlenmektedir (Mutlu, 2006: 61).

Çevre politikalarının küresel düzeyde ele alınmasının temelleri, 1972 yılında Stockholm Konferansı ile atıldığı söylenebilir. Söz konusu bu konferans, dünya genelinde çevre konusunda kamuoyu bilincinin gelişmesinde ve uluslararası düzeyde çevre ile ilgili tartışmaların yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Konferans'ta insan yerleşimlerinin planlanması, yönetimi, çevre kirliliğinin belirlenmesi ve kontrolü, devletlerin küresel kirlilikle mücadeledeki yetersizlikleri, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme ilişkileri gibi konular ele alınmıştır (Yalçın, 2009:301).

“Stockholm Konferansı sonrasında, küresel düzeyde çevre politikalarının gelişimiyle ilgili aşama aşama önemli gelişmeler olmakla beraber, esas önemli gelişme, 1992 yılında toplanan Rio Konferansı ile sağlanmıştır. Rio Konferansı, küresel çevre politikalarının şekillendirilmesi bakımından, katılım ve amaçları açısından önemli bir yere sahiptir. Uluslararası çevre sorunlarına ilişkin olarak ele alınan konular, katılımcıların çeşitliliği ve çokluğu açısından önemli bir konferans olmasının yanında, başta çevre ve kalkınma ilişkileri olmak üzere, insan hakları, nüfus, sosyal gelişme, kadınlar ve yerleşimlerle ilgili kendinden sonra yapılan tüm Birleşmiş Milletler toplantılarının gündemini belirleyici rol oynamıştır (Yalçın, 2009: 301).

Temel kamusal mal veya aktiviteler çevresel kaliteyi sağlamaktır. Temel küresel kamusal mal olan çevrenin uluslararası boyutta pek çok yönü vardır. Birçok riskin azaltılması ve ya direkt faydalarından, sınırı aşan faaliyetler sunduğundan herkes faydalanır. Örneğin, bir şehirdeki endüstriyel kirliliği azaltmak, yerelde havanın kalitesini artıracaktır (hastalık riskini azaltacaktır). Bununla birlikte emisyonların azaltılması tamamlayıcı bir aktivite olarak küresel kirliliğin de azalmasına katkıda bulunabilmekte ve herkese fayda sağlamaktadır. Örneğin, ormanları veya doğal rezervleri koruma ve koruma aktiviteleri, temelde ulusal veya yerel bir kamusal maldır.

Fakat bu faaliyetler tüm bireylere potansiyel faydalar sağladığı için uluslararası boyuta sahip olmaktadır. Bu faaliyetler temelde ulusal ya da yerel düzeyde olabilir fakat uluslararası düzeyde tamamlayıcı bir konuma sahiptirler (Morrissey, Willem te Welde, Hewitt, 2001: 15).

Bu nedenle çevre, en önemli küresel kamu mallarından biridir. Küresel ölçekteki çevre sorunları, son yıllarda önemli hale gelmiş ve ciddi bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Dünya çapında küresel ölçekte bir hareketi organize etmek, kirliliğin önlenmesi, doğal kaynakların korunması ve yayılan olumsuz etkilerin giderilmesi açısından çok önemlidir. Bu alanda en büyük sorun, iklim değişikliğine nelerin sebep olduğunu bulmak, su kaynaklarının, ormanların, bioçeşitliliğin ve daha pek çok şeyin nasıl korunması gerektiğini tespit etmektir. İnsan faaliyetlerinin ve atmosferdeki zehirli gazların artışının bir sonucu olan iklim değişimi, ekosistemlerin varlığı üzerinde baskı yaratmakta ve çeşitli maliyetler yüklemektedir. Örneğin iklim değişikliği sonrası görülen olağanüstü hava olaylarının yıllık maliyeti önemli boyutlara ulaşmış, Avrupa'da 1990'ların ortalarında 5 milyar \$ olan zarar on yılda 11 milyar \$'a yükselmiş, Amerika'nın New Orleans eyaletini yerle bir eden Katrina kasırgasının yaşanması nedeniyle 50 milyar \$'ın üzerinde zarar tespit edilmiştir (Yılmaz, 2010: 140-141).

Çevre küresel kamusal malı için yönetimi sağlamak, bölgesel ve ulusal düzeylerde bağlantıları güçlendirmek açısından, çevresel sorumlulukların paylaştırıldığı birçok örgüt bulunmaktadır. Bu örgütlere örnek olarak Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP -United Nations Environment Programme), Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO - World Meteorological Organisation), Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO -International Maritime Organisation) verilebilir. Bu örgütler içinde iklim ile ilgili temel örgüt UNEP'dir. Ancak ortak küresel alanda, talep edilen temel görevleri üstlenecek tek bir örgüt olmamalıdır. Diğer bir önemli örgüt bioçeşitliliği koruma görevini üstlenen Küresel Çevre Fonu (GEF-Global Enviromental Facility)'dur. GEF, 2004 yılında bu amaçla ayırdığı 160 milyon \$ ile merkezi bir finansman mekanizması konumundadır (Yılmaz, 2010: 141).

2.4.3. Küresel Kamusal Mal Olarak Bilgi

Bilgi yeni küresel dünya düzeninde kalkınmanın sağlanması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi açısından önemli küresel kamusal bir maldır (Development

Committee, 2001: 2). Bilgi, küreselleşme olgusunun gelişiminde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yenilikler önemli bir etkiye sahiptir. Ekonomik ve sosyal yaşamın her alanını ve toplumun tüm kesimlerini çeşitli yönlerden etkisi altına almakta olan bilgi; kamu yönetimi yaklaşımlarını, iş dünyasının iş yapma usullerini ve bireylerin yaşamlarını derinden etkilemekte, bir başka ifadeyle toplumsal bir dönüşüme neden olmaktadır.

“Bilginin üretimle ilişkisinin kurulması, bilginin bir üretim konusu haline getirilmesi ve kullanılması bilginin bir mal olarak niteliğinin ne olduğu tartışmasını gündeme getirir. Toplumun ekonomik ve toplumsal bir gelişme aşamasına dönüştüren bilgi; sistemli bir şekilde iletişim araçları ile başkalarına iletilen, bir hükmü veya tecrübesel bir sonucu gösteren ve bunu herkese aktaran, aynı zamanda telif hakkı ve başka bir tanıma yoluyla onaylanmış, nesnel olarak bilinen entelektüel bir mülkiyet olarak tanımlanabilir” (Susam, 2008: 287).

Bilgi aslında çok kompleks bir maldır. Bu nedenle farklı biçimlerde ele alınabilmektedir. Bilgi, tüketimde rekabetin olmadığı ve kullanımında dışlamanın zor olduğu bir kamu malı özelliği taşımaktadır. Ayrıca, bilgi için mülkiyet haklarının tanımlanabilir olması, bilginin özel bir mal olarak ele alınabileceğini göstermektedir. Diğer yandan herhangi bir ülkede yaşayan bir bireyin diğer ülkelerde geliştirilen bilimsel ve teknik gelişmelerden yararlanması bilginin bir küresel kamusal mal olduğunu da ortaya koymaktadır. Bilgi bu anlamı ile bir kez üretildikten sonra birçok insan tarafından paylaşılabilir ve aynı anda herkes bilgiye erişebilir. Bilgiyi ortaya çıkaranın bilgi üzerindeki hakkını koruması son derece güçtür. Ulusal düzeyde bilgi üretimi yalnızca piyasa güçlerine bırakıldığında bilgi için yapılan yatırım hep yetersiz kalmaktadır. Bu durum devletin neden devreye girdiğini açıklamaktadır. Devlet bir yandan teşvikler ile bilgi üretimini desteklerken öbür yandan bilgiye dayalı fikri mülkiyet hakları alanında düzenleme ve yaptırımları uygulamaktadır. Bu düzenleme ve yaptırımlar yeni bilgi üretimini desteklerken, aynı zamanda mevcut bilginin yayılmasını da sınırlamaktadır. Ayrıca doğrudan mali destek veya bilgiye dayalı fikri mülkiyet haklarının gözetilmesi şeklinde gerçekleşen devlet müdahalesi, politik tercihlere göre şekillenmektedir.

Daha önceki konularda da değinildiği gibi küresel kamusal malların temel ve iki önemli özelliği bulunmaktadır. Bu özellikler tüketimde rekabetin yokluğu ve dışlamanın mümkün olmamasıdır. Bilgi küresel kamusal malı da bu iki özelliğe sahiptir. Özellikle dışlamanın mümkün olmaması özelliği daha çok ön plana çıkmaktadır. Örneğin, matematiksel bir teoremi bir birey bir defa öğrendikten sonra bu teoremi daha sonraki birçok çalışmada kullanabilir ve elde ettiği sonuçları insanlığın hizmetine sunabilir. Artık o elde edilen teorem bir bilgi olarak tüm insanlığın hizmetine ve kullanımına açıktır ve küresel kamusal bir mal olarak adlandırılmaktadır (Stiglitz, 1999: 308-310).

Bilginin sadece ulusal bir kamusal mal olmayıp küresel kamusal bir mal olduğu düşünüldüğünde, bilginin yayılması sınırlar arasında engellenmemektedir. Bir ülkede üretilen bilimsel veya teknolojik bilgiden diğer uluslar yararlanmaktadır. Ancak bazı konular bilginin hızlı küreselleşmesini engelleyebilir. Bunlardan birincisi eğitimidir, birçok gelişmekte olan veya fakir ülkelerin, eğitim sistemi yetersizliği nedeni ile bilgiye ulaşması ve ondan yararlanması sınırlı kalmaktadır. Bilgi alanında eğitimin önemi çok büyüktür. Bilim ve teknoloji alanında eğitime büyük önem veren ve yatırım yapan ülkeler, diğer endüstrileşmiş ülkelerle arasındaki bilgi aralığını kapatmıştır. Gelir seviyesi düşük olan ülkelerde ise, ilk temel eğitimin verilmesi konusunda bile problemler vardır. İkinci olarak iletişimin bilginin küreselleşmesi üzerinde büyük etkisi vardır. İletişim teknolojisinin gelişmesi özellikle günümüzde internetin gelişmesi ve büyümesi, ülkeler arasında hatta dünyanın tümünde, bilginin geniş kitlelere yayılmasını sağlamaktadır. Ancak çoğu az gelişmiş ülke internet alanında yaşanan bu gelişmeleri daha geriden takip etmektedir. Sonuçta bilginin internet yolu ile dağılımı ve paylaşımında bile gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında bilgi aralığı açılmaktadır. Hızlı küreselleşmeye bir başka engel ise bilgi üzerindeki fikri mülkiyet haklarının oluşturulması veya korunmasıdır. Bilgiye konu olan ve üretilen birçok mala patent konulması ya da kullanımının kısıtlanması, kopyalanmasının yasaklanması bilginin küresel anlamda yayılmasını etkilemektedir (Susam, 2008: 288).

2.4.4. Küresel Kamusal Mal Olarak Barış ve Güvenlik

Adam Smith çalışmalarında barış ve güvenliği ulusal düzeyde bir kamusal mal olarak tanımlamıştır. David A. Hamburg, Jane E. Holl ve Ruben P. Mendez bunun küresel düzeyde de geçerli olduğunu savunmaktadırlar. Ulusal savunma negatif ve

pozitif dışsallıkları olan küresel kamusal bir maldır. Çatışmaların önlenmesi olarak tanımlanan barış faydasından kimsenin mahrum kalmadığı önemli küresel kamusal mallardan biridir. Aynı zamanda refah, güvenlik ve adalet özelliklerini de içinde barındıran bir kavramdır. Çok taraflı işbirliği ve uluslararası anlaşmalarla güvence altına alınabildiğinden küresel kamusal bir mal olarak tanımlanmaktadır (Hamburg and Holl, 1999: 367-371)

Uluslararası alanda yaşanan güvenlik sorunları ve savaşların önlenmesi, bireylere kolektif tüketim olanağı sağlamak ve kişiler bu durumdan dışlanamamaktadır. Savaş veya çatışmaların engellenmesi ve barışın sağlanması ulusal sınırların dışına taşıdığına insanlara uluslararası düzeyde fayda sağlayacaktır. Dünya barışına ilişkin en önemli sorumluluklar öncelikli olarak ülkelere ve ülke liderlerine düşmektedir. Dünya barışının sağlanmasında ulusal hükümetler dışında birçok sivil toplum kuruluşu ve özel kuruluşlar da faaliyette bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Örgütü uluslararası düzeyde barışı sağlamak, korumak ve bu konuda çıkabilecek anlaşmazlıkları önlemek için çalışan önemli kuruluşlardan bir tanesidir. Birleşmiş Milletler ülkeler arasındaki saldırganlığı yasaklamış, bu yasaklamalarla birlikte dünya genelinde barışın sağlanması ile ilgili temel ilkeler belirlemiş ve insanlık için özellikle soğuk savaş sonrasında daha geniş ölçüde barış ortamı sağlanmış böylece dünya nükleer rekabetten kurtulmuştur (Tosunoğlu, 2007: 23). Birleşmiş Milletler örgütü ayrıca dünya barışını sağlamak üzere nükleer silahların önlenmesi, biyolojik silahlar ve kimyasal silahların kullanımı için çeşitli sözleşmeler imzalamıştır (Susam, 2008: 288-289).

Tüm iktisadi ekoller savunma hizmetinin kamusal bir mal olduğu üzerinde fikir birliğine varmışlardır. Savunma, kamu mallarının temel iki özelliği olan tüketimden dışlamanın mümkün olmaması ve tüketimde rekabetin olmaması özelliklerine sahiptir. Savunma bütçesine doğrudan katkı yapsın ya da yapmasın, ilave tüketicinin marjinal maliyeti sıfırdır ve hizmetin faydasından dışlanamaz. Ayrıca özel sektör savunma hizmetini sunmayı kârlı bulmaz, mal kamu tarafından sunulur ve maliyeti vergilerle finanse edilir (Yılmaz, 2010: 142).

Barış savunma kadar popüler olmasa da kamu maliyecileri ve diğer ekonomistler tarafından kamusal bir mal olarak kabul edilmektedir. Barış insanlar arasındaki ilişkilerin bir durumunu ifade etmekte ve herkesin istediği ve arzuladığı bir olgudur.

Barış olmaksızın günlük hayattan zevk alınamaz. Bu nedenle barış insan mutluluğunun, sosyal ve beşeri sermayenin kalkınmasının da bir ön koşuludur. Dışlanmazlık açısından bakıldığında, Eğer bir ülke barış içindeyse, o ülkede yaşayan hiçbir kimse malın faydasının dışında bırakılmaz. Ulusal düzeyde hukuk ve düzenin kamusal mal olduğu kadar uluslararası düzeyde de küresel barışın tesis edilmesine faydalar sağlamaktadır. Günümüzde ülke sınırlarının yavaş yavaş silinmeye başladığı küreselleşme ortamında, nerede barış ve güvenlik sağlanmışsa, herkes bundan olumlu bir şekilde faydalanır, savaş ve/veya savaş tehdidi yoktur. Uluslararası seyahat ve ticaret engellenmez, insanlar korkusuz bir şekilde çalışmalarına ve benzeri işlerine devam edebilirler. Ayrıca refah iktisatçıları barışı bir kamu malından daha önemli bir mal olarak saymakta ve piyasa mekanizmasının işleyişini sağlayıcı kurumu ve refah ekonomisinin birinci temel teoreminin esaslı unsuru olarak da görmektedirler (Mendez, 1999: 388).

Barış ve Güvenliğin Küresel Sunumu: Kamusal mallar, tüketimde dışlanmanın ve rekabetin olmaması özellikleri nedeniyle bir sunum probleminin varlığı ile tanımlanmaktadır. Kamusal mallar piyasada alınıp satılmadıkları için fiyatlandırılmamakta ve talebi piyasa mekanizması esaslarına göre belirlenmemektedir. Yine üretilecek mal miktarı ve çeşidiyle ilgili olarak siyasal karar alma mekanizması işlemektedir. Dolayısıyla kamusal mallar, piyasanın görünmez eli aracılığıyla kolaylıkla arz edilmemektedir. İşte bu sayılan nedenler kamusal mallarda olduğu gibi küresel kamu mallarının da eksik sunumunu ortaya çıkarmaktadır. Küresel kamu mallarının varlığı beraberinde bu malların sunumlarının nasıl sağlanacağı konusunu da tartışmaya açmaktadır. Ayrıca sunumla ilgili olarak örgütlerin neler olacağı ve bu nedenle kaynak dağılımında öncelikleri kimlerin belirleyeceği de önem taşımaktadır.

Küresel kamusal mallarından faydalananlar grubu oldukça geniştir, hatta milyarlarca insanı kapsamaktadır. Bu insanlar, gelişmiş ve endüstriyel ülkeler ile yoksul ülkelerde olabildiği gibi, farklı ekosistemlerde yaşayan farklı kültürlerden gelen insanlar da olabilirler. Sonuçta bu derece geniş kitle barış ve güvenliğin sunumu konusunda birbiriyle doğrudan görüşüp anlaşmaya varamaz. Küresel barış ve güvenlik, devletlerin ortak işbirliğine ihtiyaç duyan ve doğası gereği kolektif faaliyet gerektiren bir küresel kamusal maldır. Hiç bir ülkenin, tek başına savaş esnasında itilafı sonlandıracak veya saldırıları önleyecek gerekli ekipmanı, personel ve kaynağı elde etmeye gücü yetmez.

Dolayısıyla küresel barış ve güvenlik birçok ülkenin ortak çabasını gerektirdiği gibi, uluslararası düzeyde yönetim ve finansmana da ihtiyaç duymakta, en iyi şekilde uluslararası kamu sektörü aracılığıyla küresel ölçekte sunulabilmektedir. Çünkü kendi ulusal savunmalarını bireysel olarak başarabilen ülkeler, barış ve güvenlik uluslararası boyut kazandığında çeşitli ulus devletlerin birey ve firmaları bedavacı olarak davrandıklarından, bu zorluğu aşmada başarılı olamaz (Yılmaz, 2010: 143).

2.4.5. Küresel Kamusal Mal Olarak Finansal İstikrar

Sermaye akımları ve yirminci yüzyılın sonlarında mali piyasaların bütünleşmesi ve büyümesi küresel finansal kriz olasılığını artırmıştır. Finansal piyasalar doğal olarak hareketli ve varlık fiyatları bir risk ölçüsü olarak işlev görmekte ve küresel bir boyut kazanmaktadır (Sagasti, Bezanson, 2001: 124). Finansal istikrarın küresel boyutu, küreselleşen sermaye hareketlerinin bütün dünya piyasalarını etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Kamusal boyutu ise, finansal istikrardan sağlanan faydanın küresel anlamda tüketilmesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir bakış açısıyla, uluslararası finans piyasalarında yaşanan istikrarsızlıklar, sadece bir veya birkaç ülke için değil dünyada yaşayan herkes için bir takım kamusal kötülüklerin (public bads) ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Örneğin 1997 yılında yaşanan Asya krizinin yol açtığı piyasalardaki risk priminin yükselmesi bütün dünya finans piyasalarını etkilemiştir. Dolayısıyla bir bölgede yaşanan ani bir finansal panik, birbiriyle eklemlenmiş bir yapı arz eden ülkelerin tamamını etkileyerek bireylerin yatırım ve tüketim kararlarını değiştirebilmektedir. Ayrıca küresel sermaye hareketleri üzerinde daraltıcı etkiler ortaya çıkartabilmektedir. Örneğin 1997-1998 yıllarında yaşanan Asya ve Rusya krizlerinin sonucunda küresel Özel sermaye hareketlerinde %100'lerden daha fazla bir daralma yaşanmıştır. Böyle bir durumda ortaya çıkan dışsal zararlar, finansal istikrarın küresel kamusal boyutunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Bir küresel kamusal mal olarak küresel finansal istikrar, bilinen klasik kamusal malların özelliklerinden farklı bazı özelliklere sahiptir. Bunlardan birincisi, faydanın yayılma alanıdır. Ulusal kamu mallarının faydası sadece bir ülke sınırları içerisindeyken uluslararası finansal istikrarın sağlanmasından ortaya çıkan faydalar (bu faydalardan ülkelerin etkilenmesi farklı düzeylerde olsa da) bütün dünyaya yayılmaktadır. İkinci olarak ulusal kamusal malların arzı bizzat ilgili devlet tarafından tek başına sağlanırken

küresel kamusal malların arzında ise tek başına bir devletin çabaları yetersiz kalmaktadır. Üçüncü olarak ulusal kamusal malların finansmanına sadece ilgili ülkenin vergi mükellefleri katlanırken uluslararası finansal istikrarın sağlanmasında daha geniş bir katılım gereklidir. Ancak benzeyen özellikleri ise, faydanın bütün dünyaya yayılması, ortaya çıkan faydadan kimsenin dışlanamaması gibi özelliklerdir. Uluslararası finansal istikrarın neden küresel kamusal mal olduğunun anlaşılabilmesi için küresel finansal istikrarsızlıkların yani krizlerin küresel anlamda ortaya çıkarabilecekleri zararların (kötülüklerin) analiz edilmesi gerekmektedir. Uluslararası finansal istikrarsızlıklar, başlangıçta herhangi bir ülkede ortaya çıkmakta, ardından bölge ülkeleri ve eklemlenmiş finans kurumları aracılığıyla bir bulaşıcı hastalık gibi bütün dünyaya yayılmaktadır. (Çaşkurlu, Unsal, 2006: 276-277).

2.4.6. Küresel Kamusal Mal Olarak Su Hakkı

Günümüzde su herkesi ilgilendiren bir kavram haline gelmiştir. Yoksulluk, güvenlik, sürdürülebilir kalkınma ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi gibi uluslararası tartışmaların odağında da yer alan bir kavram olmuştur. Her ne kadar küresel kamusal bir mal olarak düşünülse de dünyadaki genel kanı ve varılmak istenen sonuç suyun özel bir mal olarak tanımlanmasıdır. Birleşmiş Milletler ve küresel su şirketleri su kıtlığı ve su krizi argümanlarını dikkate alarak, suyun özel bir mal olması yönünde büyük çaba sarf etmekte ve suyu kamusal mal olma statüsünden çıkartmak istemektedirler. Fakat suyun özel bir mal olarak piyasa çözümlerine bırakılması ulusal ve küresel düzeyde ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu nedenle suyun temel bir insan hakkı olarak ele alınması gerekliliği önem kazanmaktadır.

Burada bahsedilen şey su değildir, su hakkı kavramıdır. Su hakkı kavramı çalışmanın üçüncü bölümünde detaylı olarak ele alınacağı için burada özet bir bilgi şeklinde verilmiştir.

2.5. KÜRESEL KAMUSAL MALLARIN FİNANSMANI

Ulusal nitelikli kamusal malların üretilmesinde kamu otoritesi veya hükümet doğrudan hangi maldan ne kadar üretileceğine karar verebilmektedir. Finansman ihtiyacı ise kamu gelirlerinden karşılanmaktadır. Bunun için bireylerden doğrudan vergi alınmaktadır. Oysa küresel kamusal malların üretilmesi için böyle bir yönetim veya

finansman yöntemi bulunmamaktadır. Yani ne küresel düzeyde bir hükümetten ne de vergi toplayacak kuruluşlardan söz edilemez. Bunun yerine çeşitli uluslararası kurum ve kuruluşlar oluşturularak sorun çözülmeye çalışılmaktadır. Ancak bu tür uluslararası kuruluşlar ulusal kuruluşlara göre daha zayıftır. Ülkeleri üretecekleri mallar ve miktarları konusunda zorlanmaları söz konusu değildir. Küresel düzeyde insanlardan vergi toplayarak küresel kamusal malları finanse edemezler. Çünkü ülkeler tek tek düşünüldüğünde, uluslararası kuruluşlara katılmaya zorlanamazlar ve bireyleri vergilendirmeye de ikna edilemezler. Ülkelerin bu kuruluşlara katılmaları ya da küresel kamusal malları üretmeleri kendi kararlarına bağlıdır. Bir ülke uluslararası anlaşmayı kendi rızasıyla kabul etmediği zaman üretilmiş olan küresel kamusal malları kullanırken bedavacı davranış göstermiş olur. Bu nedenle uluslararası bedavacı davranışların önlenmesi için çözüm yolları aranmalıdır (Akyol, Ulutürk, 2006: 262).

Küresel kamusal malların fayda ve maliyetlerinin ülkeler nezdinde paylaştırılmaması finansmana katılım sorununu ortaya çıkarmaktadır. Buradaki temel sorun, ulusal düzeyde kamusal malların finansmanında vergilendirme gücüne sahip otoritenin bulunmasına karşılık, küresel sorunların çözümünde uluslararası bir otoritenin olmamasıdır (Güler, 2011: 248). Daha önceki konularda da değinildiği gibi bu mallar küresel düzeyde etkisi olan mallar olduğu için nihayetinde birçok ülkeyi etkilemektedir. Bu nedenle finansmanının da tek başına bir ülke tarafından sağlanması mümkün değildir. Küresel kamusal malların ulusal sınırları aştığı için finansmanında da birçok ülke yer almalıdır. Fakat birçok ülke devreye girdiğinde de başta yönetim olmak üzere çok fazla da sorun ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun çözümüne katkı sağlanması amacıyla Birleşmiş Milletler genellikle üye ülkelerden topladığı fonları kendi bünyesinde yer alan kuruluşlar vasıtasıyla yönetmektedir. Fakat Birleşmiş Milletlerin de tek başına tam başarılı olduğu söylenemez. Bu başlık altında küresel kamusal malların finansman sorunu ve finansman yöntemleri ele alınacaktır.

2.5.1. Küresel Kamusal Malların Finansman Sorunu

Küresel kamusal malların önemli bir kısmı dünyada doğal olarak bulunmakla beraber, küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan küresel kamusal mallar da bulunmaktadır. Küreselleşme ile birlikte dünyada sağlık sorunları, uluslararası terörizm, refah dağılımı dengesizlikleri gibi sorunlar yoğun olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu

sorunların tüm dünyayı etkilemesi, sorunların çözümünde ülkelerin tek başına mücadele etmesinin yeterli olmaması nedeniyle küresel çözüm önerilerinin gelişmesine zemin hazırlanmıştır. Küresel çözüm önerilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte hangi küresel kamusal malların üretileceği hangilerine öncelik verileceği, üretim miktarlarının ne olacağı ve finansmanının nasıl sağlanacağı gibi sorunlar da yoğun olarak tartışılmaya başlanmıştır. Diğer bir ifade ile küresel kamusal mallarına ihtiyaç duyulmaya başlanması ile birlikte bir organizasyon sorunu gündeme gelmiştir. Bu ihtiyacın temel nedeni, kararların kimler tarafından nasıl alınacağı ve organizasyonun ve üretilen küresel kamusal malların maliyetinin kimler tarafından karşılanacağı sorununun yaşanmasıdır (Ortaç, 2004: 39).

Küresel sorunların çözülmesi için gerekli olan küresel kamusal malların temel özelliği, faydasının tüm dünyaya yönelik olmasıdır. Küresel kamusal malların üretimine bağlı olarak ortaya çıkan faydalar ülke sınırlarını aşan, nesiller boyu devam eden etkiler yaratmaktadır. Küresel kamusal malın tam küresel kamusal mal olması halinde yaratılan faydalardan, malın üretim maliyetlerine katlananlar ile katlanmayanlar eşit olarak faydalanmaktadırlar. Küresel kamusal malların kullanımında rekabetin olmaması yaratılan dışsallıklardan faydalanmayan hiçbir birimin kalmaması anlamına gelmektedir. Küresel kamusal malların bu temel nitelikleri finansman açısından da sorunlara neden olmaktadır. Küresel kamusal malların sahip olduğu bu özellik aynen ulusal kamusal mallarda olduğu gibi, hizmetten bedelsiz yararlanmak istenmesine neden olmaktadır. Yapılan üretim faydasının sınır ötesi olarak yayılması ve ortaya çıkan faydadan yararlanmada sınırlamanın olmaması, diğer ülkelerin üretim maliyetine katılmalarında isteksiz davranmalarına neden olabilmektedir (Ortaç, 2004: 40).

2.5.2. Küresel Kamusal Malların Finansman Yöntemleri

Küresel kamusal malların küresel düzeyde sunumunu sağlayacak yetkili bir kuruluşun bulunmaması küresel düzeyde ulus devletlerin yasa koyma, vergilendirme ve standartları belirleme yetkisine sahip bir kuruluşun olmaması, küresel kamusal malların sunumunda ve finansmanında birçok sorun ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle, söz konusu malların sunumunda ve finansmanında sivil toplum kuruluşları, bireyler, uluslararası organizasyonlar, kar amacı taşıyan ve taşımayan kuruluşların ulus devletler ile birlikte ortaklaşa rol alması gerekmektedir. Küresel kamusal malların finansman

yapısı, uluslararası düzeyde ve ülke içinde yapılacak yatay ve dikey ayarlamalar sonucu sağlanacak dengeye bağlıdır.

Yatay ayarlama yönteminde, uluslararası organizasyonlar, zengin ülkelerden kaynak toplayıp geliştirmekte olan ülkelerin projelerine direkt fon yaratmayı koordine etmektedirler. Uluslararası organizasyonlar bir bakıma, uluslararası topluluk adına simsarlık yapma rolünü üstlenmişlerdir (Turan 2010: 118). Örneğin Birleşmiş Milletler üye ülkelerden milli geliri oranlarına göre fon toplamaktadır ve bu fonları yine o ülkeler için harcamaktadır. Milli geliri düşük olan ülkelerin finansmana katkılara genellikle semboliktir. Fakat üretilen küresel kamusal mallardan yararlanmaları gelişmiş ülkelere nazaran daha fazladır. Çünkü az gelişmiş ülkelerde yaşanan savaş, bulaşıcı hastalıklar, doğal afetler ve açlık gibi sorunlar daha fazla yaşanmaktadır (Tokatlıoğlu, 2005: 153).

Dikey ayarlama ise merkezi hükümet ile alt düzey bölgeler arasında küresel kamusal malların yerel finansmanını teşvik etme amacıyla yapılmaktadır. Merkezi hükümet topladığı vergi gelirini, ihtiyacı olan bölgelerdeki küresel kamusal malların temel ya da tamamlayıcı faaliyetlerinin sunumu için aktarmaktadır. Bu yardım ve teşvikler nadiren uluslararasıdır. Bu uygulamaya gidilmesinin nedeni, ulus devletlerin uluslararası organizasyonlar tarafından direkt finanse etmede isteksiz olmasından kaynaklanmaktadır. Ulus devletler uluslararası organizasyonlara şüpheyle bakmaktadırlar. Çünkü merkezi devletin aracılığı olmadan bireyler ile uluslararası yapı arasında direkt ilişki kurulmasını, egemenlik güçlerinin azaltacak bir uygulama olarak görmektedirler. (Turan, 2010: 118).

Tam ve kesin veriler elde etmek zor olsa da, dünyada toplam olarak ulusal kamusal mallara harcanan tutar kabaca 6 trilyon dolar kadardır. Bunun yaklaşık 5 trilyon doları gelişmiş ülkeler, 1 trilyon doları ise geliştirmekte olan ülkeler tarafından harcanmaktadır. Buna karşılık küresel kamusal mal niteliğinde olan harcamalar çok daha düşük seviyededir. 2000 yılı için Kaul ve Le Goulven'in yaptıkları bir tahmine göre, küresel kamusal mallar için uluslararası düzeyde harcanan tutar, ulusal düzeydeki kamusal mallar için harcanan tutarın yaklaşık 200 ila 400'de biri kadardır. Dünya Bankası tarafından yapılan bir tahmine göre, 1990'lı yıllarda yılda 55 milyar dolar civarında gerçekleşen resmi kalkınma yardımlarının yaklaşık % 30'ü doğrudan ya da dolaylı olarak küresel kamusal mallar için harcanmıştır (Erdoğan, 2006: 275).

Küresel kamusal malların finansman yöntemlerini başlıca dört ana başlık altında toplamak mümkündür. Küresel kamusal mallara yönelik finansman yöntemleri Tablo 2.11’de gösterilmektedir. Bu yöntemlerden ilki, dışsalılıkların içselleştirilmesine yönelik mekanizmalardır. Bu amaçla yeni pazarlar oluşturulması, mülkiyet haklarının kurulması ve küresel vergi, harç uygulamalarına başvurulmaktadır.

İkincisi finansman yöntemi, özel finansman kaynaklarının kullanılmasıdır. Kâr amaçlı ticari kuruluşlardır. Bu kuruluşlara örnek petrol şirketlerinin verdiği destekler, emisyon oranını düşürücü anlaşmalara destek vermeleri verilebilir. Kâr amacı olmayan kuruluşlar ise bağımsız vakıflar, sivil toplum kuruluşları ve akademik kurumlardan oluşturmaktadır.

Üçüncü finansman yöntemini, ulusal ve uluslararası kurum ve organizasyonlardan elde edilen kamusal kaynaklar oluşturmaktadır. Bu kaynaklar, vergi teşviklerini ve uluslararası finansal kuruluşlar ve diğer uluslararası organizasyonlar tarafından sağlanan fonları kapsamaktadır. Ortaklık kaynakları ise genellikle hükümet kurumları, özel firmalar, vakıflar, sivil toplum organizasyonları ve uluslararası kuruluşlar arasında işbirliği şekillerinden oluşan çeşitli finans kaynaklarının birleşiminden oluşmaktadır (Sagasti, Bezanson, 2001: 40, Turan, 2010: 119).

Tablo 2.11: Küresel Kamusal Malların Finansman Mekanizmaları

Dışsalılıkların İçselleştirilmesi	Pazar oluşturma ve güçlendirme
	Vergiler, harçlar
Özel Kaynaklar	Kar amaçlı kuruluşlar
	Kar amacı gütmeyen kuruluşlar
	Özel kişiler
Kamusal Kaynaklar	Gelişmiş ülke kaynakları (Ulusal)
	Gelişmekte olan ülke kaynakları (Ulusal)
	Uluslararası finansal kuruluşlar (Uluslararası)
	Uluslararası organizasyon ve şirketler (Uluslararası)
Ortaklıklar	Çeşitli farklı kaynakların bileşimi

Kaynak : Sagasti, Bezanson, 2001: 41, Turan 2010: 119.

Küresel kamusal malların finansman yöntemleri çeşitli olmakla beraber genellikle Tablo 2.11’de gösterildiği gibi dört başlık altında ele alınmaktadır. Bu başlıkları kısaca açıklamakta fayda vardır.

2.5.2.1. Küresel Kamusal Malların Finansmanında Dışsallıkların İçselleştirilmesi

Küresel kamusal malların finansmanında dışsallıkların içselleştirilmesi ya da başka bir ifade ile küresel kamusal malların üretimi veya tüketimi sonucu ortaya çıkan fayda veya maliyetlerin üretim ya da tüketimi gerçekleştirenlere hasredilmesi en önemli araçlardan biridir (Tekin, Vural, 2004:326). Dışsallıklar küresel kamusal malların finansmanında önemli bir sorundur. Kamusal iyi ve kamusal kötülerin (fayda ve maliyet) yayılımını ifade eden dışsallıklar iki boyutta incelenebilir. Bu boyutlar kamusal iyi ve kötülerin sınır ötesi ve nesiller arası yayılımıdır (Güler, 2011: 249). Bir küresel kamu malıyla ilgili faydalar ve maliyetler, bu malın üretiminden veya tüketiminden sorumlu olan ajanlara dağıtıldığında veya bu ajanlarla sınırlandırıldığında dışsallıklar içselleştirilmiş olmaktadır. Bu yolla üreticilerin ve tüketicilerin küresel kamu mallarını doğrudan finanse etmelerini sağlamak için iki seçenek söz konusudur. Bunlardan biri küresel vergilerin konulması, diğeri de piyasa oluşturulmasıdır. Bunların büyük çoğunluğu birer öneriden öteye geçememiştir.

Dışsallıkları içselleştirmenin bir yolu olarak küresel vergilerin konulması önerilerinin gerekçeleri küresel kamu mallarında ortaya çıkan aşırı tüketime, kalabalıklaşmaya, istikrarsızlığa veya diğer istenmeyen sonuçlara engel olmak ve aynı zamanda bu malların finansmanı veya genel olarak kalkınma için gelir sağlamaktır. Bu öneriler başlangıçta doğal küresel mallar olarak sınıflandırılan küresel kamu malları için ortaya atılmış, daha sonra diğer bazı küresel kamu mallarının finansmanını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Küresel bir devletin var olmaması nedeniyle bu vergilerin uygulanma olanağı bulunmamaktadır. Ancak, ülkelerin işbirliğine gitmeleri sonucunda uluslar üstü kuruluşlar böyle bir amaca hizmet edebilirler (Arslan, 2006: 36).

2.5.2.2. Küresel Vergiler

Küresel ekonomik durgunluk ve savaş gibi tehditleri ortadan kaldırmak için yürütülecek faaliyetlerin finansman kaynağı olarak J.M. Keynes, A. Marshall ve J.

Meade tarafından İkinci Dünya Savaşı öncesinde dile getirilmiştir. Küresel vergi önerileri 1970’li yılların başında küresel finansal istikrarsızlık ve çevresel sorunlar bağlamında tekrar gündeme gelmiştir (Tekin, Vural, 2004: 327).

Küresel bir vergilendirme süreci vasıtasıyla bugün için küresel kamu mallarının vergilendirilmesi, literatürde üzerinde tartışmaların yoğun yaşandığı konulardandır. Fakat ağırlıklı olarak yapılan tartışmalarda bugün için küresel bir vergilendirme metodu ile küresel malların finanse edilmesinin mümkün olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Buna sebep olarak da devletler üstü bir otoritenin veya küresel bir organizasyonun mevcut olmamasıdır. Devletlerin küresel malların üretimini temin gayesi ile önemli oranlarda bireysel katkılarda bulunma konusunda isteksiz davranmaları küresel vergileme konusundaki en büyük engeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak öne sürülen görüşler olarak devletlerin vergilendirilmesi, uluslararası ticaretin vergilendirilmesi ve küresel kamu mallarının kullanımının vergilendirilmesi görüşleri içerisinde kayda değer olarak bulunan öneriler arasında sonuncusu uygulanabilir bir öneri olarak üzerinde durulabilecek gibi görünmektedir (Binger, 2003: 15, Meriç, 2006: 149).

Tobin vergisi küresel kamusal malların finansmanında kullanılmak üzere önerilen çözümlerden biri olmuştur. Bu öneri dünyada kısa vadeli sermaye hareketlerinin denetlenmesinde kullanılacak sermayenin ülkeye girişi sırasında alınacak binde birlik bir verginin yoksullukla mücadelede kullanılması önerisidir. Vergiyi iktisat literatürüne kazandıran iktisatçı James Tobin’in adıyla anılan ve “Tobin Vergisi” olarak adlandırılan bu verginin tahsilâtının da küresel ölçekte bir kuruma bırakılması gerektiği yönünde görüşler ortaya atılmıştır.

Başlangıçta döviz kuru işlemleri üzerinden alınacak bir vergi önerisi niteliğinde 1980’lerde ortaya konulan bu görüş, öneriyi yapan iktisatçının o zamanki amacından çok farklı olarak bugün küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ülkeler açısından önemli istikrarsızlık kaynağı olabilen spekülâtif amaçlı sermayenin denetlenmesine ilişkin tartışmalarda gündeme getirilen Tobin Vergisi, liberal iktisatçıların benimsediği bir görüş olmuştur. Küreselleşmeden en fazla etkilenen ve ağır borç yükü altında ezilen az gelişmiş ülkelerde yoksulluğun finansmanında kullanılması önerisi ciddi bir öneri olmasına rağmen uygulama ve tahsilat güçlüklerinden ve liberal anlayışa ters bir şekilde

yabancı sermayeyi olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle kabul görmemiştir. Bugün tıpkı ulusal ölçekte kamu hizmetlerinin sunumu ve finansmanına nasıl ki özel sektörü ve sivil toplum kuruluşlarını dahil etme çabası söz konusu ise, küresel kamusal malların finansmanı için de küresel sivil toplum kuruluşlarının etkinliğini artırma çabaları görülmektedir. Ancak bu konuda kısa zamanda önemli bir gelişmenin ortaya çıkması pek mümkün görünmemektedir (Tokathioğlu, 2005: 154).

2.5.2.3. Kamu Kaynakları

Günümüzde küresel kamu mallarının finansmanını sağlayan en önemli kaynaklar kamu kaynaklarıdır. Bu kaynaklar ulusal ve uluslararası kaynaklar olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Ulusal kaynaklar, adından da anlaşılacağı üzere ülkelerin tek tek küresel kamu mallarının finansmanına katılmaları anlamına gelmektedir. Uluslararası kaynaklar ise ülkelerarası anlaşmalarla kurulmuş uluslararası kuruluşların küresel kamu mallarının finansmanı için sağladığı fonlardır. Uluslararası kuruluşların finansmanı da büyük ölçüde ülkeler tarafından yapıldığı için uluslararası kaynaklar da özünde ulusal bir nitelik taşımaktadır (Arslan, 2006: 42).

Dünyadaki hemen her ülke küresel kamu mallarının üretimine ve dolayısıyla da finansmanına önemli miktarda katkı yapmaktadır. Örneğin bulaşıcı hastalıkların kontrolü, insan haklarının iyileştirilmesi, finansal kriz riskinin düşürülmesi amacıyla ulusal bankaların regülasyonu, çevre kirliliğinin önlenmesi gibi birçok küresel kamu malının hem üretiminde hem de finansmanında ülkelerin rolü çok önemlidir. Üretimi ve finansmanı ülkeler tarafından yapılan bu küresel kamu malı örnekleri daha iyi gıda güvenliğinin sağlanmasına, ulusal limanların yapılmasına, istatistik hizmetlerinin güçlendirilmesine kadar genişletilebilir.

Geniş bir çeşitlilik gösteren küresel kamu mallarının üretiminde ülkelerin ne kadar harcama yaptığına ilişkin doğru ve karşılaştırmalı verilere ulaşmak epey zordur. Bu konuda yapılmış kaba bir hesaplama göre, dünya çapında yaklaşık 6 trilyon dolarlık bir ulusal kaynak küresel kamu mallarının finansmanı için kullanılmaktadır. Aynı hesaplamada bu kaynağın 5 trilyon dolarının gelişmiş ülkelere, 1 trilyon dolarının da geliştirmekte olan ülkelere sağlandığı belirtilmektedir. (Arslan, 2006: 43).

Küresel kamu mallarının ulusal kaynaklarla finansmanı ele alınırken dikkat edilmesi gereken konu gelişmiş ülkelere geliştirmekte olan ülkelere yapılan çeşitli

yardımların da genellikle küresel kamu mallarının finansman yöntemi olarak kabul edilmesidir. Bunun temel nedeni gelişmekte olan ülkelerin kaynak yetersizliği nedeniyle küresel kamu mallarının finansmanına yeterli katkıyı sağlayamamalarıdır. Bu yolla gelişmekte olan ülkelerde özellikle sağlık ve çevre malının üretiminin artırılması amaçlanmaktadır. Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerdeki küresel kamu malı üretimine finansal katkısı iki yolla sağlanmaktadır. Bunlar; kalkınma yardımları ile gelişmekte olan ülkelerin borçlarına ilişkin (borç hafifletilmesi ve borç takası) düzenlemelerdir (Arslan, 2006: 44).

2.5.2.4. Özel Sektör Kaynakları

Özel sektör kaynakları, kâr amaçlı kuruluşlar, kâr amaçlı olmayan kuruluşlar ve bireylerden oluşmaktadır. Yabancı doğrudan yatırımlar ve diğer uzun vadeli özel kaynaklar, teknoloji transferi, iş olanaklarının yaratılması, ulusal kapasitenin inşası ve üretimi çeşitlendirme yoluyla kalkınmanın sağlanmasına önemli katkıda bulunurlar. Genelde ilaç, kimya, elektronik, enerji, petrol ve otomotiv sektörlerine yatırımlar yapılmaktadır.

2.5.2.5. Kâr Amaçlı Olmayan Kuruluşlar

Bağımsız vakıflar, sivil toplum kuruluşları ve akademik kurumlar, kâr amacı olmayan kuruluşları oluşturmaktadır. Araştırma merkezleri, politika merkezli lobi kuruluşları ve birçok ulusal ve uluslararası kuruluşun istatistik bölümleri de küresel sorunlarla ilgili araştırmalarda bulunarak ve istatistikî bilgileri toplayarak küresel kamusal mal sunumuna katkıda bulunmaktadır. Bu kuruluşlar özel ve kamu üniversitelerinin bütçelerinden, araştırma anlaşmalarından, devlet ve özel bağışlar tarafından finanse edilirler (Turan, 2010: 125).

2.5.2.6. Kâr Amaçlı Kuruluşlar

Kar amaçlı kuruluşlar, kolektif yardımseverlik ve sosyal sorumluluk programları ile ilgili küresel kamusal mal sunumuna katkıda bulunmaktadır. Şirketler yardım ve sosyal sorumluluk programlarını, işletme masraflarının bir parçası olarak ele almakta ve vergilenmemiş gelirden finanse etmektedirler. Bu programlar ödül ve fiyat indirimi şeklinde olmaktadır. Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede kullanılan ilaçların fiyatlarını indirmek örnek verilebilir. Ayrıca kendi çalışanlarını hastalıklardan korumak amacıyla küresel kamusal malların üretilmesine destek vermektedirler. Örneğin Sahra altı

Afrika'da çalışanları bulunan büyük şirketler, AIDS gibi bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek ve kendi çalışanlarını korumak amacıyla, aşı ve araştırma hizmetlerine katkıda bulunmaktadır (Turan, 2010: 127).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SU KAVRAMI, SU HAKKI VE SU HAKKININ KAMUSAL KÜRESELLİĞİ

Küresel gündemin ilk sırasına yerleşen su, tüm canlı sistemler açısından bir varoluş nedenidir (Karakılçık, 2011: 74). Su yeryüzündeki tüm canlıların var olması ve yaşamını sürdürmesinde vazgeçilmez bir kavram ve yaşamsal değer ve öneme sahip temel bir öğedir (Sav, 2007: 134). Oksijen ihtiyacı insanlar için ne kadar önemliyse su da insan yaşamı için o derece önemli ve hayati bir kaynaktır (Human Development Report, 2006: 2). İnsan sağlığının korunması ve saygınlığını artması temiz suya sahip olmasıyla mümkün olabilmektedir.

Dünyada yaşamı zenginleştiren; denizleri, okyanusları, gölleri dolduran ve biyolojik çeşitliliği artıran sudur. Bu nedenle su, canlı yaşamın bizzat kendisi olup bütün canlı yaşamların vücudunun önemli bir ağırlığını oluşturmaktadır (Kılıç, 2008: 163). Yaşamın temel yapı taşı olan su, politik ve ekonomik olarak da 21. Yüzyılın en önemli konularından biri haline gelmiştir. Dünyanın artan nüfusu, sınırlı olan içilebilir su kaynaklarının hızla kirlenmesi ve insan müdahalesi sonucu ekolojik dengenin bozulması gibi nedenlerle suyun önemi giderek artmakta ve dünyanın her tarafında su konulu toplantılar, etkinlikler, eylemler yapılmaktadır.

Kullanılabilir, temiz su kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle su, yaşamsal açıdan giderek daha fazla önem kazanırken kazı küresel düzeyde faaliyet gösteren kuruluşlar bunu bir kâr vesilesi haline getirmek için çaba sarf etmektedirler. Suyun özelleştirilmesi, bu bakış açısının ürünüdür. Dahası suyun özelleştirilmesi bugün basitçe sudan para kazanmanın ötesinde bir varlık/yokluk sorununa dönüşmüş bulunmaktadır. Suyun bir yaşam hakkı olarak tanınması ile ticari bir mal olarak ele alınması gerektiğini düşünenler arasındaki fikir ayrılığı her geçen gün daha da artmaktadır. Dünya genelinde büyük su tekellerinin desteğini alan hükümetler birbiri ardına yeni özelleştirme yasaları çıkarmakta ve su firmaları da bundan para kazanırken, milyonlarca insan için içme suyuna ulaşmak her geçen gün daha fazla zorlaşmaktadır. (Ayboğa, 2010: 4).

Gezeganimizde suyun yaşamın temel kaynağı olduğu yönünde haklı bir genel kabul vardır. Su her ortamdadır yani atmosferin her bölümünde, toprağın üstünde ve altındadır. Su, tüm bu düzeyler arasında aynı zamanda su döngüsü denilen bir döngü

içindedir. Su tüm canlı yaşamının başlıca gıdası olduğu kadar her gıdada da hayati unsurdur. Bu yönüyle su, ekosistemlerin en belirleyici elementidir ve aynı zamanda iklim sisteminin en belirleyici aracıdır. İnsan toplumlarının tarih boyunca bütün faaliyetleri suyun varlığına bağlı olmuştur ve yine ilk yerleşim yerlerinin yeterli su kaynaklarının olduğu bölgelere kurulduğu da bilinmektedir (Ayboğa, 2010: 7).

3.1. SU KAVRAMI VE GENEL AÇIKLAMALAR

Su yaşamın temel öğelerinden biridir. Su, bir besin maddesi olmasının yanında, içerisinde bulundurduğu mineral ve bileşiklerle vücudumuzdaki her türlü biyokimyasal reaksiyonların gerçekleşmesinde inanılmaz derecede etkin rol oynamaktadır. Bu nedenle susuz hayat düşünülemez. Su, aynı zamanda canlılar için bir yaşam ortamıdır (Akın, Akın, 2007: 107). Su insanoğlu için taşıdığı yaşamsal önemin ötesinde ülkelerin varlığı, güvenlik çıkarları, ekonomik gelişimleri açısından da büyük bir öneme sahip doğal kaynaklardan biridir (Yıldız, Özbay, 2010: 13). Su, “yerine bir başka şeyin ikame edilemeyeceği bir doğal kaynak” olarak da tanımlanmaktadır (İMO, 2009: 29). Yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olan su ekolojik dengeler açısından da oldukça büyük bir önem arz etmektedir (Çolakoğlu, 2008: 15). İnsanın hayati fonksiyonlarını devam ettirebilmesi için kan ne kadar önemli ise su da o derece hem insan için hem de çevre için önemli ve ikamesi olmayan bir elementtir. Suyun kimyasal içeriğine bakıldığında ise evrensel bir tanım olarak, bir oksijen ve iki hidrojen atomundan oluşan, oda sıcaklığında sıvı halde bulunan, renksiz, kokusuz ve tatsız bir maddedir.

Su, kültürün dayanağı yaşamın temelini oluşturan değerli bir kaynaktır. Arapça, Urdu ve Hindustani dillerinde “*ab*” olarak adlandırılmaktadır. Su tüm dünya toplumlarının maddi ve kültürel refahı için merkezi bir önem arz etmektedir. Ne yazık ki bu değerli kaynak günümüzde tehdit altındadır. Gezegenimizin üçte ikisi su olmasına karşın, İnsanlığın gelecekte vahim bir su kıtlığıyla karşı karşıya kalacağı tahmin edilmektedir (Shiva, 2007: 20).

2002 yılında İstanbul’da düzenlenen “*Su Yönetimi ve Sürdürülebilir Kalkınma Ön Raporu*”na göre, 20. yüzyılda dünya nüfusu 19. yüzyıla oranla üç kat artmasına rağmen, su kaynaklarının kullanımının altı kat arttığı belirlenmiştir. Ancak bu hızlı tüketim, kaynaklardan yararlananlara eşit fırsatlar ve yararlar sağlayacak şekilde

sürdürülebilir özelliklere sahip değildir. Bunun sonucu olarak tüm dünyada olası bir su krizinin kaçınılmaz olacağı söylenmektedir (Orhon, vd., 2002:3). Günümüz dünyasında doğal kaynaklar konusunda mücadele alanı toprak, kömür, petrol gibi tek boyutlu olmaktan çıkmıştır. Azalan tüm kaynaklar insanların birbirine karşı silah olarak kullanabileceği bir güç unsuru haline gelmektedir. En hızlı azalan ve insanlığın ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelen doğal kaynağın su olduğu söylenmektedir (Topçu, 2009: 15).

Su tarih boyunca birçok toplumun temel bir yapı taşı oluşturmuştur. Toplum içinde yaşayan çeşitli kökenlerden insanlar uzun süre aynı kuyuları paylaşmışlar, aynı nehir boyunca birlikte yaşamışlar ve toplumun temelini oluşturmuşlardır. Nehrin yukarısında yaşayanla aşağısından su içen; bir yakasında çamaşırını yıkayanla öbür yakasında yıkanan; ortak kuyuyu atını sulamak için kullananla tarlasını sulamak için kullanan, karşılıklı su kuralları belirlemişlerdir. Toplum içinde yaşayan bu bireylerin alışkanlıkları zamanla politikanın ve kanunların temelini oluşturmuştur. Kısaca uygarlığın temelinde suyla ilgili kurallar yatmaktadır. Depolama, koruma, dağıtma ve mücadele etme gibi kavramlar suyla bir araya geldiğinde insanlar sosyal ortamı nasıl oluşturacaklarını öğrenmişlerdir (Topçu, 2009: 10).

3.1.1. Su Döngüsü

Su doğada aynı anda yağmur şeklinde sıvı; su buharı şeklinde gaz ve buz şeklinde katı olarak bulunabilen nadir maddelerden biridir. Su, yağış olarak atmosferden yeryüzüne; yeryüzünden buharlaşarak atmosfere doğru sürekli olarak hareket etmektedir (Kılıç, 2008: 164). Su döngüsü, suyun çeşitli sahalardan nasıl geçtiğini, bu süreçte nasıl şekil değiştirdiğini ve bu değişim sürecinde nasıl kaybolmadığını açıklamaktadır. Su döngüsü, güneş enerjisi ve yer çekimiyle hareket etmektedir. Denizlerden ve karadan güneş ışınları sayesinde su buharlaşmakta ve atmosfere karışmaktadır. Su buharı atmosfere ulaştığında, ortamın daha soğuk olması nedeniyle soğumakta ve yoğunlaşmaktadır. Yoğunlaşan su bulutlar halinde rüzgârla hareket etmekte ve yağış biçiminde karaya düşmektedir. Yeryüzüne düşen yağış miktarı büyük ölçüde toprağa sızmakta ve yeraltı suyuna ulaşmaktadır. Yeraltı suyu akıntısı üzerinden nehirlerle ve denizlere akmaktadır. Toprağa düşen suyun küçük bir miktarı doğrudan bitkilerden ve

topraktan buharlaşmakta ya da yerin doymuşluk oranına bağlı olarak yeryüzüne paralel olarak yüzey sularına akmaktadır. (Ayboğa, 2010: 11).

Bugün kullandığımız suyun milyonlarca yıldır dünyada bulunduğu ve miktarını çok fazla değişmediği bilinmektedir. Dünyada su hareket eder, formu değişir, bitkiler ve hayvanlar tarafından kullanılır, ancak gerçekte asla yok olmamaktadır. Kullanılabilecek nitelikli su, aynı zamanda kullanılan atık su sürekli olarak su döngüsüne katılmaktadır. Çünkü suyun ısı kapasitesi ve buharlaşma ısısı diğer cisimlere göre daha yüksektir (İlgar, 2009: 12). Ancak bu miktarın daha çok insan müdahalesinin düzeyine bağlı olarak değişkenlik gösterdiği bir gerçektir. Doğanın kendini yenileme kapasitesi bağlamında bu döngüye dışarıdan yapılacak herhangi bir müdahale, büyük ölçüde bu durumu etkileyebilmektedir (Çolakoğlu, 2008: 16).

3.1.2. Doğal Kaynak Olarak Su

Su, yerine bir başka şeyin ikame edilemeyeceği bir doğal kaynak olarak tanımlanmaktadır. Doğal kaynaklar ise toplumların ortak varlıkları olarak tanımlanmaktadır. Doğal kaynaklar, hiçbir topluluk sınıf veya katmanın emeği karşılığı üretilmeyen, bu nedenle de herhangi bir gerekçeyle kimsenin sahiplenme hakkı iddia edemeyeceği kaynaklardır. Dolayısıyla da tanımı gereği bu kaynakların tasarruf hakkı, toplumundur. Toplum bu kaynakların insanlık hizmetine nasıl sunulacağına karar verme hakkına sahip olmalıdır. Bu hakların nasıl kullanılacağı her kişinin yaşam hakkı olarak Anayasa ve yasalarda belirtilmelidir. Suyun yönetiminde kamu yararı ilkesi esas alınmalıdır. Hayatın ve ekosistemin önemli bir parçası olan su, insanın en temel ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte tarım ve sanayinin de ana unsurunu oluşturmaktadır. Bu nedenle, su kaynaklarını kimin yöneteceği meselesi önem arz etmektedir. Birçok sektörü birincil ölçekte etkileyen bir kaynağın yönetimi oldukça stratejik öneme sahiptir. Bu nedenle su kaynaklarının yönetimi, pazar ekonomisi çözümlerine göre değil, ekolojik çözümlerin de güvence altına alındığı bir biçimde yönetilmelidir. Her şeyden önce, su kamu malıdır (ortak mülktür) dolayısıyla özel mülk olarak kullanılmamalıdır. Yerine bir başka şeyin ikame edilememesi nedeniyle su özel bir mal olarak düşünülmemeli ve kullanılmamalı. Hiç kimsenin, hiçbir kuruluşun, topluluğun, sınıfın ya da devletin, suyu kirletme ve sudan kar elde etme hakkı olmamalıdır.. Fakat günümüz sermaye birikiminin temel unsuru suyun ticarileşmesi olduğundan, sermaye

gruplarının suya egemen olma ve suyu ticarileştirme çabaları vardır. Bu çabanın önünde durabilecek tek güç ise suyu bir hak olarak tanımlayan geniş kitleler ve onların su hakkı mücadelesi olmaktadır (İMO, 2009: 29).

3.1.3. Suyun Sonsuz veya Kıt Olması Sorunu

Suya doğanın insanlara ve tüm canlılara sunduğu bir armağan değil, fabrikalarda elde edilen bir ürün, endüstriyel bir mal olarak bakıldığı zaman su kıt bir mal olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu bakış açısıyla su, herkese ait olan, bedava bir ortak mal değil, kıt olan bir iktisadi mal olarak görülmektedir. Bu ekonomik varsayım, suyu kıtlaştırmıştır, böylece de su ihtiyacı sonsuz hale gelmiştir. Su gerçekte kıt değil, ama sınırlıdır. Fakat bugünün kurallarına göre su hem fazlasıyla bol, bu nedenle israf ediliyor, hem de kıtlaşmış durumdadır. Su kıtlığı yaşam için ne kadar riskli ise, aynı şekilde suyun kirlisi ve fazlası da benzer riskleri taşımaktadır. Eğer su çok fazla olursa, tıpkı susuzluğun yaşam alanlarını daraltması gibi, yine insanın yaşam alanları daralmaktadır. Bu nedenle insan yaşamı için suyun her zaman belli miktarda olması zorunludur (Kılıç, 2008: 163). Jean Robert, suyun kıt olarak tanımlanmasının sonuçlarını şöyle açıklamaktadır: “Suya erişim, kıtlık kanunlarına göre düzenlenecek olursa fiyatı öyle yükselir ki, yoksular bir damla suya dahi hasret kalırlar. Endüstri, tarım ve aşırı tüketimci bireylere su kullanımından dolayı belirli bir vergi uygulanması akılcı görünse de, yoksulların suya bedelsiz erişimi garanti altına alınmalıdır.”

Suyun bütünüyle ekonomik bir mala dönüşmesi durumunda, ilk önce yoksulların zarar göreceği iddia edilmektedir. Bu nedenle su, parası olanın erişebileceği, piyasa kurallarına terk edilmiş, üzerinden kar elde etmeye yarayan bir meta haline geldiği için, dolayısıyla su faturalarını ödeyemeyenlerin suları kesileceği için değil, talep arttığında sular önce yoksulların oturduğu mahallelere ve evlere erişemeyeceği için de böyledir. O halde su, bir hak olarak ve tam da bu nedenle ticari kullanımı sınırlandırılmış ve endüstriyel ve tarımsal kullanımı vergilendirilmiş bedelsiz bir ortak mal olarak yeniden tanımlanmalıdır (Şahin, 2009: 13 -14).

3.1.4. Su Hukuku

Çevreyi oluşturan en önemli unsurlardan biri olan su, insanlık tarihi kadar eski bir tarihe dayanmaktadır. Su Roma Hukukundan bu yana insanoğlunun üzerinde

egemenlik kuramadığı, özel mülkiyete konu edemediği kamuya ait şeylerden sayılmıştır (Yıldız, Özbay, 2010: 49).

Tarih boyunca, toplumlar, daha çok su kenarlarında yerleşmeyi seçmişlerdir. Dolayısıyla, suyun gerek içme ve kullanma, gerek tarımda, gerekse başka amaçlarla kullanılmasında bir takım kurallar geliştirilmiştir. Bugünkü hukuksal yapının temelini oluşturan ve diğer alanlarda olduğu gibi su hukuku alanında da ilk kurallar “Roma Hukuku” tarafından oluşturulmuştur. Roma Hukuku’nun bireyci anlayışına uygun olarak, toprağın üstünde ve altındaki su, toprak mülkiyetinden ayrı olarak düşünülmemiştir. Bu düşüncenin sonucu olarak sular toprağın ayrılmaz bir parçası olarak sayılmış ve suya sahip olmak için toprağa sahip olmak yeterli görülmüştür. Roma Hukuku’nda sadece devamlı olarak akan sular özel mülkiyetin dışında bırakılmışlardır.” Roma Hukuku sonraki dönemlerde Avrupa toplumlarının ve ülkemizin Medeni Yasaları’nın teorik temelini oluşturmuştur (İMO, 2009: 31).

İslam Hukukunda ise toprağın devletin mülkiyetinde olması ve kişiye salt kullanma hakkı verilmesi genel ilke olduğundan doğal düzen içinde bulunan sular üzerinde de özel mülkiyet söz konusu edilmemiştir (Yıldız, Özbay, 2010: 50). İslam Hukuku ülkemiz topraklarında Osmanlı dönemi su hukukunun düzenlenmesinde önemli rol oynamıştır. Suların kullanma esasları devlet yönetimince yürütülmüştür. Ancak İslam Hukuku’nda örf-adet ve teamül hakim hukuk kaynağı olduğundan; ortaya çıkan hukuki sorunlar fetvalarla çözümlenmeye çalışılmıştır. Kullanma biçimleri ise fermanlarla düzenlenmiştir. Osmanlı devletinin son dönemlerinde ise özellikle Tanzimat döneminde, türlü içtihadı bir araya getiren ve yasa yerine kullanılan “Mecelle” kuralları uzun süre hüküm sürmüş ve su hukukunun oluşumunda etkin rol oynamıştır (İMO, 2009: 31).

Mecelle’nin 67. maddesi doğrudan su üzerindeki mülkiyetin kurallaştırılmasından bahsetmektedir. Bu hükümlerde, “suyun, ot ve ateş gibi hiç kimsenin malı olmadığı, tüm insanların bunda ortak olduğu” (m. 1234) ve “ yeraltında cereyan eden suların kimsenin mülkü olmadığı ” (m. 1235) hükme bağlanmıştır. Ayrıca, “yüzey ve yeraltı sularına akçalı bir değer biçilmesi” anlayışının Mecelle’de benimsenmemiş olduğunu gözden kaçırmamak yerinde olacaktır. Örnek olarak verilen bu birkaç madde hükmü bile, Osmanlı’da geçmişi Kербela olayına dek uzanan ve su

kaynakları kadimden beri kıt olan Ortadoğu’da suya verilen değeri yansıtmaktadır. Su öyle değerli bir varlıktır ki, hiç kimsenin malı olmamalı ancak, insanlığın ortak varlığı olarak kabul edilmelidir. Başka bir deyişle, modern dönemin uluslararası toplumunun 1970’lerde vardığı “ insanlığın ortak kalıtı ” gibi soyut, evrensel ve neredeyse ütopyik bir anlayışı Osmanlı Devleti su bakımından 19. yüzyılda anlamış ve günlük yaşamının her aşamasında, örneğin sebiller, çeşmeler, su yolları, kanalları gibi hayır için yapılar inşa etmek yoluyla uygulamıştır. İçerdiği temel anlayışın günümüzde dahi bazı ulusal yasalarda yer aldığı ileri sürülmektedir.

Günümüzde uygulanan hukuk kuralları bakımından ilkin, Anayasa’nın doğal zenginlikler ve kaynakların devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğunu amir olan “doğal servetler ve kaynakların aranması ve işletilmesi” başlıklı 168. maddesini anımsamak yerinde olacaktır. Öte yandan Medeni Kanunumuz uyarınca, kişiler sahip oldukları taşınmaz içinde bulunan su kaynağı üzerinde, mülkiyet hakkına bağlı olarak sahip olabilmekte, bu hak tapu siciline kaydolunabilmektedir. Ancak, su üzerindeki hak araziden bağımsız biçimde edinilememekte ve devredilememektedir. Yeraltı suları ise kamuya ait bir kaynak olmaktadır (Sav, 2007: 353-354).

3.1.5. Su Krizi

Yeryüzündeki yararlanılabilir tatlı su kaynakları çok sınırlıdır. Bunun yanında iklim değişimi, kirlenme ve aşırı tüketimler de bu kaynakları olumsuz yönde etkilemektedir. Öte yandan, dünyanın birçok yörelerinde su sorununun yaşandığı bildirilmiştir. Kirby (2000)’ de BM’e atfen 50 ülkeden 200 bilim adamının, tatlı su azlığını ve küresel ısınmanın dünyanın en önemli iki sorunu olduğunu ifade etmektedir (Hızal, vd., 2004: 94). Bu durum gelecek yüzyılda dünyanın önemli bir su kriziyle karşı karşıya geleceğini göstermektedir. Mehta (2000)’e göre sonu olan ve sınırlı olan suya erişmenin ve onu kontrol etmenin çarpıklığı nedeniyle su krizleri ortaya çıkacaktır. Suyun yerel, ulusal, bölgesel veya küresel olarak kontrol edilmesi, yani bu konu üzerine gidilmesi ve yoğunlaşılması, suyun neden olacağı anlaşmazlıkların çözümüne yardımcı olacaktır (Mehta, 2000: 7).

Su krizi, bir milyardan üzerindeki insanın sağlıklı içme suyuna yeterli erişim sağlayamaması ve dünya nüfusunun yarısının da yeterli su ve atık su altyapısına sahip olmaması şeklinde tanımlanabilmektedir. Gelecek yıllarda, özellikle büyük kentlerde, su

ihtiyacının giderek artması beklenmektedir. 20 yıl içerisinde gelişmekte olan ülkelerde gıda ürünlerinin yetiştirilmesi için % 17 oranında daha fazla suya ihtiyaç duyulacağı tahmin edilmektedir. Yine bu noktadan hareketle toplam su tüketimindeki artışın % 40 olacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan, göller, nehirler, sulak alanlar ve denizlerde balıkçılık ve benzeri su ürünleri üretime dayalı ekonominin ana kaynaklarıdır. İçme ve kullanma suyundan, ekonominin önemli bir kaynağı durumundaki su kaynaklarına kadar tüm bu ürün ve hizmetler sucul ekosistemlerin entegrasyonuna sıkı sıkıya bağlılık göstermektedir. Sel, kuraklık, kirlenme ve benzeri doğal etkiler bu kaynakların sürdürülebilirliğini hızla tehdit etmektedir (Orhon, vd., 2002: 3).

Yapılan bazı tahminlere göre suyun küresel tüketim oranı her yirmi yılda bir, iki katına çıkmakta ve bu insan nüfusunun büyüme hızının iki katından daha fazla olmaktadır. Bugün, Birleşmiş Milletlere göre 31 ülke su sıkıntısı ve su kıtlığı ile karşı karşıyadır ve bir milyardan fazla insan temiz içme suyuna yeterli erişimde yoksundur. 2025 yılına kadar dünya nüfusunun üçte ikisinin su kıtlığıyla karşı karşıya kalacağı tahmin edilmektedir (Barlow, 2001: 6).

Bunun nedeni, dünyadaki su kaynakları miktarının yetersiz olması değil, yönetiminin iyi yapılamamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla dünya su krizi bir kıtlık değil, yöneti(şi)m krizidir. Küresel ölçekte herkese yetecek kadar kaynak bulunmasına rağmen iyi ve sürdürülebilir bir yönetim politikası benimsenmediği için geleceğe ilişkin tehditler ciddi boyutlara ulaşmıştır. Sürdürülebilir bir yönetim politikası sosyo-ekonomik, teknik ve kurumsal olguların bir arada düşünülmesini zorunlu kılmaktadır (Orhon, vd., 2002: 3).

Dünya üzerinde 1.2 milyar insan güvenilir içme suyundan yoksun yaşarken, 2.4 milyar insan da sağlık koşullarına uygun suya erişememektedir. Her gün çoğunluğu çocuk ve yaşlılardan oluşan yaklaşık 14 ila 30 bin kişi suyla ilgili önlenebilir bir hastalıktan dolayı yaşamını yitirmektedir. Dünyanın belli bölgelerinde (Afrika'nın büyük bölümü, Orta Doğu, Çin'in kuzeyi, Meksika ve Kaliforniya) su rezervleri tükenmek üzeredir. Ayrıca artan nüfus, kentleşme ve kişi başına tüketilen suyun artması nedeniyle suya olan talep arzı geçerken mevcut su kaynakları da sürekli kirlenmektedir. Büyüyen su krizi suyun kıt bir kaynak olması ya da teknolojik ve mali kaynakların yetersizliği ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Daha önemli bir faktör olan hükümetlerin

ve uluslararası camianın herkese su temin edilmesi konusundaki sorumlulukları dikkate alınmamaktadır (Kartal, 2009: 65).

Dünyanın birçok bölgesinde bir su krizinin var olduğunu ve sorunların artan bir şekilde küresel bir boyut kazandığı söylenmektedir. Erişim, kirlilik ve kıtlık krizi içinde göze çarpan kriz su kıtlığıdır. Çünkü kıtlık hem suya erişimi hem de kirliliği ortaya çıkarmaktadır ya da en azından şiddetlendirmektedir. Yeraltı su seviyesi azalan bir toplum daha fazla derine sondaj yapmak zorunda kalmakta ve havzalar arası su transferi için yatırım yapmaktadır. Ayrıca bir su kaynağında su azaldığında, kirleticilerin yoğunluğu artmakta ve kirlilik krizi ortaya çıkmaktadır. Su kıtlığı ve kirlilik arasındaki bu bağlantı, diğer yandan suya erişim sorunlarına yol açmaktadır. Su kıtlığı sadece yeterli ve temiz suya erişimi zorlaştırmamakta, aynı zamanda dengeye de zarar vermektedir (Topçu, 2009: 64).

Günümüzde hemen herkes tarafından kabul edilen bir gerçek vardır ki dünya çetin bir su kriziyle karşı karşıyadır. Suyun bol olduğu bölgeler su kıtlığı yaşamaya, su kıtlığı olan bölgeler de su yokluğu yaşamaya başlamışlardır. Fakat su krizinin açıklanmasında birbiri ile çatışan iki paradigma vardır: piyasa paradigması ve ekolojik paradigma. Piyasa paradigması su kıtlığını, su ticaretinin olmamasından kaynaklanan bir kriz olarak görmektedir. Bu varsayıma göre, eğer su taşınabilir ve serbest piyasalar aracılığıyla serbestçe dağıtılabılırsa su kıtlığı yaşayan bölgelere aktarılabilir ve yüksek fiyatlar suyun korunmasına yardımcı olacaktır. Anderson ve Synder'in dediği gibi "fiyatlar yüksek olduğunda insanlar bir malı daha az tüketme eğilimi taşırlar ve arzularına ulaşabilmek için alternatif yollar ararlar. Su bir istisna değildir" (Shiva, 2007: 35).

Su krizinin kıtlık boyutuna bakıldığında, küresel beyanlar ve tartışmalar üzerine inşa edildiği üzere su kıtlığı, kıtlığın karmaşık doğasını gizleyen ve genellikle kesin, muğlak ve tek parça olarak sunulmaktadır. Su kıtlığı ekolojik, sosyo - politik, geçici ve antropolojik boyutlarıyla bağlantılı olarak sunulmaktadır. Bu boyutlara bakıldığında;

Birincisi, su diğer çevresel kaynaklardan farklı olarak (orman, kömür vb.) yenilenebilir bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Su hidrolojik döngüdeki çeşitli durumlara bağlıdır.

İkincisi; su kıtlığı geçici ve döngüsel bir boyuta sahiptir. Su kıtlığının doğası gereği geçici olarak tanımlanmasından dolayı insanlar kurak ya da yarı kurak bölgelerde bu kıtlığa maruz kalmaktadırlar. Fakat maruz kalan bu insanlar kendilerine göre bazı stratejiler geliştirmişlerdir. Örneğin batı Hindistan'da yaşayan bazı köylüler su kıtlığıyla mücadelede kendilerine has bazı sistemler geliştirmişlerdir. Dünyanın çeşitli yerlerinde mevcut olan su kıtlığı değişik faktörlerden kaynaklanmaktadır. Fakat bazı iklim şartlarında ve değişik sezonlarda su kıtlığı o bölgelerde zaman zaman azalmaktadır.

Üçüncüsü; su kıtlığının dağıtım ve ilişkisel boyutudur. Su kaynaklarına ulaşım ve bunların üzerinde kontrol sağlama noktasında büyük eşitsizlik mevcuttur. Kurak bölgelerde insanlar günlük ihtiyaçlarını karşılamak için 10 litre su tüketirken bir Amerikalı ortalama 700 litre su tüketmektedir. Su tüketimindeki atıştın şehirlerin gelişimiyle ilgili olduğu tahmin edilmektedir.

Dördüncüsü; su kıtlığının antropolojik boyutuyla ilgilidir. Fakat su doğal bir şeymiş gibi gözükse de kıtlığının antropolojik boyutu örtbas edilmektedir. Örneğin Aral Gölü, Hazar Denizinin kirlenmesi ya da küçülmesi insan müdahalesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Mehta, 2000: 4).

Fakat piyasa varsayımları, su çevriminin koyduğu ekolojik sınırlara ve yoksulluğun çizdiği ekonomik sınırlara karşı rasyonellikten uzaktır. Suyun aşırı tüketimi ve su çevriminin tahrip edilmesi piyasaların başka mallarla ikame edemeyeceği mutlak kıtlıklar yaratmaktadır. Çünkü su yok olduğunda hiçbir alternatifi yoktur. Su krizi ticari nedenleri olan, ancak piyasaya dayalı bir çözüm içermeyen bir ekolojik krizdir. Piyasa çözümleri dünyayı yok eder ve eşitsizliği şiddetlendirir. Ekolojik bir krizin çözümü ekolojiktir ve adaletsizliğin çözümü demokrasidir. Su krizine son vermek için ekolojik demokrasinin canlandırılması gerekmektedir (Shiva, 2007: 36).

Bu nedenle azalan ve kirlenen su kaynaklarını korumak, su hizmetlerinin kalitesi ile ulaşılabilirliğini arttırmak ve su krizini çözmek günümüzde tüm uluslararası siyasi kuruluşların, finans kuruluşlarının ve devletlerin ilk gündemleri arasında yer almaktadır. Azalan ve kirlenen suyun yarattığı sosyal ve ekolojik yıkımların boyutu arttıkça, bu konuda ciddi adımların atılması gerektiği herkes tarafından tartışmasız kabul edilmekte, sorunun nasıl çözüleceği ve sorunu yaratan nedenler konusunda ise çok ciddi farklılaşmalar ve zaman zaman mücadeleler yaşanmaktadır (İlhan, 2011: IV).

3.1.6. Su Demokrasisi

Azalan su kaynaklarını korumak, su kıtlığı ve su kriziyle mücadele etmek, tüm insanların yeterli içme suyuna erişimini olmasını sağlamak ve suyun kalitesini artırmak amacıyla küresel düzeyde suyla ilgili temel ilkeler ve politikalar oluşturulmalıdır.

Bu konuda Shiva (2007) su demokrasisiyle ilgili bazı ilkeler sunmaktadır (Shiva, 2007: 57-58). Bu ilkeler;

Su doğanın bir armağanıdır: su doğadan serbestçe alınan bir doğal kaynaktır. Onu temel ihtiyaçlarla uyumlu bir şekilde kullanmak, temiz ve yeterli bir miktarda tutmak için çaba sarf edilmelidir.

Su yaşam için vazgeçilmezdir: su her canlı türü için yaşamın temelidir. Her tür ve her ekosistem, gezegende kendi payına düşen su üzerinde hak sahibidir.

Yaşam su aracılığıyla birbirine bağlıdır: su tüm varlıkları ve gezegenin diğer kısımlarını su çevrimi aracılığıyla birbirine bağlamaktadır. Bu nedenle su konusunda insan eylemleri diğer insanlara ve diğer türlere zarar vermeyecek şekilde olmalıdır.

Temel ihtiyaçlar için su serbest olmalıdır: su doğadan herhangi bir bedel ödenmeden alındığı için kar amacıyla alınıp satılmamalıdır.

Su sınırlıdır ve tümüyle tüketilebilir: suyun sınırlı olması ve tümüyle tüketilebilecek bir kaynak olduğu için sürdürülebilir bir şekilde kullanılmalı ve gerekli önlemler alınmalıdır.

Su korunmalıdır: suyu korumak ve adil bir şekilde sürdürülebilirliğini sağlamak tüm insanlığın görevidir.

Su ortak bir mülktür: su insan buluşu değildir, sınırlanamaz ve doğası gereği ortak bir mülktür. Bu nedenle özel bir mal olarak düşünülmemeli ve ticari bir mal olarak satılmamalı.

Kimse suyu yok etme hakkına sahip değildir: kimse su sistemlerini aşırı bir şekilde kullanma, israf etme veya kirletme hakkına sahip değildir.

Su ikame edilemez: su doğası itibariyle diğer kaynaklardan ve ürünlerden farklı olduğu için ticari bir mantıkla suya yaklaşılmamalıdır.

3.2. SU KAYNAKLARININ İNSAN TARAFINDAN KULLANIMI

Su kaynaklarının insan tarafından kullanımı suyun tarihi süreçteki kullanımı ve su yönetiminde doğan sorunlar olarak iki başlık altında ele alınabilir.

3.2.1. Tarihsel Kullanım

Suyun tarihinden söz etmek, yerleşimin tarihinden söz etmektir. Su, gerçek toplumsal bağların özünü oluşturan birleştirici bir yapıdır. Yaşanacak yerlerin hayal edilmesi de suyun hayal edilmesinden farklı değildir. Birçok kültür yaşanacak yer ararken toprak ve suyun, hava ve suyun, nem ve kuruluğun ya da ısının durumunu göz önüne almıştır. Kısaca uygarlığın temelinde suya dair kuralların yer aldığını söylemek yerinde olacaktır. Depolama, koruma, dağıtma, mücadele etme; bu kelimeler suyla bir araya geldiğinde insanlar sosyal ortamı nasıl oluşturacaklarını öğrenmişlerdir (Topçu, 2009: 10-11).

Suyun insan tarafından gerçek anlamda kullanılması, ilk insan topluluklarının Ortadoğu'da yerleşik hayata geçmesiyle başladığı söylenmektedir. Yaklaşık olarak 8.000 -10.000 yıl önce Zağros ve Doğu Toros dağlarının eteklerinde bulunan Yukarı Mezopotamya'da ilk yerleşim yerlerinde, kısa süre önce başlatılan tarımın verimini artırmak amacıyla küçük sulama tesisleri inşa edilmiştir. Halepçe kentine yakın bir bölgede 8.000 yıl öncesine ait ilk sulama sistemlerden birinin ortaya çıkarılması da bunu kanıtlamaktadır. Birkaç bin yıl sonra öncelikle Orta ve Aşağı Mezopotamya'da ve bundan kısa bir süre sonra Mısır'da ünlü büyük sulama sistemleri yapılmıştır. Böylece ilk devletler kurulabilmiştir. Teknik gelişim ise özellikle burada, düşük yağış ve toprağın yüksek verimliliği nedeniyle gerçekleşmiştir. İçme suyu, kullanım suyu ve sulama suyu sağlama amacına daha iyi ulaşabilmek için, M.Ö. 3000 civarında Ortadoğu'da ilk küçük barajlar ve yeraltı su arzı sistemleri inşa edilmiştir. Su yönetimi ve su sistemi inşası daha sonra Antik dönemde atık suyun taşınmasını ve selden korunmayı sağlayan, su kemerleri ile daha da geliştirilmiştir. Söz konusu sulama ve selden koruma önleminin önemine, M.Ö. 1700 yılı civarında yazılan Hammurabi Kanunları da işaret etmektedir. Sonraki dönemde de yaşanan politik değişimlere ve fetihlere rağmen ilgili su sistemine dair bu kanunlara saygı duyulmuş ve bu sistem her zaman daha da geliştirilmiştir. Bu durum, su bilimi alanının biriken bilgisi, deneyimi ve gelişimi temelinde, yani suyun mekânsal ve zamansal dağılımı temelinde

gerçekleşmiştir. 18 ve 19. yüzyıldan itibaren gelişen sanayileşme ve hızlanan nüfus artışıyla suyun insan tarafından kullanımı yoğunlaşmıştır. Yükselen beklentileri karşılayabilmek için, bilgi birikimi ve bilim büyük gelişmeler kaydetmiştir. Su bilimi, hidrolik, su yönetimi ve hidrolik mühendisliği alanları gelişmiştir. 20. yüzyıla kadar tüm insan toplulukları doğrudan hissedilebilir biçimde suya bağımlı bir şekilde yaşamışlardır. Gelişmiş endüstriyel toplumlarda bu bağımlılık son yıllarda azalmış görünmektedir. Buna rağmen, yaşam biçiminin değişmesi, modern teknikler ve en azından koşullu olarak yoğun su kullanımından dolayı bu durum her ne kadar algılanmasa da, suyun öneminin azalmış olduğu söylenemez (Ayboğa, 2010: 12).

Su tedarik sistemleri, Romalılarda olduğu gibi, çeşitli kültürlerde kurulmuş olsa bile, ancak sanayileşmeyle birlikte, giderek büyüyen nüfus sayısı, artan talepler, zaman geçtikçe daha az hijyenik olan koşullar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan hastalıklar nedeniyle kentlerde sistematik şekilde inşa edilmeye başlanmıştır. O zamana kadar su, kuyular gibi kaynaklardan elle elde edilmiştir. İçme suyu tedarikiyle birlikte, atık suyun da akan sulara (akıntılara) aktarılmasının sağlanması gerekmiştir. İçme suyu tedariki için tabii ki yerüstü sularından ya da yeraltı hatlarından büyük miktarlarda suyun alınması ya da aktarılması gerekmiştir. Topluluklar bunun için, söz konusu hayati görevin kamusal olarak yerine getirilmesi amacıyla, su işletmeleri örgütlemişlerdir. Kentlerin büyümesiyle bu görev giderek zorlaşmıştır. Topluluk dışı su yönetimi için merkezi yönetimler tarafından, su kaynaklarından sorumlu tutulan su makamları kurulmuştur. Bu makamlar genellikle bir bakanlığa bağlı olmuş ve o tarihten beri kamu kurumu olarak, çeşitli insan gereksinimleri için su kaynaklarını işletmişlerdir (Ayboğa, 2010: 14).

3.2.2. Su Yönetiminden Doğan Sorunlar

Su tüm canlılar ve insanlar için vazgeçilmez bir yaşam kaynağıdır. Bu yüzden suyun nasıl yönetilmesi gerektiği tarih boyunca önemini yitirmeyen bir konu olmuştur. Yaşam kaynağı olan suyun iyi planlanmadığı, dolayısıyla iyi yönetilemediği toplumlarda ise ciddi sorunlarla karşılaşmıştır (Çınar, 2009: 129). Su yönetimi ile ilgili politikaları belirleyenler, bu politikaların eşitlik ve hakkaniyet ilkelerine uygunluğunu göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Su sadece verimlilik standardına göre sunulmamalı aynı zamanda su yönetiminde sosyal adalet boyutu da dikkate alınması

gereken bir durum olmalıdır. (Syme and Nancarrow, 2001: 345-346). Dünyada son derece sınırlı miktarda bulunan tatlı su kaynakları, hem insanların hem de ülkelerin geleceğini belirlemektedir. Bu nedenle su kaynaklarının korunmasından, işletilmesine; suyun dağıtımından uzaklaştırılmasına kadar her alanda iyi bir örgütlenmeye gidilmesi en önemli temel sorunlardan biridir. Aslında su kaynaklarının ancak bütüncül bir yapı içerisinde korunabilmesi, aynı zamanda doğanın bütünlüğünün bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Çünkü su kaynaklarının korunması, ormanların ve meraların, kısaca doğanın korunması ile yakından ilişkilidir. Diğer bir ifadeyle suyun korunması, dar bir alanı değil, aksine daha geniş bir coğrafyayı korumayı gerekli kılmaktadır (Kılıç, 2008: 165).

İnsanlar, tarih boyunca yaşamak için gereksinim duydukları her şeyi doğadan almışlardır. Geçmişte büyük oranda doğa ile daha uyumlu bir yaşam ve bu bağlamda oluşan bir bilinç söz konusu olmuştur. Ancak yaşamın sanayileşmesiyle ve mekanikleşmesiyle bu bilinç insanlarda geri plana itilmiştir. Basit bir biçimde kırsal bölgelerde bulunan bir insan topluluğu doğaya ve doğal kaynaklara daha fazla sorumluluk üstlenerek yaklaşır, çünkü her gün doğa ile temas içindedir ve temel gereksinimlerini doğadan karşılar. Ama kentte yaşayan topluluklar bu bağlılığı kaybetmiştir ve oldukça maddi çıkar odaklı yaşamaktadır. Sonuç olarak kapitalist toplum doğal kaynaklara sadece tüketim penceresinden bakmaktadır. Günümüz toplumu genellikle, doğanın içinde ve doğayla değil, doğanın üstünde ve doğadan kopuk bir konumda yaşamaktadır. Bu yaklaşımda baskın olan doğayı kontrol altına alma arzusu, su yönetimi alanında da üretimi arttırmayı belirleyici hale getirmiştir. Büyük hidrolik su yapılarının (baraj ve kanallar da dâhil) kurulmasına dayalı, kamu - özel bütçeleriyle finanse edilmiş arz odaklı stratejiler, hiç çekinmeden kaynakları sömürürken, yeraltı su kaynaklarının yönetilmesinde bireysel ve maddi çıkar peşinde koşan yaklaşım, kolektif ahlakı yok saymayı beraberinde getirmektedir. Bu stratejiler büyük bir krizi tetiklemektedir, çünkü:

— Özellikle yoksul Güney ülkelerinde, su kalitesinin düşürülmesi nedeniyle kamu sağlığında dramatik sonuçların ortaya çıkmasına,

— Arz odaklı stratejilerden kaynaklı, etkisizlik ve ekonomik verimlilik sorunlarına,

— Su politikalarında ilkelilik ve etik değerlerin görmezden gelinmesine, neden olmaktadır. Aynı zamanda su yönetimi şu nedenlerle derin bir kriz yaşamaktadır:

— Su politikasının temelini ve uygulamasını oluşturacak ilkeler ve etik değerler hakkında bir uzlaşının eksikliği

— Demokratik sistemlerdeki zaaflar nedeniyle, su politikasının planlanmasında, uygulanmasında ve denetlenmesinde toplumsal katılımın talep edilmesi konusundaki isteksizlik (Ayboğa 2010: 16).

Yaşamın temeli olması nedeniyle stratejik bir öneme sahip olan suyu kontrol etme çabası, bugün daha önemli hale gelmiştir. Dünya tarihi içinde de su, egemen güçler tarafından kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Devletin egemenliğini sürdürebilmesi açısından da suyun kontrolünün ayrı bir yerinin olduğu söylenebilir. Bu nedenle günümüz devlet yönetimi içinde su yönetimi, stratejik bir alan olup, devletler bu alanda yatırımlarına devam etmektedir. Dünya genelinde su hizmetlerinin yürütülmesinde belirgin bir şekilde kamu sektörünün ağırlığı bulunmakla birlikte, 1980 sonrası önemli değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Her şeyden önce, su hizmetlerinin karşılanmasında kamu yanında özel sektör de yer almaya başlamıştır. Bu değişim sürecinde, su hizmetlerinin kamu hizmeti olduğu gerçeğinden uzaklaşma ve onu ekonomik mal olarak kabul ettirme çabaları dikkat çekmektedir. Dublin Konferansı'nda kabul edilen temel ilkelerden birinin suyun ekonomik mal olarak kabul edilmesi ile ilgili olması da bu çabayı açıkça göstermektedir.

Günümüzde su yönetiminin ana ekseninin bu bakış açısıyla şekillendirilmesi için Dünya Bankası, IMF gibi uluslararası kuruluşlar önemli teşviklerde bulunmaktadır. Bu nedenle dünya genelinde su politikalarının Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlar etkisinde oluşturulduğu söylenebilir. Sürekli olarak da bu politikaların alternatifsiz olduğu ve başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere bütün ülkelerin bunu yapmaktan başka çaresi olmadığı şeklinde telkinlerde bulunmaktadır (Kılıç, 2008: 166). Ancak suyun yönetiminde izlenmesi gereken politikalarda adalet temelli bir yaklaşımının ön planda tutulması, suyun geleceği ve yönetimi açısından büyük bir önem arz etmektedir (Miller, 1999: 1053-1060).

3.3. İNSAN HAKKI OLARAK SU HAKKI KAVRAMI VE SU HAKKININ ORTAYA ÇIKIŞI

Su hakkı kavramını anlatmadan önce, hak ve insan hakları kavramlarını açıklamakta fayda vardır. Çünkü insan hakları, bir insan hakkı olarak su hakkının temelini oluşturmaktadır.

3.3.1. İnsan Hakları Kavramı ve Kapsamı

Hak, hukuk düzeni tarafından korunan ve hak sahibine bu korunmadan yararlanma yetkisi verilen menfaat olarak tanımlanabilir (Dural, Sarı, 2004: 121). Bu yetkilerin belirli bir sınırı vardır, aşıldığı takdirde aşan kişi cezalandırılabilir ya da hakkını ihlal ettiği kişiye tazminat ödemeye mahkum edilebilir. Hak kullanılırken başkalarının haklarını çiğnemek suç ve/veya haksız fiil teşkil eder (Çiçek, 2009: 185).

İnsan hakları ise insanı insan yapan ve insanın sırf insan olarak herhangi bir şarta veya statüye bağlı olmadan doğuştan sahip olduğu dokunulmaz, vazgeçilmez, üstün nitelikli ahlaki değerlerdir. Bu haklar şu şekilde ifade edilmektedir;

- İnsanın değerini ve onurunu koruyan,
- İnsanın, insanca yaşaması için gerekli ve zorunlu koşulları ifade eden,
- İnsanın insan olmaktan kaynaklanan gereksinimlerini karşılamaya yönelik, maddi ve manevi varlığını korumayı, geliştirmeyi hedef edinen en temel değerlerdir.

İnsan haklarının kaynağı, “insan doğası” ve bu doğanın özünde var olan “insan onurudur”. Tüm insanlar, insan olmanın gereği olarak bu haklara din, dil, ırk, cinsiyet, toplumsal köken, ulusal aidiyet vb. hiçbir ayırım gözetmeksizin eşit bir şekilde sahiptirler. Yani insan hakları evrenseldir. Zamandan, mekandan, ekonomiden ve kültürden bağımsız olarak insanın varoluşuyla birlikte vardır (Uzak, Altuntaş, 2007: 14).

Bu hakları kullanmakta herkes eşittir. Diğer yandan insan hakları terimi bir ideali içermektedir. Bu terimi kullananlar, bu alanda olanı değil, olması gerekeni dile getirirler. İnsan hakları, tüm insanların hak ve saygınlık açısından eşit ve özgür olarak doğduğu anlayışına dayanmaktadır. İnsan hakları, her bir bireye bağımsız seçim yapma

ve yeteneklerini geliştirme özgürlüğü sağlamaktadır. Bu özgürlükler başkalarının haklarına saygılı olmak ve bu hakları çiğnememe zorunluluğu ile dengelenmektedir. Bir başka deyişle, birçok hakkın yanında sorumluluk da bulunmaktadır.

Hak kavramı, hem pozitif, hem de negatif bir anlam taşımaktadır. Negatif haklar, insanın doğal haklarıdır. Bu haklar, devletin insanlara lütfettiği ya da bahsettiği haklar değildir. Yaşama hakkı ve baskılara karşı direnme hakkı gibi haklar, negatif özellikte doğal haklardır. Devlet bu hakların kullanılması için gerekli ortamı hazırlamak, kendisinden veya 3. kişilerden bu hakların kullanılmasını engelleyebilecek, sınırlayabilecek müdahaleleri önlemekle yükümlüdür. Pozitif haklar ise, bizzat devlet tarafından vatandaşlara sağlanan haklardır. Sosyal güvenlik hakkı ya da eğitim hakkından söz edildiğinde, bu hakların devlet tarafından vatandaşlara sağlanması anlaşılır. Pozitif haklar, devlete bir takım görev ve sorumluluklar yükler. Pozitif hak olarak adlandırılan şeyler, mutlaka devletin bir takım edimler ifa etmesini ve somut önlemler almasını gerektirir.

İnsan hakları, uluslararası sözleşmeler, ulusal anayasalar ve yasalarla koruma altına alınmıştır. Yurttaşlık, kültürel, sosyal, politik ve ekonomik haklar insan haklarına dahildir. İnsan hakları kavramı niteliği gereği, devlet ve kişiler arasındaki ilişkiyi belirlemektedir. Bu ilişki sonucu devlete bir takım sorumluluklar yüklenir. Bu sorumluluklar; insan haklarına saygı gösterme, onları koruma ve yerine getirmedir. Saygı gösterme, devletin hakların kullanımına doğrudan veya dolaylı olarak müdahale etmemesini; koruma, 3. kişilerin bu haklara müdahalesinin devlet tarafından önlenmesini; yerine getirme, hakların kullanımının sağlanması için gerekli tedbirleri alma görevini devletlere yüklemektedir (Çiçek, 2009: 186-187).

3.3.2. Su Hakkı Kavramı

Kasım 2002 yılında Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Su Hakkı, kavramını benimsemiştir. Fakat Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesinde su hakkının yasal olarak bağlayıcılığı tam olarak yoktur. Bu Sözleşme 151 ülke tarafından onaylanmıştır (Langford, 2005: 275).

Su uluslararası anlaşmalarda açıkça bir insan hakkı olarak tanımlanmamış olsa da (Boyd, 2011: 3), uluslararası insan hakları hukuku güvenli içme suyuna erişimle ilgili belirli yükümlülükleri kapsamaktadır. Bu yükümlülükler, devletlerin, kişisel ve ev

içi kullanım için güvenli içme suyuna yeterli miktarda herkesin erişimini sağlamak için gereklidir. Su içme, kişisel temizlik, çamaşır yıkama, gıda hazırlama, kişisel ve ev hijyeni için kullanılmaktadır. Bu yükümlülükler aynı zamanda, insan onuru ve gizlilik için temel bir unsur olarak, devletlerin giderek yeterli sağlık koşullarına erişimin sağlanması için gereklidir. Devlet aynı zamanda içme suyu kaynaklarını ve kaynakların kalitesini korumakla da yükümlüdür (United Nations Human Rights, 2010: 3). Ziganshina'ya göre, su eğer temel bir insan hakkı olarak tanımlanıyorsa, su hakkının da herhangi bir yasal tanımı mevcut olmasa bile kabul edilmesi gerekmektedir (Ziganshina, 2008: 114). Shrybman, yaşam için suya erişimin temel bir hak olduğunu ve bu nedenle su hakkının olması gerektiğini savunmaktadır (Shrybman, 2005: 3). Geçmişte insan haklarına bağımlı bir hak olarak ortaya çıkan su hakkı, bağımsız bir gelecek arayan bir süreçtir. Yapılan bilimsel çalışmalar ve tartışmaların odak noktası, suyun bağımsız bir hak olarak kabul edilmesi yönündedir (Hardberger, 2005: 340).

Suyun bir insan hakkı olarak tanınması ve bu hakkın gerçekleşmesi suyla ilgili evrensel yönde atılmış ilk adımlardan biridir. Su hakkının uygulanması, sadece ekonomik ve teknik kaynakları gerektirmemekte aynı zamanda siyasi bir iradeyi de gerekli kılmaktadır. Genel Yorum No:15^{***} devletlerin su hakkının tam anlamıyla gerçekleştirilmesine yönelik hedeflere bilinçli ve somut adımlar atması gerektiğini açıklamaktadır. Devletler kendi yetkisi altında bulunan tüm kişilerin insan haklarını hayata geçirilmesini sağlamakla yükümlüdür ve aynı zamanda bu ulusal hükümetlerin de bir görevidir (UNESCO, 2009: 5). Yaşam nasıl tüm canlılar için temel bir hak olarak görülüyorsa, yaşamın temel unsurlarından biri olan su da vazgeçilmez bir hak olarak algılanmalıdır. İnsanlığın su üzerine oluşturacağı tüm çabalarında bu doğrultuda sürdürülmesi gerekmektedir (Gökdemir, 2009: 70).

^{***} Bu açıklama aslında Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Konusunda Uluslararası Anlaşma'nın (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR) 1966) bir yorumudur. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi bu anlaşmada belirtilen elverişli yaşam standardının su hakkını zımnen içerdiği sonucuna varmıştır. Komite'ye göre herkesin kişisel ve evsel kullanım için yeterli, güvenli, fizikî olarak ulaşılabilir ve bedeli ödenebilir suya erişme hakkı vardır. Genel Açıklama'da ayrıca ICESCR'de yer alan diğer bazı insan haklarının (örneğin beslenme hakkının) gerçekleşmesi için de suya gereksinim olduğunun altı çizilmektedir (Kartal, 2009: 66).

Bugün insan haklarının temel özelliklerinin bir uzantısı olarak ileri sürülebilen su hakkı kavramı, tüm insanlara biyolojik, doğal, sosyal ve insani gereksinmelerini asgari düzeyde karşılayabilecekleri kalitede ve miktardaki suyun sağlanabilmesi hakkıdır. Bu hak, aynı zamanda su kıtlığı ya da baskısı karşısında bireylerin yeterli düzeyde suya erişebilme hakkını ifade etmektedir (Çolakoğlu, 2008: 101).

Sosyal ve ekonomik bir hak olarak su hakkına bakıldığında ise, her bir bireyin doğrudan devletten talep edeceği suya erişim hakkını içermemektedir. Su hakkı, devleti halkın ödeyebileceği, güvenli içme suyuna erişimini sağlamakla yükümlü kılmaktadır. Bu nedenle devletler tüm bireylerin suya erişimi için gerekli ekonomik, sosyal ve siyasal şartları yaratacak politikalar ve stratejiler geliştirmelidir. Netice olarak su hakkı toplumun tüm kesimlerinin suya erişimlerini de güvence altına almalıdır (Kartal, 2009: 66).

Su hakkı, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde özellikle belirtilmemiş olmasına rağmen, yaşam hakkının (3. Madde) suya erişimi kapsadığı iddia edilebilir. 1994 yılında Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Programında, herkesin yeterli standartlarda yaşama hakkı içinde su ve sağlığın korunması da yer almıştır. 1999'da Genel Toplantı Kararı (53/175) temiz suyu temel insan haklarından bir olarak tanımıştır (TMMOB Su Raporu, 2009: 15). Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 2002 raporuna göre her insan, yeterli miktarda ve güvenli suya erişebilmelidir. Suya erişim hakkı kamu tarafından güvence altına alınmalıdır.

Mehta (2000)'e göre suyun bir insan hakkı olarak görülmesinin sebebi, toplumlarda su ve temizliğin öneminin artması öncelikle bulaşıcı hastalıkların yayılmasını azaltmıştır. Sağlık ve refah düzeyinin artması fakir insanların itibar düzeyini yükseltmiştir. Çünkü bu insanlar daha önceleri suya ulaşmak için çok büyük çaba ve zaman sarf ediyorlardı. Su arzının gelişmesi bu insanların suya erişmek için harcadıkları zamanlarını kendilerine ve çocuklarına harcamaya başlamışlardır. Özellikle kadınlar cihetinde bakıldığında pozitif manada bu haktan daha fazla fayda sağladığı görülmektedir (Mehta, 2000: 8).

Bir insan hakkı olarak su hakkının öne sürülmesinin temel nedeni, suyun insan yaşamının en gerekli unsurlarından biri olduğu düşüncesidir. Suya insan yaşamının sürdürülebilmesi yönünden vazgeçilmez bir nitelik yüklendiğinde, su hakkı bir insan

hakkı konumuna erişilebilir. Bu aynı zamanda, su hakkının meşruiyetini sağlayabilecek temel bir dayanağı sunabilmektedir. Ancak söz konusu hakkın öznesi “insan” olsa bile, çevre merkezli etik anlayışı gereği, insanın diğer canlı ve cansızların haklarını da korumak ve gözetmek görevi bulunmakta ve bu haktan dolayı insanın suyu sınırsız kullanma hakkı ve yetkisi bulunmamaktadırlar. Bu bağlamda suyu insan hakları açısından değerlendirirken çevre merkezli etik anlayışını benimsemek büyük önem taşımaktadır. Suyu kullanım sırasında insan, diğer canlı ve cansız varlıkların gereksinim duyduğu ya da duyacakları suya karşı da saygı, koruma ve yararlanmalarını sağlama yükümlülüklerini yerine getirmeleri gerekmektedir. Su, yaşamın devamını güvence altına almada gerekli olduğundan ve diğer canlı ve cansızların yaşam çevrelerinin suya bağımlı boyutundan dolayı önemlidir. Çevre merkezli bir bakış açısı, suyun insanlar ve diğer tüm canlılar için olduğu kadar, cansız varlıklar için de değerini tanımlayabilmeyi sağlayabilmektedir. Bu bakımdan su hakkı, bitkilerin, hayvanların ve mikroorganizmaların yanı sıra nehir havzaları, çöller, akiferler, okyanuslar ve suyollarını çevreleyen ekosistemleri de ilgilendirmektedir (Çolakoğlu, 2008: 101).

Suyu bir insan hakkı olarak kabul etmek, temelini geçmişte bağımlı bir insan hakkı olarak bulan ve bağımsız bir gelecek arayan, bu nedenle değişen bir süreçtir. İlk tartışmalar suyun bir bağımsız insan hakkı olup olmadığı üzerinde odaklanmıştır. Hak-temelli yaklaşım, çevresel adalet teorisi ve sürdürülebilir kalkınma savunucularının hepsi, farklılaşan yönleri olmakla birlikte, suyun bir hak olması gerektiği konusunda hemfikirdirler. Su hakkının etki ve yükümlülükleri, suyun diğer insan haklarında zımnen yer alıp almadığı ya da kendi başına bir hak olup olmadığına bağlıdır. İnsan hakları tartışmaları, vatandaşlar için azami faydayı ve zorlama mekanizmalarını sağlamak için, suyu bağımsız bir insan hakkı olarak kurma çabasındadırlar. Her ne kadar bu durum, su hakkının küresel olarak bilinirliğini artırsa da, su hakkı henüz ayrı bir hak olarak uluslararası hukukun bağlayıcı kurallarına konu olmamıştır (Topçu, 2009: 100-101).

Etik bir kavram olarak insan hakları insanların insan olmaktan dolayı sahip oldukları diğer bir ifadeyle insanî olanakların geliştirilmesi için gerekli hakları içerir. Kavramsal açıdan bakılığında suya erişim hakkının insan haklarından biri olduğu açıktır. Çünkü insanca yaşamak için gerekli en temel koşuldur. 1994 Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Programında herkesin yeterli standartlarda yaşama hakkı

içinde su ve sağlığın koruması da yer almıştır. 1999'da Genel Toplantı Kararı (53/175) temiz suyu temel insan haklarından bir olarak tanımıştır (Kartal, 2009: 66).

Su kaynakları sektöründe yaşanan sorunların ciddiyeti ve dünya kamuoyunun gündemine gelmesi 1970'lerde başlamıştır. Su hakkı sorunu ve bu sorunu çözüm girişimleri, 1970'lerden beri devam etmektedir. 1972 yılında Stockholm'de düzenlenen İnsan Çevresi Birleşmiş Milletler Konferansında su doğal bir kaynak olarak belirtilmiş ve korunması gerektiği vurgulanmıştır (Salman, 2004: 7). Bu konferanstan beş yıl sonra temel insan ihtiyaçlarını karşılamak için temel su ihtiyacı kavramı ilk kez 1977 yılında Arjantin Mar del Plata kentinde yapılan Birleşmiş Milletler Su Konferansı'nda ele alınmıştır (United Nations Human Rights, s: 3). Bu konferansta yayınlanan bildirgeye göre vurgulanan slogan, "herkes için su ve sanitasyon" sloganıdır (Grover, 1998: 3). Su hakkının yasal temeli olabilecek en açık uluslararası belge ise 2002'de BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından yayınlanan Genel Açıklama 15'tir. Bu açıklama aslında Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Konusunda Uluslararası Anlaşma'nın (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR) 1966) bir yorumudur. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi bu anlaşmada belirtilen elverişli yaşam standardının su hakkını zımnen içerdiği sonucuna varmıştır. Komite'ye göre herkesin kişisel ve evsel kullanım için yeterli, güvenli, fizikî olarak ulaşılabilir ve bedeli ödenebilir suya erişme hakkı vardır. Genel Açıklama'da ayrıca ICESCR'de yer alan diğer bazı insan haklarının (örneğin beslenme hakkının) gerçekleşmesi için de suya gereksinim olduğunun altı çizilmektedir. Su hakkının sağlanması, liberal bir ekonomide özel şirketlerin rol almasını dışlamamakta, liberal fakat düzenlenmiş (regulated) bir pazarda kamunun sunumunu öngörmektedir. Suya erişimin ayrı bir insan hakkı olarak kabul edilmesi konusu uluslararası hukukta tartışmalı bir konu olmakla beraber, suyun insan yaşamı ve onuru için hayati önemi düşünüldüğünde suya erişimin insan hakları kavramı içinde değerlendirilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Fakat henüz bu konuda yerel, ulusal ve uluslararası yaptırımlar bulunmamaktadır (Kartal, 2009: 66).

Salman (2004), bir insan hakkı olarak su hakkı taleplerinin doğuşunu genel olarak, suyun kendine has özelliklerine ve su sorunlarına bağlamaktadır. Buna göre, suyun hayatta kalmak için önemi, birçok kültür için önceliği, su talebinin artması ve su kaynaklarının tahrip olması bunlar içinde sayılabilir. Salman'a göre, suyun önemi ve

onun birçok kültür için birincilliği suyu bir insan hakkı kabul etme ve vatandaşlara yeterli su sağlamak için devlet yükümlülükleri yaratma hareketini tahrik etmektedir.

Bluemel ise suyun bir insan hakkı olarak tanınması taleplerinin büyük ölçüde suyun ekonomik bir mal olarak kabul edilmesine ilişkin güvensizlik ve korkudan kaynaklandığını ifade etmiştir. Zira birçok aydın ve sivil toplum örgütü, suyu sadece ekonomik bir mal olarak algılamının ve buna bağlı olarak erişimin eşitlik ya da ihtiyaç dikkate alınmadan, sadece piyasa güçleri tarafından belirlenmesinden endişe duymaktadır. Çünkü suyun ekonomik bir mala dönüşmesinden ilk önce yoksullar zarar görmektedir. Bedelsiz su erişim hakkı elinden alınan, gerekli olandan çok daha az hizmet götürülen ve su talebi artıp şebekedeki basınç azaldığında suyu ilk kesilen grup yoksullar olmaktadır (Topçu, 2009: 45).

Su hakkı kapsamına bakıldığında BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin yorumlanmasıyla ilgili olarak yayınladığı 15 numaralı Genel Direktifinde, suyu sadece sınırlı bir kaynak olarak değil, aynı zamanda kamusal bir mal olarak tanımlamıştır. Su hakkı kavramı herkesin, cinsiyet ayrımı yapılmaksızın yeterli, temiz, uygun, fiziksel olarak ulaşılabilir ve ödenebilir su kullanmasını kapsamaktadır. Su hakkı, aynı zamanda özgürlükleri ve hakları da bünyesinde barındırmaktadır. Özgürlük kapsamında, mevcut su kaynaklarından yararlanma, bunun gelişigüzel su kesintileri ve kirlenmelerden korunması gibi hakları ifade etmektedir. Diğerleri ise; su ile ilgili altyapı sistemlerinin mevcut olması ve bunların fırsat eşitliği çerçevesinde insanların kullanımına açık olarak yönetilmesini gerektirmektedir (Çiçek, 2009: 189). Ayrıca ulusal hükümetlerin suya erişme ve su hakkının korunması bağlamında bir takım yükümlülükleri bulunmaktadır. Bunlar (Greatrex, 2012: 4)

- Suyu fiziksel erişimde kişisel güvenlik tehlike altına sokulmamalıdır.
- Minimum miktarda suya erişim sağlanmalıdır.
- Suyla ilgili dağıtım adaletli ve hakkaniyete uygun bir şekilde sağlanmalıdır.
- Katılımcı ve şeffaf bir ulusal su stratejisi kabul edilmeli ve uygulanmalıdır.
- Zayıf ve marjinal grupları korumak amacıyla nispeten düşük fiyatlı su programları uygulanmalıdır.

- Suyun neden olduğu hastalıklar kontrol edilmesi ve suyun temizliğinin sağlanması için gerekli önlemler alınmalıdır.
- Su kaynaklarının yeterli, güvenli ve düzenli olması sağlanmalıdır.

3.3.3. Doğal Hak Olarak Su Hakkı

Tarih boyunca tüm dünyada su hakları, ekosistemin sınırları ve hakların ihtiyaçları tarafından belirlenmiştir. Aslında Urdu dilinde insan yerleşimi anlamına gelen *abadi* sözcüğünün kökü, su yani ab'dır. Bu, insan yerleşimlerinin ve medeniyetin su kaynakları boyunda ortaya çıktığı gerçeğini yansıtmaktadır. Kıyı hakları doktrini de – bir su sistemi, özellikle bir nehir sistemi tarafından desteklenen yerleşimcilerin doğal su kullanma hakları- bu ab kavramından doğmuştur. Su geleneksel olarak insan doğasından, tarihsel koşullardan, temel ihtiyaçlardan ya da adalet mefhumlarından kaynaklanan doğal bir hak olarak değerlendirilmiştir. Doğal hak olarak su hakları kaynağını devletten değil, insan varlığından almaktadır. Doğal hak olarak su hakları kullanım haklarıdır; su kullanılabilir ama ona sahip olunmaz. İnsanların yaşama ve yaşamı destekleyen su gibi kaynaklara erişme hakları vardır. Suyun yaşam için gerekliliği, su hakkının geleneksel hukukta doğal ve toplumsal bir gerçek olarak kabul edilmesinin de nedeni olmaktadır (Shiva, 2007: 40-41).

3.3.4. Su Hakkının Diğer Bazı Haklarla İlişkisi

Suyun, yeterli ve sağlıklı gıdaya erişim hakkı, konut hakkı, yaşam kalitesini arttırmak hakkı, sağlıklı biçimde yaşamı sürdürme hakkı gibi BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Bildirgesi'nde yer alan hakların bir parçası, yaşam kalitesini artırmanın ise vazgeçilmez bir ögesidir (Sav, 2007: 352). Su hakkının yaşam, sağlık, çevre, barış vb. birçok haklarla ilişkisi vardır. Bu haklar arasında çevre, barış ve sağlık gibi küresel kamusal mallar da mevcuttur. Bu başlık altında su hakkının söz konusu mallarla ilişkileri alt başlıklar halinde açıklanmaya çalışılacaktır.

3.3.4.1. Su Hakkı ile Yaşam Hakkı

Yaşam hakkı 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin ilanından beri açık bir şekilde saygın bir yere sahiptir. Bu bağlamda su olmadan hiçbir yaşamın sürdürülmesi mümkün değildir (Scanlon John, Cassar Angela and Nemes Noemi, 2004: 19). Su hakkı, öncelikle yaşam hakkının özünde yer almaktadır. Susuz hiçbir yaşam

sürdürülememektedir. Su, yaşam için bir gerekliliktir ve insan sağlığı ve refahı için vazgeçilmezdir. Yaşam hakkının gerçekleştirilmesi için suyun, emniyetli ve erişilebilir olması gerekmektedir. Suyun neden olduğu çeşitli hastalıklardan dolayı her yıl milyonlarca insan ölmektedir.

Su hakkı ile doğrudan ilişkili olan yaşam hakkı, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin yürürlüğe girmesinden (1948) bu yana, insan haklarına ilişkin yorumlarda açıkça önemi kabul edilmektedir. Bildirge'nin 3. maddesi, herkesin yaşama ve birey özgürlüğüne dair hakkı olduğu ifadesinden yola çıkarak, yaşam hakkının gerçekleştirilmesinde suyun ne kadar gerekli olduğu ifade edilmektedir (Çolakoğlu, 2008: 117).

3.3.4.2. Su Hakkı ile Çevre Hakkı

Bugünkü ve gelecek kuşaklar için sağlıklı yaşamı olanaklı kılan, sürdürülebilir ve ekolojik olarak dengeli bir çevrede yaşama hakkını içeren çevre hakkının su hakkı ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Çevre hakkı, çevresel zarardan etkilenenlere, durum hakkında bilgi edinme, karar alma sürecine katılma, yönetsel ve yargısal kurumlardan bozulan çevrenin önceki durumuna getirilmesini isteme ve buna yönelik tazminat haklarını saklı bulundurma yönlerinden dolayı bireylere önemli güvenceler sağlayabilmektedir.

Çevresel bir zararın ya da tehdidin mağduruna tanınan bu bireysel hakkın yanı sıra, çevre hakkı, çevresel sorunların çözümü noktasında uluslararası işbirliği yönünde devletleri zorlaması bakımından da kolektif bir hak niteliğine sahiptir. Bu dayanışma, gelecek kuşaklara kadar uzanabilmekte ve bireylerin bu hakkını ulusal yargı yetkisi sınırlarının ötesine taşımaktadır. Su hakkı da, hem bireysel, hem kolektif bir hak niteliğine sahiptir. Bu hak, insanların gereksinmelerinin karşılanmasında her bireye tanınan bir hakkı ifade etmekle birlikte, kendi hakkının yargı önünde korunmasını ve dolayısıyla mevcut yargı sisteminden durumlarının düzeltilmesini isteyebilme hakkını sunacaktır. Ayrıca ulusal düzeyde hakkını ararken mağdur olan bireyler, insan hakları ile ilgili kurumlar aracılığıyla da uluslararası düzeyde haklarını arayabileceklerdir. (Çolakoğlu, 2008: 118).

Dünya toplumunun su kaynaklarının karşı karşıya kaldığı problemlerin ciddiyetini anlaması ve bunları çözmeye yönelik çabaları da, su hakkı konusu dahil

olmak üzere, en erken 1970'lerde başlamıştır ve bu tarihten itibaren de devam etmektedir. Bu çerçevede ilk olarak su konusuna yer veren 1972'de Stockholm'de düzenlenen BM İnsan Çevresi Konferansı'dır. Esas olarak çevre konusunun uluslararası düzeyde ele alındığı Stockholm Konferansı, suyu korunması gereken doğal kaynaklardan biri olarak belirtmiştir. Stockholm İnsan Çevresi Deklarasyonu'nun 2. ilkesi şunu ifade etmektedir: "Bugünkü ve gelecek nesiller için ihtiyaca göre özenli planlama veya yönetim ile dünyanın doğal kaynakları, hava, su, toprak, flora ve fauna dahil, özellikle de doğal ekosistemleri temsil eden örnekler korunmalıdır." Stockholm Deklarasyonu'nda dünyanın diğer doğal kaynaklarının yanı sıra bir doğal kaynak olarak suyun korunması vurgulanmakla birlikte, Deklarasyonda suya çevre ile ilgili 26 ilkeden sadece birinde yer verilmiştir. Bu, su sorununun o günlerde uluslararası platformlarda çok fazla ön planda olmadığına bir göstergesi olarak yorumlanabilmektedir (Topçu, 2009: 34).

3.3.4.3. Su Hakkı ile Sağlık Hakkı

Suya kamu değeri haricinde piyasa malı bakışının yüklenmesi ile su hakkının yanında aynı zamanda sağlık hakkının da ihlali gündeme gelmektedir. Temiz suya ulaşamadığı zaman suyla ilişkili hastalıklardan bahsetmek gerekir. Suyla ilişkili hastalıklar suyun sağlıklı ve güvenli olmadığı, suyun organik (benzen, akrilamid, vb) ya da inorganik (arsenik, kurşun, nitrat, vb) maddeler, insan ya da hayvan dışıysıyla kirlendiği durumlarda ortaya çıkar. Bu hastalıklar kısa, orta ve uzun vadede görülebilir (TMMOB Su Raporu, 2009: 14). Sağlık hakkının yeterli ve güvenli suya erişim hakkı olmadan gerçekleştirilmesi şüphesiz mümkün değildir. Her yıl 3 milyondan fazla kişi güvenli olmayan suyun yol açtığı hastalıklardan ölmektedir. Dünya Sağlık Örgütüne göre gelişmekte olan ülkelerde var olan hastalıkların % 80'inden fazlası ve ölümlerin üçte biri yetersiz ve kirlenmiş sulardan kaynaklanmaktadır (Scanlon John, Cassar Angela and Nemes Noemi, 2004: 19).

Gerek Dünya Sağlık Örgütü'nün yıllar önce ifade ettiği gibi, gerekse Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında sosyal devlet anlayışının da bir uzantısı olarak her birey için eşit, ulaşılabilir ve ücretsiz olarak sağlanması öngörülen sağlık hizmetlerinin arasında "sağlıklı ve güvenli su" kavramı da yer almaktadır. Satılabilir ve denetlenemeyen bir gereksinim haline dönüştüğünde su; her birey için ulaştırılması gereken bir hak

olmaktan uzaklaşır. O zaman da herkes için sağlık hedefinin birinci adımı en önemli gereksinim üzerinden sağlanamamış olur (TMMOB Su Raporu, 2009: 14).

3.3.4.4. Su Hakkı ile Barış Hakkı

Barı hakkı, bireylere, devletlere, uluslararası örgütlere, halklara, kısacası insanlığın tümüne tanınan bir haktır. Barış hakkı, bir taraftan herkesin savaş suçlarına karşı insanlığa ve barışa karşı suçlarla mücadele hakkını, diğer taraftan şiddet ve terörizmden korunma hakkı ile kitle imha silahlarının yasaklanması biçiminde silahsızlanma hakkını içermektedir. Su hakkının kabulü, barış ve güvenliğin sağlanmasında önemlidir. Su, bir insan hakkıdır ve diğer tüm canlı ve cansız varlıklar için yaşamsal bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bu haktan yararlanacak olanlar ise herkestir. Fakat toplumun özellikle yoksul kesimleri, hakkın tanıdığı su ve su hizmetlerinden yeteri derecede ve hakkaniyete uygun bir biçimde yararlanamamaktadırlar. Bu durumun iyileştirilmesi ve bireylerin emniyetli ve güvenilir suya erişmelerinin ve barış içinde yaşamalarının sağlanması gerekmektedir.

Uluslararası ölçekte de su, çok önemli bir kaynaktır. Tarihte antik dönemlerden, hatta şehirleri Lagave Umma'nın Dicle'ye su kanalı açmak hakkının kendilerine ait olduğunu iddia ederek savaşa tuttuğu, Sümerlerden ciddi ve ileri düzeyde su sorunuyla karşı karşıya olduğu ve bundan en çok etkilenen bölgelerin ve ülkelerin ise, Ortadoğu, Orta Asya, Hindistan ve Sahra Afrikası'nda olduğu düşünüldüğünde, durumun yaratacağı etkinin boyutu büyük olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü artık su, ekonomik ve jeopolitik bir silah olma özelliği taşımaktadır. Bu durum karşısında çözüm olarak sunulan ise, suyun fiyatlandırılması ve tıpkı sıradan ekonomik bir mal gibi alınıp satılmasıdır. Oysa suya bu gözle bakılması, suyun insani, sosyal, çevresel ve kültürel boyutlarının dikkate alınmamasına yol açmaktadır. Bu ise, insanların suya erişimini engelleyebilmenin yanı sıra, barış ve huzur ortamına yönelik bir tehdit kaynağı oluşturabilme potansiyeli taşıyabilmektedir. İçme ve kullanma suyuna erişme, barış hakkına bağlı bir insan hakkıdır ve bu nedenle, herkese su sağlama devletler tarafından garanti altına alınması gerekmektedir.

Öte yandan, savaş ve çatıma durumunda da su hakkı ihlal edilebilmektedir. Savaş, ulusal güvenlik sorunu olmasının yanı sıra, çevre üzerinde yarattığı etkiler

bakımından birey ve ekosistem güvenliğine yönelik bir sorun oluşturabilmektedir. Su da, bu önemli sorunlardan biridir (Çolakoğlu, 2008: 120).

Su hakkının diğer bazı haklarla (özellikle ülke anayasalarında ağırlıklı olarak yer alan haklarla) ilişkisi tablo 3.1’de özet bir şekilde verilmiştir.

Tablo 3.1: Su Hakkının Diğer Bazı Haklarla İlişkisi

Su Hakkı – Diğer Bazı Haklar	Genel Açıklamalar
Yaşam Hakkı	Bu bağlamda su olmadan hiçbir yaşamın sürdürülmesi mümkün değildir. Birçok ülke anayasasında yer alan yaşam hakkı su hakkıyla sıkı bir ilişki içindedir.
Sağlık Hakkı	Uluslararası sözleşmelerde, ülke yasa ve anayasalarında yer alan sağlık hakkının uygulanabilirliği ve başarılı sonuç elde edilmesi su hakkının uygulanabilirliği ile mümkün olabilmektedir. Dünya Sağlık Örgütüne göre gelişmekte olan ülkelerde var olan hastalıkların % 80’inden fazlası ve ölümlerin üçte biri yetersiz ve kirlenmiş sulardan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle su hakkı bir noktada sağlık hakkının da temelini teşkil etmektedir.
Çevre Hakkı	1972’de Stockholm’de düzenlenen BM İnsan Çevresi Konferansı, suyu korunması gereken doğal kaynaklardan biri olarak belirtmiştir. Su ve çevrenin yakın bir ilişki içerisinde olması çevre hakkının kabulü, su hakkının da kabulünü gerekli kılmaktadır.
Barış Hakkı	Dünya genelinde çokça konuşulmaya başlanan su savaşlar suyun stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Gelecekte olası karmaşıklıkların önlenmesi su hakkının yasal olarak ulusal ve uluslararası çevrelerde kabulü ile mümkün olabilmektedir.
Eğitim Hakkı	Suya erişimde özellikle çocuk ve kadınlar ciddi bir çaba sarf ederek suyu temin etmektedirler. Özellikle az gelişmiş ülkelerde okul çağındaki çocuklar suyu temin etmek için okulda ve eğitimle geçirmesi gereken zamanlarını su teminine harcamaları su hakkının tanınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

3.3.5. Su Hakkının Hukuki Temelleri

Su hakkının hukuki temellerinden maksat, su hakkının hukuki bir hak olma sürecinde rol oynayan etkenlerdir. İnsanların içimlik su haklarının dini ve kültürel temelleri eskilere dayanmasına karşın, bir insan hakkı olarak su hakkının çağdaş yorumunun yapılması ve çeşitli hukuk metinleriyle güvence altına alınması 1970’ler gibi çok yakın bir zamana dayanmaktadır.

Su hakkı bazı uluslararası hukuki metinlerde görünmesine karşın, 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi, 1966 tarihli Uluslararası Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ICESCR) ya da Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme'de (ICCPR) açıkça yer almamaktadır. Ancak bu durumun sebebi, birçok yazarın üzerinde uzlaştığı gibi, suyun sınırlılığının, o dönem için, tüm insanlığı tehdit eder boyutlara ulaşmamış olmasıdır. Söz konusu insan hakları metinlerinin inşasına katkıda bulunan veya imza atan ülkeler suyun gelecekte içine düşeceği durumu tahmin edemediklerinden, su hakkını açıkça belirtmekten imtina etmişlerdir. Zira savaş esirlerinden bile esirgenmesi düşünülmeyen ve garanti altına alınan su hakkını devletlerin kendi vatandaşlarına tanımamış olması tartışılması gereken bir konu olmaktadır. Ayrıca söz konusu metinlerde açıkça garanti altına alınmış haklar üzerinden de su hakkına ulaşmanın mümkün olabileceği söylenebilir (Topçu, 2009: 108-109).

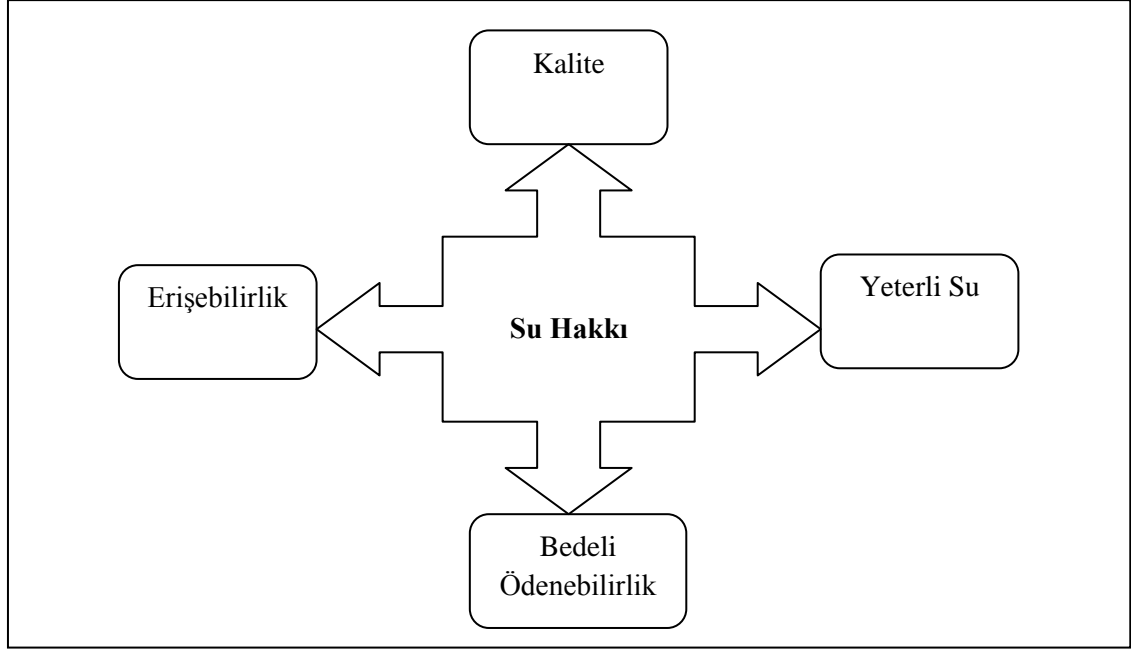
Bir insan hakkı olarak su hakkı, herkesin yeterli, güvenli, kabul edilebilir, fiziksel olarak erişilebilir ve karşılanabilir suya hakkı olduğunu öngörmektedir. Yeterli miktarda güvenli su, susuzluktan kaynaklanan ölümleri önlemek, su ile ilgili hastalıkların riskini azaltmak ve her türlü tüketim, yemek pişirme, kişisel veya ev içi sağlık gereksinimlerini karşılamak için gereklidir.

Sözleşmenin 11. Maddesinin 1. Paragrafında, herkesin; yeterli beslenmeyi, giyinmeyi ve barınmayı" içeren yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkından doğan ve bu hakkın gerçekleştirilmesi açısından vazgeçilmez nitelikteki belirli birtakım haklar sıralamaktadır. Bu paragraftaki "içerir" kelimesinin kullanımı, bahsi geçen hakların etraflı bir şekilde belirtilmediğine işaret eder. Su hakkının özellikle hayatı idame için en temel koşullardan biri olması sebebiyle, bu hakkın yeterli bir yaşam standardının sağlanması için güvence altına alınan haklar arasında bulunduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca, Komite tarafından daha önce tanındığı üzere, Sözleşmenin 11. Maddesinin 1. Paragrafında su hakkının bir insan hakkı olduğu belirtilmektedir. Su hakkı, aynı zamanda, mümkün olan en yüksek seviyedeki sağlık standartlarına sahip olma hakkı (12. Madde, 1. Paragraf) ve yeterli beslenme ve barınma hakkı (11. Madde, 1. Paragraf) ile ayrılmaz bir ilişki içindedir. Bu hakkın, başta yaşam hakkı ve insanlık onuru olmak üzere Uluslararası İnsan Hakları Bildirgesinde belirtilen diğer haklarla da birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Su hakkı antlaşmalar, bildireler ve diğer

standartlar dahil olmak üzere pek çok uluslararası belgede tanınmıştır (BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, 2002: 43-44).

3.3.6. Su Hakkının Normatif İçeriği

Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından 2002 yılında yayınlanan “Genel Yorum 15, paragraf 2 ile yapılan açıklamada, herkesin kişisel ve ev içi kullanım için yeterli, güvenli, kabul edilebilir, fiziki olarak erişilebilir ve bedeli ödenebilir suya sahip olma hakkı öngörülmektedir. Aynı zamanda su hakkının birçok uluslararası dokümanda açıkça ifade edildiğini ve bazılarında ise zımni olarak yer aldığını, su hakkının, özellikle diğer insan hakkı ile ilgili konuların gerçekleşmesinin önkoşulu ve yaşamın vazgeçilemez en önemli yapı taşı özelliği ile önemli bir insani değer olduğunu belirtmektedir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi’nin 11. ve 12. Maddelerinde, su hakkının, kişi bazında, insan yaşamının sürdürülebilmesi için en temel yaşam koşullardan birisi, en yüksek fiziksel ve ruh sağlığı standardına sahip olma hakkı ve temel insani değerlerden birisi olma gibi temel özelliklerinin bulunduğunu ifade edilmiştir. Genel Yorum 15, su hakkının üçüncü şahıslar tarafından örneğin su kesilmesi veya suyun kirletilmesi gibi faaliyetlerle engellenemeyeceğini ve su hakkında herkesin hakça yararlanılmasını sağlayacak doğru su yönetim sisteminin kurulmasını ifade etmiştir. Aynı zamanda suyun ekonomik bir mal olmadığını, sosyal ve kültürel bir mal olarak değerlendirilmesi ve bu hakkın gerçekleşmesinin sürdürülebilir olması gerektiğine işaret etmektedir. Genel Yorum 15 dünyada su miktarının zaman, mekan, iklim koşulları gibi nedenlerle farklı oranlarda olabileceğine işaret ederek her koşul altında bile yeterlilik, kalite, erişebilirlik ve bedeli ödenebilirlik şartlarını yerine getirilmesini ileri sürmektedir. (Özbilen, 2007: 54).

Şekil 2: Su Hakkının Normatif İçeriği

Şekil 2’de gösterildiği gibi su hakkının normatif içeriği; kalite, yeterli su, erişilebilirlik ve bedeli ödenebilirlik gibi kavramları içerisinde barındırmaktadır. Bu kavramlar alt başlıklar halinde açıklanmaktadır.

3.3.6.1. Yeterli Su

Su birçok kültür için, üstünlüğü olan ve insan hakkı olarak önemli bir kaynaktır. Bu nedenle devletlerin vatandaşlarına yeterli su kaynaklarını temin etme zorunluluğu vardır (Hardberger, 2005: 332). Yeterli ve temiz suya erişim her insanın doğal ve temel hakkıdır (Yılmaz, 2009: 14). Çağımızda su hizmetlerinin yerine getirilmesinde yeterli miktarda güvenilir suyun sağlanması bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Genel Yorum 15, her bir kişi için sağlanan suyun kişisel ve ev içi kullanım için yeterli ve sürekli olmasını ve bunun öncelik taşıdığını ifade etmiştir. Ancak yeterli su miktarını sayısal olarak belirtmemiş buna karşın Dünya Sağlık Örgütü kriterleri ile uyumlu olması tavsiyesinde bulunmuştur.

Dünya Sağlık Örgütü kişi başına günlük minimum temel su ihtiyacının 20 litre ve ortalama ihtiyacı ise 50 litre olarak kabul etmiş ve sağlık, çalışma ortamı veya iklim şartlarına göre bu miktarın değişebileceğini de belirtmiştir. P.H. Gleick ise bu miktarın 50 lt/kişi/gün olması gerektiğini ileri sürmüştür (İçme suyu, sanitasyon, banyo, yemek

hazırlama). Yeterli miktarda suya erişimin su kaynağına olan uzaklıkla ilişkisinin önemini belirten Dünya Sağlık Örgütü, su kaynağının 100 ila 1000 m içinde ya da suyu alıp getirme süresi 5 ila 30 dakika içerisinde ise temel erişim olarak kabul etmiştir. Burada önemli olan taraf devletlerin toplumun sosyal, kültürel yapısı ve ülkenin iklim koşullarına göre hazırlanacak ulusal strateji içinde su miktarını, yaşam ve sağlık için belirlemesidir. Optimal erişim, Dünya Sağlık Örgütüncü her evin içinde akan su aracılığıyla günde 100 ile 300 litre su ihtiyacını olarak belirlenmiştir. Bu durumda sağlık şartlarının en üst düzeyde yerine getirileceğini belirtmiştir (Özbilen, 2007: 61).

3.3.6.2. Kalite

İnsanın yaşam sürecinin her döneminde hayatsal faaliyetlerin gerçekleşebilmesi için su, gerekli bir maddedir. Öte yandan su, yaşam ortamının oluşmasında temel öğelerden biri olduğu gibi aynı zamanda kendisi bir yaşam ortamıdır. Yaşam için olmazsa olmaz ön koşullardan biri olması nedeniyle, suyun yaşam ortamında bulunması ve kalitesi son derece önem taşımaktadır (Akın, Akın, 2007: 105).

Tüm kişisel ve ev içi kullanım için gereken su güvenli olmalıdır; bu nedenle su, insanın sağlığını tehlikeye sokabilecek mikroorganizmalardan, kimyasal maddelerden ve radyolojik tehlikelerden arınmış olmalıdır. Ayrıca, tüm kişisel ve ev içi kullanımlar için suyun kabul edilebilecek renkte, kokuda ve tatta olması gerekmektedir (BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, 2002: 46).

3.3.6.3. Erişilebilirlik

Rio Deklarasyonu ve Gündem 21, Sürdürülebilir Kalkınma ve Binyıl Bildirgesi, ve Dünya Zirvesi Eylem Planı gibi uluslararası belgelerde suya erişim tanımlanmış ve bu temel ihtiyaç için küresel çabaların gerekliliği vurgulanmıştır (Rosemann, 2006: 507). Gelişmekte olan dünyamızda bir milyardan fazla insan güvenli içme suyuna erişim sıkıntısı yaşamaktadır. Yaklaşık üç milyar insan su ile ilgili hastalıklara maruz kalmakta, gerekli ve yeterli sağlık sistemlerine erişim olmadan yaşamını sürdürmektedir (Gleick, 1998: 487). Suyu erişim bağlamında ulusal hükümetler bazı temel yükümlülükleri yerine getirmelidir. Örneğin, suya fiziksel erişimde kişisel güvenlik tehlike altına sokulmamalı, minimum miktarda suya erişim hakkı mutlaka sağlanmalı ve suyla ilgili dağıtım adaletli bir şekilde yerine getirilmelidir (Greatrex, 2012: 4). İnsan hakları hukuku insanların suya erişimini sağlamak için en iyi yaklaşım olduğu

söylenbilir (Hardberger, 2005: 333). Temiz, yeterli ve ucuz suya evrensel düzeyde ulaşabilmek toplum ve insan hakkı açısından mutlak ve tartışmasız bir önceliktir. Yönetimlerin temel görevlerinden biri suya erişimi olanaklı kılmaktır (Çınar, 2010: 55). Su ve suyla ilgili tesis ve hizmetlerin hiçbir ayırım gözetmeksizin herkes tarafından erişilebilir olması zorunludur. Erişilebilirliğin birbiriyle kesişen dört boyutu bulunmaktadır:

Fiziksel Erişilebilirlik: Su ve suyla ilgili yeterli tesis ve hizmetler, nüfusun tüm kesimleri tarafından güvenli bir biçimde erişilebilir olmalıdır. Temel bir insan ihtiyacı olarak güvenli suya erişim temel bir insan hakkıdır. Bu nedenle her bir insanın günlük en az 20 litre suya erişimi sağlanmalıdır (Human Development Report, 2006: 4). İnsan mecbur kaldığında, günlük beş Litre su ile yaşamım ve gündelik işlerini sürdürebilir, ancak temel hijyenik gereksinimler göz önüne alındığında bu miktar en az kişi başına 30-40 litre olmalıdır (Şahinkaya, 2004: 76). Tüm hane halkı, eğitim kurumu ve iş yerlerinde veya bunların hemen yakınında yeterli, güvenli ve kabul edilebilir suyun bulunması gerekmektedir. Ayrıca, tüm su tesis ve hizmetleri yeterli nitelikte, kültürel olarak uygun ve toplumsal cinsiyete, yaşam döngüsü ve mahremiyet gereksinimlerine duyarlı olmalıdır. Fiziksel Erişilebilirlik ile ilgili olarak Tablo 3.2 konuyu özetlemektedir. Tabloda ayrıca suyla ilgili hizmet düzeyi arttıkça sağlık kaygı düzeyinin de azaldığı görülmektedir.

Tablo 3.2: Suya Erişim ve Tüketim Miktarı

Hizmet Düzeyi	Ulaşma Ölçüsü	İhtiyaçların Karşlanması	Sağlığın Kaygı Düzeyi
Erişim yok (Günlük tüketim miktarı genellikle kişi başına 5 litrenin altındadır.)	1 km. uzaklıkta veya 30 dakika yürüme mesafesinde	Yetersiz tüketim ve hijyenik durumu mümkün değildir.	Çok yüksek
Temel erişim (Günlük tüketim miktarı kişi başına 20 litre seviyesindedir.)	100 metre veya 1000 metre uzaklık mesafesi veya 5 dakika ile 30 dakika zaman aralığındadır.	Temel ihtiyaçlar olarak el yıkama, yemek yapma gibi ihtiyaçlar karşılanırken, çamaşır, banyo ve diğer ihtiyaçların sağlanması mümkün olamamaktadır.	Yüksek
Orta düzeyde erişim (Günlük tüketim miktarı kişi başına 50 litre seviyesindedir.)	Suya erişim arsa üzerinde bulunan tek bir muslukla sağlanmakta veya 100 metre uzaklık mesafesinde olmakta ya da 5 dakika zaman aralığında olmaktadır.	Yemek ve kişisel temel ihtiyaçlar hijyenik bir şekilde karşılanırken, çamaşır, banyo ve diğer ihtiyaçlar ayrıca sağlanmaktadır.	Düşük
Optimal erişim (Günlük tüketim miktarı kişi başına 100 litre ve üzeridir).	Su birden fazla musluk aracılığıyla ve sürekli olarak tedarik edilmektedir.	Bütün ihtiyaçlar hijyenik ve yeterli bir düzeyde karşılanmaktadır.	Çok düşük

Kaynak: Güvener, 2006: 41, Howard, Bartram, 2003.

Ekonomik erişilebilirlik: Su ve suyla ilgili tesis ve hizmetler herkes tarafından karşılanabilir olmalıdır. Suyun güvenliğinin sağlanması ile ilgili doğrudan ve dolaylı masraf ve ücretlerin ödenebilir olması ve Sözleşmede yer alan diğer hakların gerçekleştirilmesini tehlikeye atmaması veya tehdit etmemesi gereklidir.

Ayırım gözetmeme: Su ve suyla ilgili tesis ve hizmetler, Sözleşme ile yasaklanan nedenlerin hiçbirine bağlı olarak ayırım gözetmeksizin, toplumda en fazla riske açık ve toplum dışına itilmiş kesimler dahil olmak üzere herkes tarafından kanunen ve fiilen erişilebilir olmalıdır.

Bilgiye erişilebilirlik: Bu erişilebilirlik türü, su ile ilgili meselelere ilişkin bilgileri araştırma, elde etme ve yayma hakkını içerir. (BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, 2002: 46).

3.3.6.4. Bedeli Ödenebilirlik

Su ve su ile ilgili faaliyet ve hizmetlerin bedelleri herkes tarafından ödenebilir olmalıdır. Suyun teminindeki doğrudan veya dolaylı ücret ve masraflar ödenebilir olmalıdır ve diğer hakların hayata geçirilmesini engellememelidir. Bireyin gıda, konut, sağlık hizmetleri ve eğitiminde (kısaca diğer haklar) dahil olduğu mal ve hizmetleri temin etmedeki gücü zayıflatılmadan su temin edilmelidir (Özbilen, 2007: 55). Birleşmiş Milletlerin metinlerine göre herkesin yeterli, güvenli, fizikî olarak ulaşılabilir ve bedeli ödenebilir suya erişim hakkı vardır. Bir ailenin gelirinin yüzde 2' sinden fazlasını su faturası oluşturmamalıdır (Marım, Güler, <http://www.scribd.com/doc/75326855/odtu-hes>, 2012: 9). Su bedelinin herkes tarafından ödenebilmesini ve özellikle kırsal ve kentlerdeki yoksun bölgelerde suya erişimin iyileştirilmesi ve sürekli hale getirilmesini içermektedir. Suyun bedelinin ödenebilir olması için taraf devletlerin

- düşük maliyetli uygun teknik ve teknolojilerin kullanılmasını,
- bedelsiz veya düşük bedelli uygun fiyatlandırma politikalarını ve
- ilave gelirler gibi uygun tedbirleri kabul etmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Su hizmetlerine ait ödemelerin hakkaniyet ilkesi temelinde, gerek kamu kuruluşlarınca gerekse özel kesimce sağlanacak su hizmetlerinin toplumun dezavantajlı kesimleri de dahil olmak üzere herkes tarafından kabul edilebilir olması ileri sürülmektedir. Hakkaniyet ilkesine açıklık getirilerek fakir hane halklarının daha zengin hane halklarıyla karşılaştırıldığında su harcamaları altında ölçüsüzce ezilmemesinin anlaşılmasına işaret etmektedir (Özbilen, 2007: 57).

Genel Yorum 15, bedeli ödenebilir olması politikasında taraf devletlerin kendi sosyal ve ekonomik şartlarını dikkate alan bir çerçevede hakkaniyet ilkesi dikkate alınarak bedelsiz veya düşük maliyetli fiyatlandırma politikalarının benimsenmesini tavsiye etmektedir. Bunlara ilave olarak paragraf 11'de suyun dar bir bakış açısıyla sadece ekonomik mal olarak ele alınmamasını aynı zamanda sosyal ve kültürel bir mal olarak değerlendirilmesini işaret ederek su hakkının gerçekleşmesinin de sürdürülebilir

olmasının önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla uygun fiyatlandırma politikasında sosyal ve çevresel politikalar ve hakkaniyet ilkesi de dikkate alınarak kamu tarafından desteklenen politikaların ağırlıklı olması önerilmektedir. Özel sektör tarafından karşılanacak hizmetlerde ise devletin hakkaniyet ilkesi temelinde düzenleyici ve kontrol yetkisinin önemine işaret etmektedir. Maliyetlerin geri ödenmesi yaklaşımının, ekonomist bakış açısı, özellikle fakir kesimlerin su ve sanitasyon hizmetlerine erişimini engellememesi gerektiğine işaret etmektedir. Bedeli ödenebilir olmasının ve uygun fiyatlandırmanın hakkaniyet ilkesi temelinde ele alınması ileri sürülerek esnek fiyatlandırmadan, çapraz desteklemelere kadar geniş bir yelpazede uygulama yapılacağı yorumu yapılmıştır.

Ancak Birleşmiş Milletler Yüksek Komiseri tarafından 2007 yılında yapılan yorumda ödenebilirlik kapsamında maliyetlerin bağlantı ve dağıtım(servis) maliyetlerini içerdiğini belirterek bedelsiz su ve sanitasyon hizmetlerinin olamayacağını buna karşın yoksulluktan dolayı hiçbir kimsenin de su ve sanitasyon hizmetlerinden yoksun kalamayacağına işaret etmiştir. Bedeli ödenebilirlik içinde minimum kişisel ve ev içi su kullanımı miktarının temini Genel Yorum 15'in ana ruhu olduğundan bu miktarın temininin önemi paragraf 12, 27 ve 37(a) işaret edilmiştir. Dolayısıyla taraf devletler bu çerçevede politika uygulamak zorundadırlar. Ancak bu standardın tespiti tek başına ele alınacak bir konu olmadığı gibi diğer kullanımlar gıda, sağlık, eğitim, konut vb. ile bir bütünlük içinde ele alınmalı ve hükümetlerin ortaya koyacağı strateji içinde belirlenmesi gerekmektedir. Bu yönde Genel Yorum 15, ulusal strateji veya eylem planının önemine ve ona uygun belirlenecek olan göstergelere özel önem vermektedir. Bedeli ödenebilirlik ile ilgili standardın tespiti her ülkenin kendi şartlarına göre tayini önemli olmaktadır. Kısaca ulusal hükümetler bedeli ödenebilir su ve sanitasyon hizmetleri için; (Özbilen, 2007: 63).

- su ve sanitasyon hizmet maliyetlerinin kullanıcılar tarafından ödenebilecek bir standardı belirlemesi,
- kamu yatırımlarının öncelikli bir hale getirilmesi,
- su ve sanitasyon hizmetlerine erişim maliyetlerinin azaltılması,
- esnek ödeme sisteminin tesisi,
- yoksullar öncelikli olmak üzere su ve sanitasyon hizmetlerinin teşviki,
- ilgili yasal düzenlemelerin yapılması gibi sorumlulukları bulunmaktadır

3.3.7. Su Hakkının Konusu ve Yararlanıcıları

Su hakkından yararlanacak olanlar ya da su hakkının öznelere, bu hakkın sahibi ve alacaklısı konumunda olan herkestir; yani bugünkü kuşaklar ile gelecek kuşaklardır. Bu hakka göre su, temel bir insan hakkıdır ve insan yaşamının en gerekli unsurlarından biri olduğu için önemlidir. Bununla birlikte su hakkı, sadece insana tanınan bir hak olmayıp, aynı zamanda çağdaş çevre yönetiminin bütünsellik ilkesi gereğince, insan dışındaki diğer canlıların haklarını da kapsayabilen bir hak olarak ele alınmaktadır. Çünkü her canlı varlıkta değişebilmesine rağmen yaşamlarını sürdürebilmeleri belli nitelikte ve miktarlarda almaları gereken bu kimyasal maddeye bağlıdır. Günümüzde bir milyardan fazla insan, gelişmiş bir içme suyu sistemine erişimden yoksundur ve bu insanlar, bu yoksunluğun yarattığı sonuçlardan dolayı sıkıntı çekmektedirler. Toplumun yoksul kesimleri ise, bu durumdan daha çok etkilenmektedir. Hem kırsal, hem de kent alanlarında yaşayan yoksullar, bir toplumda doğrudan doğruya emniyetli olmayan sudan en çok etkilenen kesimi oluşturmaktadır. Yoksullar, sadece emniyetli suya ve sağlık koruma olanaklarına değil, aynı zamanda mevcut yoksunluğun etkisini bertaraf etmeye yönelik gerekli finansal ve insan kaynaklarıyla ilgili araçlara sahip değillerdir.

Dünyada aşırı yoksulluk içinde yaşayan 1.3 milyar insanın yaklaşık % 70'i kadınlardan oluşmaktadır. Bu yoksul kadınların suya erişim ve su yönetimine katılım olmak üzere iki temel sorunla karşılaştığı görülmektedir. Bugünkü kuşaklar kadar, gelecek kuşaklar da su hakkına sahiptirler ve bu hakkın öznesi konumundadırlar. Küresel ölçekte su kaynaklarından doğan krizler, doğaya ve günümüz insan yaşamına ve gelecek kuşaklara yönelik ciddi bir tehdit yaratabilmektedir. Gelecek kuşaklar için su kaynaklarının korunması ve su kıtlığının ve kirliliğinin önlenmesi bu bakımdan önemlidir (Çolakoğlu, 2008:104).

3.3.8. Ülke Anayasalarında Su Hakkı

Bir insan hakkı olarak su hakkının anayasal temellerine bakıldığında dünya genelinde bazı ülkelerin kendi anayasalarında su hakkını açıkça tanıdığı görülmektedir. Birçok ülke ise su hakkına anayasa dışında bazı özel kanunlarda yer vermektedir.

Anayasal bir hak olarak açıkça temiz suyun korunması veya sunumuyla ilgili hükümler, şimdiye kadar 17 ülke anayasasında yer almış ve yeni anayasalarda su hakkı giderek yaygınlaşmaktadır (Boyd, 2011: 4). Bu ülkelerden bazıları; 1996 tarihli Güney

Afrika (m. 27), 1991 tarihli Kolombiya (m. 334), 2005 tarihli Demokratik Kongo Cumhuriyeti (m. 48), 1998 tarihli Ekvador (m. 23), 1998 tarihli Etiyopya (m. 90), 1996 tarihli Gambiya (m. 216), 2005 tarihli Kenya (m. 65), 1995 tarihli Uganda (m. 14), 1987 tarihli Filipinler (m. 11), 2004 tarihli Uruguay (m. 47) ve 1996 tarihli Zambiya (m. 112) anayasalarında, herkesin yeterli suya erişim hakkına sahip olduğu açıkça kabul edilmektedir (Çolakoğlu, 2008: 168). Fransa 2006 yılında çıkardığı bir kanunla su hakkını resmen tanımıştır. Suyun insanlığın ortak mirası olduğunu ve doğanın dengesine uygun olarak kullanmak ve geliştirmek gerektiğini ifade etmiştir. Yine 2010 yılında Dominik Cumhuriyeti ve Kenya yeni anayasalarında su hakkını tanımışlardır (Boyd, 2011: 4-6). Uruguay'da 2004 yılında yapılan referandumda Uruguay halkı su hakkının anayasada yer almasına karar vermiştir. Ayrıca Belçika federal hükümeti 2005 yılında suyun bir insan hakkı olarak anayasaya dahil edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Bolivya, Küba, Uruguay ve Venezüella yayınladıkları bir bildirme ile suyu bir insan hakkı olarak tanımışlardır. 2006 yılında, İngiltere Uluslararası Kalkınma Dışişleri Bakanı Hilary Benn, yaptığı açıklamada: "Birleşik Krallık Hükümeti güvenli, ucuz suya erişimi bir insan hakkı olarak kabul eder" (Gorsboth, 2008: 4). Denmektedir.

Anayasalarında yer almasa da bazı ülkeler, ulusal mevzuat ya da politikalarında su hakkını tanımaktadır. Bu ülkeler; Cezayir, Angola, Arjantin, Bangladeş, Belarus, Belçika, Brezilya, Burkina Faso, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kolombiya, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Finlandiya, Fransa, Almanya, Gana, Guatemala, Gine, Honduras, Endonezya, Letonya, Lüksemburg, Madagaskar, Moritanya, Namibya, Hollanda, Nikaragua, Norveç, Paraguay, Peru, Senegal Portekiz, Romanya, Rusya, Güney Afrika, İspanya, Sri Lanka, Tanzanya, Ukrayna ve Venezuela'dır (Boyd, 2011: 6).

Bazı ülkeler ise, anayasalarında yer alan yaşam hakkı, sağlıklı bir çevre hakkı gibi haklar aracılığıyla su hakkına dolaylı olarak yer vermektedir. Tablo 3.3'te bu ülkelere bazı örnekler gösterilmiştir. 2011 yılı itibariyle 89 ülke anayasalarında sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını tanımıştır (Boyd, 2011: 5).

Tablo 3.3: Ülke Anayasalarında Sağlık, Çevre ve Yaşam Hakkına Dair Hükümler

Devletler	Yasal Hükümler
Arjantin	Anayasa m. 41: Sağlık ve çevre hakkı tüm bireylere tanınmıştır.
Beyaz Rusya	Anayasa m. 46: Her insan sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.
Benin	Anayasa m. 27: Herkes sağlık ve güvenli bir çevre hakkına sahiptir.
Brezilya	Anayasa m. 225: Herkes ekolojik dengede olan bir çevre hakkına sahiptir.
Bulgaristan	Anayasa m. 55: Vatandaşlar sağlık ve uygun, yaşanabilir bir çevre hakkına sahiptir.
Burkina Faso	Anayasa m. 31: Herkese sağlıklı bir çevre hakkı tanınmıştır.
Şili	1980, Anayasa m. 19(8): kirli olmayan yaşanabilir bir çevre hakkı tanınmıştır.
Kolombiya	Anayasa m. 79: Herkese sağlıklı bir çevre hakkı tanınmıştır.
Kostarika	Anayasa m. 46,50: Sağlıklı bir çevre insan hakkı olarak tanınmıştır.
Ekvador	Anayasa m. 23: Sağlıklı bir çevre insan hakkı olarak tanınmıştır.
Yunanistan	Anayasa m. 24: Sağlıklı bir çevreyi insan hakkı olarak tanımlamaktadır.
Guatemala	1985 Anayasası, m. 127: Tüm sular kamuya aittir ve sürekli olarak başkasına devredilemez.
Honduras	Anayasa m. 145: Sağlıklı bir çevreyi insan hakkı olarak tanımlamaktadır.
Macaristan	1990 Anayasası, tüm bireyler için sağlıklı bir çevre hakkının tanımıştır.
Hindistan	Anayasa m. 48 a: Devlet, ormanları, yaban hayatı ve çevreyi korumak için gayret göstermelidir.
Japonya	Anayasa m. 25: Vatandaşlar sağlıklı ve kültürel yaşamını asgari standartlarda sürdürme hakkına sahiptir.
Kazakistan	Anayasa m. 26: Her vatandaş uygun çevre hakkına sahiptir.
Kore	1987 Anayasası, m. 35: Tüm vatandaşlar sağlık ve güzel çevre hakkına sahiptir.
Kırgızistan	Anayasa m. 35: Tüm vatandaşlar sağlık ve güvenli bir çevre hakkına sahiptir.
Laos	1991 Anayasası, m. 17: Tüm organizasyonlar ve vatandaşlar çevre ve doğal kaynakları korumalı: su kaynakları, atmosfer, ormanlar yeraltı ve yerüstü çevre
Makedonya	Anayasa m. 43: Herkes sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.
Mali	Anayasa m. 15: Herkes sağlık ve çevre hakkına sahiptir.
Meksika	1999 Anayasası, m. 27: Ülke topraklarının

	sınırları içinde toprak ve su mülkiyeti halkın yetkisine bırakılmıştır.
Moldova	Anayasa m. 37: Herkesin sağlıklı bir yaşam için ekolojik çevre ve yaşam hakkı vardır.
Hollanda	Anayasa m. 21: her vatandaşa çevre hakkı tanınmıştır
Paraguay	Anayasa m. 7: Herkes sağlıklı ve ekolojik dengede olan bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.
Slovakya	Anayasa m. 44: Herkes uygun bir çevre hakkına sahiptir.
İspanya	Anayasa m. 45: İnsanın kalınması için herkes uygun ve yararlı bir çevre hakkına sahiptir.
Togo	Anayasa m. 41: Herkes temiz bir çevre hakkına sahiptir.
Türkiye	Anayasa m. 56: Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.
Venezüella	Anayasa m. 127: Sağlıklı bir çevre insan hakkı olarak tanınmıştır

Kaynak: Scanlon John, Cassar Angela and Nemes Noemi, 2004: 42-46.

Kanada Anayasal olarak açıkça su hakkını kabul etmeyen bir ülkedir. Açıkça su hakkını tanıyan hiçbir federal mevzuatı da bulunmamaktadır. Bugüne kadar hiçbir Kanada mahkemesi su hakkını kabul etmemiştir. Ayrıca Kanada, su hakkının uluslararası tanımına da karşı çıkmaktadır. 2002 ve 2003 yılında İnsan Hakları BM Komisyonunda, Kanada su hakkı tanıyan kararlara karşı oy kullanan tek ülke olmuştur (Boyd, 2011: 7).

Netice olarak suya erişimin veya su hakkının anayasada yer alması onun kaçınılmaz olarak uygulanacağına garanti anlamına gelmez. Ancak anayasalar çerçevesinde su hakkının tanınması, devletlerin, bu hakkı hayata geçirmesi için, gerekli hukuki ve ekonomik koşulları oluşturmasına yönelik önemli bir zemin oluşturacaktır.

3.4. TİCARİ BİR MAL OLARAK SU HAKKININ GELİŞİM SÜRECİ

1980'lerin sonlarından itibaren, su sektöründe egemen paradigma, ekonomik veya ticari mal yaklaşım olmuştur. Ekonomik ve piyasa yaklaşımı suyun verimli kullanılmasında savunulan yaklaşım olmuştur. Bu yaklaşım, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Yardım kuruluşları ve Avrupalı çok uluslu su şirketleri gibi organizasyonlar tarafından ortaya atılmıştır (Langford, 2005: 274).

2000 Stockholm Su Sempozyumunda açıklanan istatistiki verilere göre 2025'te dünya nüfusu 8.5 milyar kişiye ulaşacak, susuzluk çeken ülke sayısının 26'dan 52'ye, susuzluk çeken insan sayısının da 350 milyondan 3 milyar kişiye yükselecek olması su odaklı paylaşımın petrol gibi önemli bir hale geleceğini göstermektedir. Zira, küresel ısınma nedeniyle kullanılabilir su kaynaklarının yenilenememesi, baraj inşaatlarıyla yeraltı su kanallarının kurumaya başlaması suyu arzı kıt bir kaynak haline getirmektedir (Minibaş, 2007: XXV). Suyun kıt bir kaynak olması ve kamu yönetimleri tarafından iyi yönetilememesi neo-liberal söylem tarafından dile getirilmekte, çözümün de suyun özelleştirilmesi gerektiği yönündedir. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası örgütler, az gelişmiş ve borçlu ülkelere özelleştirme baskıları yapmaktadır. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu, su ve kanalizasyon işleri için kredi verme koşulu olarak bu işlerin özelleştirilmesini zorunlu kılmaktadırlar (Bulut, 2009: 63-64).

Günümüzde tüm dünya ülkelerinde sular hemen hemen tümüyle kamu mülkiyetindedir; su kaynakları kamu kurumları tarafından yönetilmektedir. Günümüzde su hizmetinin Asya ülkelerinde %99'u, Afrika'da %97'si, Orta ve Doğu Avrupa ile Güney Amerika'da %96'sı, Kuzey Amerika'da %95'i, Batı Avrupa ülkelerinde %80'i kamu kurumları tarafından yürütülmektedir. Dünya genelinde özel su piyasası son derece dardır. Bir başka deyişle insanların çok küçük bir bölümü su hizmetini özel şirketlerden almaktadır. Son 20 yıllık süreçte gelişen ve suyu metalaştıran küresel politikalar sonunda dünya nüfusunun yaklaşık %5'inin kullandığı suyun yönetimi uluslararası şirketlere geçmiştir. 2000'li yılların başlarında dünyadaki su piyasasına hakim iki su şirketin yıllık gelirleri VİVENDİ'nin su ile ilgili bölümünün 12.9 milyar Euro, SUEZ'de 1.9 milyar Euro'dur. Bu göstergeler suyun ticari meta haline getirilmesi için uluslararası şirketleri harekete geçirmiştir. Bu bakımdan su kaynaklarının planlanması tamamen ticari çıkarlara göre düşünülmekte ve su hizmetleri de hızla özelleştirilmeye çalışılmaktadır. (TMMOB Su Raporu, 2009: 16).

Günümüzde tüm canlılığa, hayata ait ve hayatın bizzat kendisi olan su, sanki devlete ait ve işletilmediği sürece boşa giden bir malmış gibi şirketlere kiralanmaktadır. 1990'lardan sonra hızlanan suyun özelleştirme süreci Fransız, İngiliz ve Amerikan orijinli çok uluslu su şirketlerinin gelişmekte olan ülkeler ile yaptıkları anlaşmalar

suyun üzerinde zaten var olan küresel piyasa etkisini artırıp, onun alınıp satılan bir mal olma özelliğini de hızlandırmıştır (İlhan, 2011: 29).

Su hizmetlerinin özelleştirme süreci, suyun diğer tüm yönlerinin de özelleştirilmesinin ilk adımıdır. ABD su temini ve su arıtma pazarının 90 milyar dolar ile dünya birincisi olduğu tahmin edilmektedir. Vivendi şirketi bu pazara hakim olabilmek için çok büyük yatırımlar yapmaktadır. 1999 yılında ABD Filter Corporation'ı 1,6 milyar dolar karşılığında satın alarak Kuzey Amerika'nın en büyük su şirketini oluşturmuştur. Vivendi şirketinin tahmin edilen cirosu 12 milyar dolar civarındadır. Uluslararası büyük su şirketlerinin piyasada yerlerini almasıyla su fiyatları yükselmeye başlamıştır (Shiva, 2007: 126). Uluslararası büyük su şirketlerinin de istediği zaten bu yöndedir: dünya genelindeki su pazarına hakim olmak ve karlılıklarını en üst seviyeye taşımaktır.

Suyun kamusal alandan piyasaya dönüşümüne doğru tarihsel değişimi Tablo 3.4'te gösterilmektedir.

Tablo 16: Kamusal Alandan Piyasaya Dönüşümün Kronolojisi

1992- Dublin Uluslararası Su ve Çevre Konferansı
1992 -Rio Kalkınma ve Çevre Konferansı
1992- İçme Suyu Arzı ve Çevresel Hıfzıssıhha Bakanlar Konferansı, Noordwijk
1994- BM Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı
1995- Dünya Sosyal Kalkınma Toplantısı, Kopenhag (Yoksulluk, Su Arzı ve Hıfzıssıhha)
1995- BM 4.Dünya Kadın Konferansı Pekin (Cinsiyet Sorunları, Su Arzı ve Hıfzıssıhha)
1996- BM İnsan Yerleşimleri Konferansı Habitat II, İstanbul
1996- Dünya Gıda Toplantısı Roma
1997- I. Dünya Su Forumu Marakeş
1997- BM Genel Asamblesi Özel Oturumu
2000- II. Dünya Su Forumu, Lahey – Dünya Su Vizyonu ve Eylem Planı
2001- Uluslararası Temiz Su Konferansı, Bonn
2002- Dünya Sürdürülebilir Gelişme Toplantısı Rio+10
2003- III. Dünya Su Forumu, Kyoto
2003- Camdessus Raporu (Report of World Panel on Financing Water Structure)
2006- IV. Dünya Su Forumu, Mexico City
2009- Dünya Su Forumu, İstanbul

Kaynak: Minibaş, 2007: XXVI.

Tablo 3.4'te suyun özelleştirilmesine doğru yapılan çalışmalardan bazıları şu şekildedir:

3.4.1. Dublin Beyanı

İrlanda'nın Dublin kentinde 26-31 Ocak 1992 tarihlerinde Uluslararası Su ve Çevre Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans 1977'de Mar del Plata'daki (Arjantin) Birleşmiş Milletler Su Konferansı'ndan sonra, su konusunda yapılmış en önemli konferans olmuştur. 1992 yılında gerçekleşen BM Dublin Konferansı ise suyun ekonomik bir mal olduğunu vurgulayan en önemli küresel metnin oluşmasına vesile olmuştur. Konferansta oluşturulan anahtar ilkelere dördüncüsünde suyun tüm rekabetçi kullanımları içinde ekonomik bir değere sahip olduğu ve ekonomik bir mal olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilmektedir (İlhan, 2011: 55). Bu konferans, suyla ilgili yeni bir evrensel bakışın bütün ayrıntılarıyla şekillendirilmesine tanıklık ederek, suyun ekonomik bir mal olduğunu kabul etmiştir. Bugün "Dublin ilkeleri" olarak bilinen dört ilke (TMMOB Su Raporu, 2009: 21);

1- Tatlı su, yaşam, kalkınma ve çevre açısından vazgeçilmez nitelikte, ancak kısıtlı ve zarar görebilir bir kaynaktır.

2- Su kaynaklarının geliştirilmesi ve yönetimi, her düzeyde planlamacıları, kullanıcıları ve politikaları belirleyenleri işin içine katan katılımcı bir yaklaşıma dayandırılmalıdır.

3- Suyun temininde, yönetiminde ve korunmasında kadınlar merkezi bir rol oynamaktadırlar.

4- Su, birbirine alternatif bütün kullanım biçimlerinde ekonomik bir değere sahiptir ve bu anlamda suya ekonomik bir mal olarak bakılmalıdır" şeklinde belirlenmiştir.

Kabul edilen dört ilkeden en önemlisi, tüm kullanım biçimleriyle suyun ekonomik değerinin olduğu ve ekonomik bir ürün olarak tanınması gerektiğidir. Bu öneri ile aslında Su kısıtlı bir maldır, piyasası ve fiyatı olmalıdır denilmiştir (Geray, 2004: 25).

3.4.2. Birleşmiş Milletler

Birleşmiş Milletlerin (BM) su konusunda yaptığı ilk çalışmalar uluslararası deniz hukukuna yönelik olmuştur. Bu çalışmalarda kıyıdaş ülkelerin kıta sahanlığı, balıkçılık ve maden arama-çıkarma başta olmak üzere deniz kaynaklarından faydalanma gibi devletler arasında cereyan eden ekonomik kalkınma yarışında belirleyici ve düzenleyici konular ele alınmıştır. Küresel arenada su sorununa yönelik ilk ifadeler ise yine BM'nin 1972 yılında düzenlendiği Stockholm Konferansı'nda yer almıştır. BM sürdürülebilir kalkınma, bütünlükçü su yönetimi, suyun tam maliyeti prensibi, kirleten/kullanan öder prensibi ve ekonomik sektörün su yönetimine katılımı gibi pek çok anahtar kavramın ortaya çıkması ve küresel kimlik kazanmasında belirleyici rol oynamıştır (İlhan, 2011: 54-55).

BM, Dünya'daki tatlı su kaynaklarının kapsamlı değerlendirilmesini yaparak oluşacak sıkıntılara dikkat çektikten sonra, suyu toplumsal değil, ekonomik mal olarak tanımlamaktadır. Kamu desteklemelerinden arındırılmasını önerdiği suda, fiyatlandırmayı temel ilke olarak benimsemektedir (TMMOB Su Raporu, 2009: 17).

3.4.3. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)

OECD, devletlere kamuya ait varlıkların özel sektör ile işbirliği içinde yönetilmesi yönünde tavsiyelerde bulunmakta ve çeşitli yönetim modelleri önermektedir. Bu modellerin çeşitli uygulamalarından çıkarılan dersleri kamuoyuyla paylaşmakta ve modellerin revize edilmesi veya değiştirilmesi tartışmalarına platform oluşturmaktadır. Örgüt, su yönetiminde kamudan piyasa mekanizmasına geçilmesi gerektiğini vurgulamakta ve suyun piyasa şartlarında fiyatlandırılması gereken ekonomik bir mal olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir (İlhan, 2011: 55-56).

OECD, su kaynakları yönetimini, içme, sanayi, sulama gibi nitelik ve niceliksel yönetimini kapsayan etkinlikleri tanımlayarak, uygulamada ekonomik verimlilik sağlanması için, kaynak yönetimi politikalarının çevresel ve diğer ekonomik politikalarla uyumlu hale getirilmesi gerektiği, su kaynakları yönetiminde, eşgüdümsüz uygulamalar olarak beliren kurumsal başarısızlıkların, pazar başarısızlıklarının ve yeraltı sularının kullanımı ve korunmasındaki yönetim başarısızlıklarının düzeltilmesini vurgulamaktadır. Sonuç olarak, OECD, BM konferanslarında ortaya çıkan politikaların

yanında yer alarak, su yönetiminde kamu mekanizmalarından piyasa mekanizmasına geçilmesini, suyun arz odaklı değil “talep odaklı” yönetimini, fiyatlandırılması gereken bir ekonomik mal olarak görülmesini istemektedir (TMMOB Su Raporu, 2009: 17).

3.4.4. Rio Deklarasyonu ve Gündem 21

3-4 Haziran 1992 tarihinde, Brezilya’da, Rio de Janeiro’da toplanan BM Çevre ve Kalkınma Konferansı, 16 Haziran 1972’de Stockholm’de kabul edilen deklarasyonun ilkelerini kabul ederek çalışmalarına başlamıştır. Bu deklarasyon “ülkeler, toplumlar ve kişiler arasında yeni işbirliği düzeyleri oluşturarak yeni ve küresel bir ortaklık kurmak amacıyla” 27 ilke belirlemiştir. Bu ilkelerde özellikle suya yer verilmezken, kabul edilen kararlardan bir diğeri olan Gündem 21’in 18 inci bölümü “tatlı su kaynaklarının temini ve kalitesinin korunması ve su kaynaklarının geliştirilmesi, yönetimi^{†††} ve kullanımında entegre yaklaşımların uygulanmasına; 21. bölümü de “katı atıkların ve atık su ile ilgili sorunların çevresel açıdan sağlıklı yönetimi” ne ayrılmıştır. (TMMOB Su Raporu, 2009: 21). Genel hatlarıyla bu bölümde su, doğal bir kaynak ve hem sosyal hem de ekonomik bir mal olarak öngörülmüş, suyu kullananlardan uygun ücretler alınması telkin edilmiş, sürdürülebilir yönetim için her türlü planlama ve geliştirmede suyun tam maliyetinin esas alınması önerilmiş ve suyun ekonomik bir mal olduğu sıklıkla vurgulanmıştır (Şirin, 2009: 51). Temiz su kaynaklarının işletilmesi ve sürdürülebilirliğini hedefleyen Gündem 21 ile su kaynakları yönetimi ve korunmasından su ekosistemlerine, içme suyu sağlama ve hıfzıssıhhasından sürdürülebilir gıda üretimine kadar uzanan geniş bir yelpazede çalışmaktadır (Minibaş, 2007: XXXI).

3.5. EKONOMİK BİR MAL OLARAK SU HAKKI

Özel mallar, bir piyasa ekonomisinde, piyasa mekanizması yoluyla özel üretim birimleri tarafından sunulmaktadır. Çünkü bu mallar, tam kamusal malların aksine gerek tüketimden mahrum bırakmanın mümkün olduğu, gerekse tüketiminde rekabet

^{†††} Su yönetimiyle ilgili olarak Gündem 21’de üç ilke ön plana çıkmıştır: su yönetiminin tamamen devletin elinde olması, su yönetimiyle ilgili çok sektörlü bir yaklaşım ve sürdürülebilir su yönetimidir. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: Velma I. Grover, Water Governance and Water Economics, Ed. Velma I Grover, Water: Global Common And Global Problems, Science Publishers, United States of America, 2006.

olan mallar olduğu için, piyasanın bu malları herhangi bir aksama olmadan sunması gerekmektedir (Kirmanoğlu, 2007: 121). Bu bağlamda özel mallar özellikleri dikkate alarak su hakkı incelenecektir.

Kapitalist sistemde bir mal ya da hizmeti fiyatlandırmak için sınırlı olması yeterlidir. Su da arzı sınırlı talebi sonsuz olarak kabul edildiği sürece fiyatının ödenebileceği bir mal ve hizmet haline dönüşmektedir. Bu dönüşüm Uruguay Roundu'nun imzalanmasından iki yıl önce 1992'de Dublin'de toplanan "Su ve Çevre" konulu uluslararası konferansla birlikte başlamıştır. Aynı yıl Rio'da gerçekleşen "Çevre ve Kalkınma" konulu Birleşmiş Milletler Konferansı'nda da suyun ekosistemin bir parçası, doğal bir kaynak ve ekonomik bir mal olarak algılanması gerektiği vurgulanmıştır. 2000'deki II. Dünya Su Forumu'nda ise su özelleştirmelerinin hızlandırılması önerilmiştir. Öneriyi yapanlar arasında Dünya Bankası ve ulus ötesi su şirketlerinin yanı sıra Birleşmiş Milletler de vardır (Minibaş, 2007: XXVI). 2003 yılında Kyoto'da yapılan Üçüncü Dünya Su Zirvesinde, Birleşmiş Milletler Genel Açıklaması'nın tersine bir ifadeyle, suyun bir insan hakkı olduğuna değinilmemiş ve suyun temel bir insan ihtiyacı olduğu vurgulanmıştır (Rajepakse, 2003: 4). Çünkü suyun temel bir insan hakkı olarak değil de temel bir insan ihtiyacı olarak tanımlanması, suyun diğer ekonomik mallar gibi bir mal olduğunu ve su konusunda devletlerin üstlenmesi gereken sorumlulukların piyasa mekanizmasına ve pazar koşullarına bırakılması sonucunu doğurmaktadır.

Suyu ya da su hakkını ekonomik pazarda, ticari bir mal haline getiren her türlü işlem, suyun ekonomik bir mal olarak tanımlanmasıdır. Suyun ticarileşmesinin temelinde, suyun kavramsal olarak tanımı yapılmaktadır. Suyu, bir hak olarak değil de ihtiyaç olarak tanımlamak, "kirleten öder" ilkesini benimsemek suyu ekonomik bir mal olarak tanımlamanın meşruiyetidir. Suyun ekonomik bir mal olarak tanımlanması için suyun özelleştirilmesinin zeminini hazırlayanlar, uluslararası bir organizasyona ihtiyaç duymuşlardır. Dünya ölçeğinde bu zemini sağlayacak platform, 1996 yılında, oluşturulan Dünya Su Konseyi ve Küresel Su Ortaklığı'dır. Çok uluslu şirketler ve özel sektör temsilcilerinin oluşturduğu Dünya Su Konseyi, ilk olarak 1997 yılında Fas'ın Marakeş şehrinde, 2000'de Hollanda'nın Lahey kentinde, 2003'te Japonya'nın Kyoto kentinde, 2006'da da Meksika'da Meksiko City 'de, sonuncusu da 2009 Mart ayında İstanbul'da olmak üzere 5 adet Dünya Su Forumu gerçekleştirmiştir (İMO, 2009: 38).

Rio Deklarasyonu ve Dublin Beyanından beri suyun ekonomik bir mal olarak görülmesi artmaya başlamıştır. Dublin 4. İlkede suyun temel bir insan hakkı olarak tanımlanması yeterli bir kriter olmamıştır. Suyun ekonomik bir mal olarak tanımlanması önerildiğinden beri su kıt bir mal olarak düşünülmüş ve piyasada satılan diğer özel mallar gibi görünmeye başlanmıştır. Yani su bir hak olarak görülse dahi ihtiyaç olarak suya para ödenmesi konusunda bir mutabakat oluşmuştur. Örneğin UNİCEF ve World Water Council suyun ekonomik etkinliği argümanlarından bahsetmiş ve ekonomik bir mal olarak görülmesine vurgu yapmışlardır. Fakat bazı uluslararası seviyedeki kamu politikaları su arzı ve temizliğin özel mal olarak görülmesini göz ardı etmişlerdir. Hindistan gibi bazı ülkelerde su arzı sosyal refah ölçütü olarak ele alınmış ve maliyetinin ücretsiz olması savunmuşlardır. Fakat günümüz şartlarında su eşzamanlı olarak serbest mal, ekonomik mal ve kamusal mal olarak görülebilmektedir (Mehta, 2000: 9).

Suyun Metalaşmasına karşı hak temelli eğilim, yaklaşım biçimine paralel olarak suyun özelleştirilmesine de karşı çıkmaktadır. Çünkü bu yaklaşıma göre suyun özelleştirilmesi durumunda, kamusal güvenceye nazaran ve pazar koşullarının gereği olarak, suyun kalite ve miktarındaki düşüş meydana gelecek ve su ücretlerinde yükselme olacaktır. Bu görüş, suyun özelleştirilmesinin yaşandığı ülkelerde geçerli olduğu gözlemlenmektedir. 1999 yılında Bolivya’da suyun özelleştirilmesi neticesinde su fiyatlarında ciddi artışlar meydana gelmiş ve hükümet bununla mücadele etmek zorunda kalmıştır (Şirin, 2010: 4).

Dünya Bankası’nın 1993 tarihli Su Kaynakları Raporu, suyu ekonomik bir mal olarak kabul etmiştir. OECD’ye göre, suyun “ekonomik bir mal” olarak kabul edilmesi gerekliliğinin, herkesin temiz ve sağlıklı suya erişim hakkını dışlamayan bir çerçeve içerisinde anlaşılması gerekmektedir. OECD (1998) tarafından özellikle vurgulanan husus doğru fiyatlandırma politikasıdır. Buna göre, sabit tarifeler, kullanıcı grupları arasındaki çapraz sübvansiyonlar ve işlem maliyetlerine ilişkin tüm sübvansiyonlar kaldırılmalıdır. Bu çerçevede, “kullanan öder” ve “kirleten öder” ilkelerinin yaygınlaşması, suyun “gerçek” maliyetinin faturalara yansımaları sağlayacaktır. Doğru fiyatlandırma politikası ise, hizmet bedellerinin işletme ve bakım maliyetleri ile sermaye harcamalarının yanı sıra, fırsat maliyetini ve dışsallıkları da kapsayacak şekilde belirlenmesini gerektirmektedir (Topçu, 2009: 50).

Sonuç olarak uluslararası alanda oluşmuş konsensüs suyun ekonomik bir mal olarak görülmesi ve tam maliyet iyileştirme ilkesine göre fiyatlandırılması, suyun diğer mal ve hizmetler gibi ticaretinin yapılabilir kabul edilmesidir. Fakat oluşmuş bu uzlaşma suyu ekonomik bir mal olarak ele almanın hakkaniyete uygun olduğu sonucunu doğurmamaktadır. “Suyu ekonomik bir meta olarak yönetmek, etkin ve adil tüketim sağlamanın önemli bir yoludur” iddiası ile öne çıkan 4. Dublin İlkesi, suyun verimli ve adil bir şekilde kullanılmasının, ekonomik kurallar çerçevesinde gerçekleştirilebileceğini varsaymaktadır. Bilindiği üzere piyasalar, kısıtlı kaynakları en verimli oldukları alanda değerlendirme eğilimi içindedirler. Dolayısıyla su gibi yaşamsal kaynakların tek başına piyasa mantığı ile güvence altına alınabileceği iddiası belki verimliliği sağlar ama beraberinde adaletsizliği de getireceği gerçeği unutulmamalıdır.

Bu yaklaşım, suyun sağlanmasında “tam maliyet iyileştirme” ilkesini uyguladığında, su sağlama ve erişimde eşitsizliğe yol açmaktadır. Bu ilke, suyun fiyatlandırılması aracılığıyla, suyun sağlanmasıyla ilgili tüm maliyetleri gidermeye çalışmaktadır. Bu durumda su fiyatları, yoksul ve marjinal toplulukların ödeyebileceklerinden daha yüksek olabilir ve bunların kendi temel ihtiyaçlarını karşılamak için ihtiyaç duydukları temiz su arzına erişimleri reddedilmiş olur. Ancak işletmenin bakım maliyetlerinin karşılanması ve verimli kullanımın önemini vurgulanması için belli bir ücret almak, daha sürdürülebilir bir su kullanım modeli oluşturmak açısından önemlidir. Dolayısıyla maliyetin tamamını alma yaklaşımı ile, suyun israf edilmesine davetiye çıkaracak hiç ücret almama yaklaşımı arasında bir denge kurulmalıdır. Ancak unutulmaması gereken nokta, ödeyebilme kriterine göre kurulacak bu denge, hiç ödeyemeyenlerin su hakkını garanti etmek zorundadır (Topçu, 2009: 54).

Dünyanın çeşitli bölgelerinde elde edilen deneyimler de göstermiştir ki, suyun özelleştirilmesi en uygun çözüm değildir, hatta aksine ciddi çevre sorunları yaratmış ve toplumsal huzursuzluklara neden olmuştur. Reel durumun karmaşıklığı, farklı ve sorunlara daha uygun çözümlerin üretilmesini gerekli kılmaktadır (Spiller, <http://old.boell-tr.org/faaliyet.aspx?id=103>, 2012).

3.6. KAMUSAL BİR MAL OLARAK SU HAKKI

Ekonomik hayatın çoğu özel mal ve hizmetlerin gönüllü değişimini içermektedir. Özel mal ve hizmetler tek bir birey tarafından tüketilen ve doğrudan diğer hiç kimseye fayda sağlamayan mallar olarak bilinmektedir. Ancak birçok faaliyet üreticiler ve tüketiciler arasında yayılmayı ihtiva etmektedir. Dışsallığın bir ucu kamusal mallardır. Kamusal mallar ilave bir kişiye daha hizmet sunmanın maliyetinin sıfır olduğu mallardır ve faydasından bireyleri dışlamak çok pahalı veya imkânsızdır. Diğer bir deyişle kamusal mallar dışlanamama ve rekabet edilememe gibi temel iki özelliğe sahip olan mallardır. Samuelson'un 1954 yılında kamusal malları dikkatli bir şekilde analiz ettiği makalesinde değindiği önemli bir nokta özel piyasaların genellikle kamusal mal ve hizmetleri verimli bir şekilde üretmeyi garanti edememesidir (Nordhaus, 2005: 3). Su hakkı kavramına bakıldığında ise diğer birçok hak ile ilişkisi dikkate alınarak değerlendirildiğinde kamusal bir mal olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Özellikle kamusal mallarda yer alan dışsallık özelliği su hakkında da kendini göstermektedir. Ortaya çıkan pozitif veya negatif dışsallıkların kontrol edilmesi devletin rolünü gerekli kılmaktadır. Yine su hakkının özel bir mal olarak piyasaya bırakılması neticesinde ortaya çıkacak piyasa başarısızlıklarının çözülmesi için devletin aktif bir rol alması gerekmektedir.

Günümüzde Birçok destek grupları ve bazı sosyal hareketler, suyun tüm yönleriyle hükümetin kontrolü altında olması gerektiğini ve halkın su fiyatlarını belirleme kararlarına müdahil olmasını iddia etmektedirler. Bu gruplar ve sosyal hareketler su hizmetlerinin devlet mülkiyeti altında kalması gerektiğini ve tüm su kaynaklarının kamu mülkiyetinde olması gerektiğini savunmaktadırlar (Langford, 2005: 275). Fakat Dublin Konferansında suyun ekonomik bir mal olarak görülmesi ilkesi kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler tarafından 1992'de düzenlenen Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda Gündem 21'in 18. bölümünde de suyun fırsat maliyetini yansıtan tarifelerin uygulanması sosyal ve ekonomik bir mal olması ile gereğellenmiştir. Dolayısıyla, bu iki konferansın sonuç bildireleri suyun kamusal mal mı? Yoksa ekonomik bir mal mı? Tartışmalarını ön plana çıkarmıştır. Tartışmaların bir tarafında suyun herkesin erişimine açık bir kamu malı olduğunu söyleyenler, diğer

tarafında ise suyun kıt bir kaynak olarak yönetilmesi gerektiğini söyleyenler yer almaktadır (Topçu, 2009: 57).

1970’lerde uluslararası tartışmalarda sağlık ve temizlik ihtiyaçlarının giderilmesi için suyun önemi vurgulanmıştır. Kamu sağlığının sorumluluğu ulusal hükümetlerin temel sorumluluklarından biri olmuştur. İngiltere’de 19. Yüzyılda bazı deneyimler göstermektedir ki su arzı ve suya bağlı olarak temizlik konusu anahtar bir kavram olmuştur. Yapılan bu tartışmalar suyun temel bir ihtiyaç olarak sağlanmasında devletin rolü öne çıkmış ve suyun kamusal boyutu önem kazanmıştır (Mehta, 2000: 7).

Paul A. Samuelson kamu malını, “bir kişinin tüketiminin başkalarının tüketebilecekleri miktarı azaltmadığı mal” olarak tanımlamıştır. Bu teori iki temel özellik ile açıklanmıştır: 1- bireylerin malın tüketiminden dışlanamaması; 2- malın tüketiminde rekabetin olmamasıdır. Tüketimden dışlanamama; belirli bir malın fiyatlandırılmasının imkansız ya da son derece maliyetli olması anlamına gelmektedir. Bu ilkeyi malın bedelini ödemeyen bireyin o malı tüketmekten alıkonması şeklinde açıklanabilir. Tüketimde rekabetin olmaması ise; malın miktarında veya kalitesinde bir azalma veya bozulma olmadan ve aynı zaman aralığında birden fazla kişi tarafından ortak olarak tüketilebilmesi anlamına gelmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde, herkesin kullanımına açık olan yerüstü sularından “ortak mal” olarak bahsetmek mümkünken, sadece şebeke suyu düşünüldüğünde, bu mala erişimin şebekeye erişmeye bağlı olduğu, dolayısıyla teknik olarak dışlanabilirlik özelliğinden bahsetmenin mümkün kılındığı açıktır. Ancak bu noktada dışlamanın arzu edilip edilmediği sorgulanmalıdır. Zira suya olan talebin esnek olmayan yapısı nedeniyle insanların hayatlarını sürdürebilmek ve sağlıklı kalabilmek için ihtiyacı olan suya ulaşamamalarından ötürü doğabilecek toplumsal sorunlar büyüktür. Üstelik bir kere şebeke oluşturulduktan sonra ek bir bireye suyu götürmenin düşük maliyetli olduğu gerçeği karşısında, suyun kamusal özelliğinin önemli boyutta olduğu sonucuna ulaşılabilecektir.

Şebekeden ulaşılan suyu bir kişinin tüketimi diğerleri için miktarı azalttığından, tüketimde rekabet olabileceği düşünülse de, aranan rekabet nihai tüketiciler arasında değil, su hizmeti verenler arasındadır. Bunun ise neredeyse imkansız olduğuna yukarıda değinildi. Kamu malı özel mal ayrımında politik sürecin asıl belirleyici olduğunu, bu

süreçte ise gücü elinde bulunduranların politikayı kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirdiği artık bilinen bir gerçektir.

Sonuç olarak suyun sözde daha verimli kullanılması için, ekonomik mal niteliği ile insanların temel ihtiyaçları için gerekli olan sudan ödememe nedeniyle mahrum bırakılmaları daha büyük toplumsal sorunlar doğuracağı söylenmektedir. Ortalama bir yol olarak, belirli bir miktara kadar temel insani ihtiyaç olarak görülmesi gereken suyun, bu miktardan sonra özel mal niteliği taşıması ve kamusal ya da özel arza konu olmasının bu miktarlara göre belirlenmesi daha insani bir çözüm olduğu söylenebilir (Perry, Rock ve Seckler, 1997: 6, Topçu, 2009: 57).

Bizlere ve tüm topluma yol haritası sağlayacak su politikalarının esasları şöyle özetlenebilir (İMO, 2009: 41): Su ihtiyaç değil hayatın devamı için vazgeçilmez ve temel bir insan hakkıdır bu nedenle ticari bir mal haline dönüştürülmemeli. Bu çerçevede;

- Su hayatın vazgeçilmez unsuru olarak önemli bir toplumsal değer olarak ele alınmalıdır.
- Herkes sağlıklı bir yaşam sürdürebilmek için gerekli sağlıklı, güvenli suya ulaşabilmelidir.
- Temel insan hakkı olan suya erişim hakkı ile ilgili bağlayıcı yasalar anayasa metinlerine girmelidir.
- Su hizmetinde ve yönetiminde, hizmetin kamusal özü korunmalı, yönetiminde katılımcı modeller geliştirilmelidir.
- Yaşam hakkı olan su, su şirketlerinin insafına bırakılmamalıdır.
- Su kamu malı olarak tanımlanmalı ve toplumsal bir değer olarak kabul edilmelidir.
- Su kaynaklarının kullanımında öncelik tüm canlılara, insanlara ve ekolojinin korunmasına verilmelidir.

3.7. ORTAK BİR MAL OLARAK SU HAKKI

Tüm yaşamın ekolojik temelini oluşturan su ortak bir mülk olarak ele alınmalıdır. Su insanlık tarihi boyunca çeşitli kültürler tarafından ortak mülk olarak

yönetilmiş ve bugün bile pek çok topluluk tarafından ortak mülk olarak yönetilmekte ve ona, ortakça paylaşılan bir kamu malı olarak yaklaşılmaktadır (Shiva, 2007: 45).

Ortak Mallar, hem ortak hem de nesilleri kapsayan malvarlıkları olabilir; örneğin türlerin çeşitliliği, su, atmosfer, genetik kaynaklar, toprak, ekim, bilgi, fikirler, kültürel çeşitlilik vs. gibi mallar ortak mallardır. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere ortak mallar doğal ya da toplumsal menşeli, elle tutulur ya da manevi olmak üzere birbirinden tamamen farklı şeylere tekabül edebilir. Ancak hepsinin ortak noktası, kolektif olarak miras bırakılabilir olmalarıdır. Bunlar insanlığın ortak mirasıdır, yani herkese aittir, Fakat bu durumda insanların suyu istediği gibi kullanma ve sarf etme anlamı da çıkmamalıdır (Spiller, <http://old.boell-tr.org/faaliyet.aspx?id=103>, 2012).

Suyun metalaşmasını eleştirenler suyun ortak bir mal olarak tanınmasını deklare etmektedirler. Onlara göre su ortak bir mal olmalıdır. Suyun yönetimi ve mülkiyeti yerel su kullanıcıları tarafından topluca belirlenmelidir. Bu nedenle kendi nehir havzası, su toplama alanı ya da havza su kaynakları üzerindeki haklar yerel halka verilmesi gerekmektedir. Bu tutum devlet ya da özel şirketlerin ulusal çıkarları ya da diğer çıkarlar için belli bir bölgedeki su kaynaklarına sahip olmasına karşı ortaya çıkmış bir tepkidir. Böyle kavramlar su kaynakları üzerindeki yerel halkın hakkını inkar ederek, su yönetimini merkezileştirmek ve merkezi yönetimi meşrulaştırmaktır. Buna karşılık suyun ortak bir mal olarak beyan edilmesi, suyun güçlü aktörler tarafından yönetilmesi, kontrol edilmesi veya sahip olunması fikrinin önüne geçilecektir. Genellikle suyun ortak bir mal olduğunu savunanlar bunun yerel halk için daha ideal bir görünüm olduğu eğilimindedirler.

Gelecek yirmi otuz yıl içerisinde dünyanın daha da ağırlaşacak küresel bir su kriziyle karşı karşıya kalacağı tahmin edilmektedir. Kriz derinleştikçe su haklarının yeniden tanımlanmasına yönelik çabalar ortaya çıkmaktadır. Küreselleşen ekonomide su, ortak bir mülk değil, serbestçe alınıp satılabilecek özel bir mal şeklinde tanımlanmaktadır. Küresel ekonomik düzen, su kullanımının regülasyonu üzerinde tüm sınırların kaldırılması ve su piyasasının kurulması yönünde çağrıda bulunmaktadır. Suyun ortak mülk olarak kalması ve topluluk tarafından yönetilmesi, diğer kaynaklar için olduğundan çok daha önemlidir. Aslında suyun özel mülkiyeti pek çok toplumda

yasaklanmıştır. Justinianus Kanunları* gibi eski metinler su ve diğer doğal kaynakların kamu malı olduğunu göstermektedir. “Doğa yasaları gereği bu şeyler – hava, akarsular, deniz ve haliyle deniz kıyıları- insanlığın ortak malıdır.” (Shiva, 2007: 39). Talmud Hukuku’nun (Talmudic Law)^{†††} temel kuralı ortak mülkiyettir: “kaynaklardan ortaya çıkan nehirler ve akarsular herkese aittir” (Topçu, 2009: 13) denilmektedir.

İslam Hukuku susama hakkını (right of thirst) kabul etmektedir. Bu, susuzluğunu gidermek için ya da hayvanlarını sulamak için bir kimsenin su alma hakkından oluşmaktadır. Kişilerin evsel kullanımlar için (sulama hariç) suyu diğerleriyle paylaşma yükümlülüğü vardır. İslam Hukuku, bir kuyu kazan kişiye kuyunun mülkiyetini verir. Ancak ortak kaynağı kontrol edenler, başkalarının faydalanmasını engellememesi gerekir. Ancak suyun yetersiz olduğu durumlarda, yapılan su tesislerinden yararlanma önceliği, onları inşa edenlerdedir. İslam kültüründe suyun ticari bir ürün olarak algılanması ahlaka ve adetlere aykırı görüldüğünden, hiç kimseye bir kaynağın sularını satmak, kiralamak veya vergilendirmek hakkı verilmemiştir (Topçu, 2009: 14).

1869 yılından başlayarak Osmanlı İmparatorluğu’nda uygulanmış bulunan ve toplam 1851 maddeden oluşan Mecelle’nin 67 maddesi doğrudan su üzerindeki mülkiyetin kurallaştırılmasıyla ilgilidir. Bu hükümlerde, “suyun, ot ve ateş gibi hiç kimsenin malı olmadığı, tüm insanların bunda ortak olduğu” (m. 1234) ve “yeraltında cereyan eden suların kimsenin mülkü olmadığı” (m. 1235) hükme bağlanmıştır. Ayrıca, “yüzey ve yeraltı sularına akçalı bir değer biçilmesi” anlayışının Mecelle’de benimsenmemiş olduğu görülmektedir (Sav, 2007: 353).

Hindistan gibi ülkelerde uzay, hava, su ve enerji geleneksel olarak mülkiyet ilişkisinin dışında değerlendirilmiştir. İslami gelenekte Şariat “suya giden yol”a

* Institute of Justinian: Bizans İmparatoru Justinianus’un mevcut Roma Hukukunu, basit ve açık bir kurallar sistemine dönüştürme çabası sonucunda oluşturulan kanunlar (M.S. 534)

^{†††} Yahudilik’te Tevrat, “Yazılı Tevrat” ve “Sözlü Tevrat” olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. “Yazılı Tevrat” Eski Ahid’i; “Sözlü Tevrat” ise Yazılı Tevrat’ın yorumu olan Mişna’yı, daha geniş anlamda, Talmud’u tanımlamaktadır.

değirirken, su haklarının esas temeline işaret etmektedir. ABD’de bile suyun ortak mülk olduğunu savunan pek çok insan vardır. William Blackstone “su akan ve dolaşan bir şeydir ve doğa yasaları gereği ortak mülk olarak kalması gerekmektedir.” diye yazmaktadır (Shiva, 2007: 39-40).

Ortak mallar insanları hayata tutundurmakta ve gezegendeki yapıcı, çoğaltıcı ve yaratıcı süreçleri destekleyen ağı meydana getirmektedir. Beslenme, iletişim kurma, kendi kendini eğitime ve hareket etme araçlarını insanlara sağlamakta, hatta su tüketiminden kaynaklanan atıkları da tahliye etmektedir. Ortak malların çeşitliliği ve canlılığı, 21. yüzyılın başında, içinde bulunulan değişimlerin karşısında durabilmek için gereksinim duyulan anahtar bir kavramı olmaktadır. Bununla beraber ortak mallar -ister doğal menşeli olsunlar, isterse toplumsal- ele geçirilme ve özelleştirilmeye (siyasi, ekonomik, hukuksal ya da teknik düzlemde) maruz kalmaktadır. Bunun sonucu olarak giderek daha çok sayıda insan varoluş temellerini yitirmektedir. Bu nedenle su, sınırlandırılma, özelleştirme sömürü ve israf süreçlerinden geçmiş ortak mallara iyi bir örnektir denilebilir. Sonuç olarak, ortak bir mal olan su, insanlığın ve biyosferin mirası olarak kabul edilmelidir. Bu kaynak tüm insanlığa, aynı zamanda gelecek nesillere de aittir. Bu gezegende yaşayan herkes suyu bir miras olarak alma hakkına sahiptir. İnsanlığa ait olan, ama mülkiyetine sahip olunamayan bir miras olan suyu gelecek nesillere temiz bir şekilde bırakmak için gayret sarf edilmelidir (Spiller, <http://old.boell-tr.org/faaliyet.aspx?id=103>, 2012).

3.8. KÜRESEL KAMUSAL BİR MAL OLARAK SU HAKKI

Küresel kamusal mallar sahip olduğu özellikleri ve ortaya çıkardıkları pozitif ve negatif dışsallıkları nedeniyle ülke sınırlarını aşarak, tüm nesilleri ve insanlığı etkilemektedir. Dünyanın yaşadığı hızlı küreselleşme süreci bu tür mal ve hizmetlere olan önemi de artırmaktadır. Günümüzde ulusal düzeyde ortaya çıkan birçok sorun küresel bir nitelik taşıyarak uluslararası bir boyut kazanmaktadır. Küresel kamusal bir malın özelliklerine bakıldığında bu malların tüketiminde rekabetin olmaması ve faydasından kimsenin dışlanamaması özellikleri ön plana çıkmaktadır.

Fakat Acocella (2001)’e göre bu malların rekabet konusu olmaması ortaya çıkardığı dışsal faydasından herkesin yararlanması anlamına gelmemektedir. Bu

malların faydalarından herkesin eşit olarak etkilendiğini söylemek her zaman mümkün olmamaktadır. Yani kamusal mallarda olduğu gibi bu mallar her zaman pür küresel kamusal mallar değildirler. Yani herkes veya her ülke küresel kamusal malların kullanımından aynı faydayı elde edemez (Acocella, 2001: 2).

Hızlı bir şekilde artan dünya nüfusu su kaynaklarının korunmasını ve sürdürülmesini de gerekli kılmaktadır. Ancak bu kaynakların korunması ve sürdürülmesi ticari odaklı değil insan odaklı olmalıdır. Yani su temel bir insan hakkı olarak ele alınmalı ve küresel düzeyde korunmasına çaba gösterilmelidir. Su yaşamsal bir doğal kaynak olarak görülmeli ve küresel düzeyde yönetimi ve sunumuyla ilgili politikalar oluşturulmalıdır (Yıldız, 2009: 10). Su hakkının küresel bir kamusal mal olarak ele alınması yeni politikaların oluşturulmasını gerekli kılmaktadır.

Bu anlamda su hakkı kavramına bakıldığında, tüketimde rekabet olmaması ve dışlanamaması özellikleri “su hakkı” kavramında mevcut değildir. Fakat su hakkının yerel, bölgesel ve küresel düzeyde dışsallıkları bulunmaktadır. Bu nedenle su hakkının yaydığı bu dışsallıklar nedeniyle küresel bir kamusal mal olarak ele alınabileceği söylenebilir. Günümüzde ve gelecek yüzyılda su nedeniyle büyük krizleri ve kıtlıkların yaşanacağı söylenmektedir. Gelecekte tüm ülkelerin ve insanlığın karşı karşıya kalacağı bu sıkıntılar ancak tüm ülkelerin birlikte hareket etmesiyle aşılabileceği düşünülmektedir. Örneğin, sağlık hizmeti küresel kamusal mal olarak düşündüğünde sağlıkla ilgili daha çok dışsallık konusu ön plana çıkmaktadır. Çünkü bulaşıcı hastalıkların önlenmesi küresel ölçekte tüm ülke ve nesilleri etkileyen bir hizmet olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle temiz suya erişmek ve temel bir insan hakkı olan suyun tüm insanlara ulaştırılması da netice olarak fakirliğin azaltılması, bulaşıcı hastalıkların önüne geçilmesi gibi küresel ölçekte bazı sorunların önlenmesine hizmet edecektir. Bu nedenle bir malın küresel bir kamusal mal olarak tanımlanması sadece tüketiminde rekabet olmaması ve dışlanamaması özellikleri temel bir kriter değildir.

Küreselleşme ile beraber kamusal mallarda yaşanan değişimler ve dönüşümler bu malların temel bazı özelliklerinin de katı kurallar olmaktan çıkarmıştır. Çağımızda daha çok bu malların yaydığı pozitif ve negatif dışsallıklar önem arz etmeye başlamıştır. Fakat su hakkının küresel bir kamusal mal olarak tanımlanması beraberinde bir takım sıkıntılar da getireceği tahmin edilmektedir. Örneğin suyun sunum problemi ve

finansmanı problemi önemli bir sorun olarak karşımıza çıkacaktır. Çünkü dünya coğrafyasına bakıldığında bazı bölgeler su zengini iken bazı bölgelerde de ciddi su sıkıntıları yaşanmaktadır. Bu sıkıntı da suyun nasıl ve ne şekilde ve kimler tarafından sunulacağı problemini doğurmaktadır. Yine suyun sunumu esnasında nasıl bir finansman yöntemi kullanılacağı da diğer önemli bir sorun olacaktır. Tüm bu sorunlar dikkate alındığında küresel düzeyde sağlık, bilgi, çevre, barış, vb. küresel kamusal mallar için nasıl bir yol izleniyorsa veya izlenecekse su hakkı içinde bazı çözümler ve öneriler tartışılmalıdır. Günümüzde üzerinde durulan en önemli sorunlardan biri de suyun yönetimiyle ilgilidir.

Su kaynaklarının yönetilmesi, bir taraftan insanların temel gereksinimlerini karşılayabilmelerini diğer taraftan da yenilenme ve çok yönlülük özelliğini koruyabilmesi ya da yeniden oluşturabilmesi için doğada yeterli miktarda suyun bırakılmasını şüphesiz beraberinde getirmelidir. Su, sadece uzun vadede insanlar için değil, çok daha öncelikli olarak, insanların dışındaki canlıların da su hakkını garanti altına almak için korunmalıdır. Bu bağlamda da, yeterli miktarda ve iyi nitelikte suya ulaşmanın temel bir insan hakkı olduğu talebini telaffuz etmek yeterli değildir. “Yaşam Hakkı olarak Su” talebi bu yaklaşımı daha iyi ifade etmektedir (Ayboğa, 2010: 16).

Günümüzde su herkesi ilgilendiren bir kavram haline gelmiştir. Yoksulluk, güvenlik, sürdürülebilir kalkınma ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi gibi uluslararası tartışmaların odağında da yer alan bir kavram olmuştur. Her ne kadar küresel kamusal bir mal olarak düşünülse de dünyadaki genel kanı ve varılmak istenen sonuç suyun özel bir olarak tanımlanmasıdır. Birleşmiş Milletler ve küresel su şirketleri su kıtlığı ve su krizi argümanlarını dikkate alarak, suyun özel bir mal olması yönünde büyük çaba sarf etmekte ve suyu kamusal mal olma statüsünden çıkartmak istemektedirler.

3.8.1. Su Hakkının Kamusal Malların Temel Özelliklerine Göre Değerlendirilmesi

Birinci bölümde anlatıldığı gibi kamusal malların bazı temel özellikleri vardır ve bu özellikler o malları kamusal mal olmasını sağlamaktadır. Fakat bir malın kamusal mal olması mutlaka bu özelliklerin tamamını bünyesinde barındırması gerekmemektedir. Bu mallar sahip olduğu özellikler nispetinde tam kamusal mal, yarı

kamusal mal ve ya erdemli mal gibi kategorilere ayrılmaktadır. Şimdi bu özelliklerden bazıları ele alınacaktır.

Tüketimde rekabetin olmaması ve dışlanamaması özellikleri: Daha önceki konularda da anlatıldığı gibi bu iki özelliğe birden sahip olan mallar tam kamusal mal sınıflandırmasına girmektedir. Fakat günümüzde çok az sayıda mal ve hizmet bu gruba girmektedir. Adalet, savunma, iç ve dış güvenlik hizmetleri örnek olarak verilebilir. Ancak bazı mal ve hizmetlerin yaydığı pozitif veya negatif dışsallıklar bağlamında bakıldığında yerel, bölgesel ve küresel etkiler söz konusu olmaktadır. Su hakkı kavramının da böyle bir yanı bulunmaktadır. Özellikle gelecekte ortaya çıkacağı tahmin edilen su krizi ve su kıtlığının neden olacağı küresel sıkıntılar günümüzde alınacak önlemlerle çözülebilecektir. Bu nedenle su hakkının küresel bir boyutta ele alınıp irdelenmesi gerekmektedir. Fakat su hakkının küresel kamusal bir mal olarak kabul edilmesinin bir takım olumsuz sonuçlara neden olacağı da söylenmektedir.

Örneğin, Böylesi bir insan hakkının kabulü, uzun dönemde, devletlerin vatandaşlarının su hakkını sağlayabilmek için, elinde su kaynağı olan başka devletlerden su talep etmesi gibi bir sonuç doğurabilir. Bu ise, doğal olarak su kaynakları kıt olan coğrafi bölgelerde, ciddi yükümler ve sorunlar doğurabilecektir (Sav, 2007: 346). Yine kamusal mal yerine küresel kamusal mal teriminin kullanılması bir ülkenin kamu malı, dünyaya ait kamu malı olma noktasına taşınmakta ve uluslararası bir örgütün yönetimine verilmek üzere ortam hazırlandığı söylenmektedir (Geray, 2004: 29). Fakat suyun gelecekteki stratejik önemi de dikkate alınarak uluslararası küresel örgütler ve tüm ülkelerin katılımıyla gerekli önlemler alınmalıdır.

Dışsal ekonomilere neden olma özelliği: Dışsallık kavramı bir ekonomik birimin tüketim veya üretim faaliyeti sonucunda başka birimlerin fayda veya maliyet fonksiyonlarının olumlu veya olumsuz yönde etkilenmesi olarak tanımlanabilmektedir. Dışsal ekonomilerin kamu ekonomisi yönünden taşıdığı önem, herhangi bir kamusal malın kamu kesimi tarafından mı yoksa özel kesim yani piyasa mekanizması aracılığıyla mı sunulması gerektiğine imkan vermesidir. Gerçekten de pozitif dışsallığın söz konusu olduğu kamusal mallarda özel kesim üretici birimlerinin genellikle üretimi üstlenmemeleri, bu hizmetin kamu kesimince yerine getirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan negatif dışsallığın söz konusu olduğu mallarda, özel kesim

topluma, tazmin etmedikleri bir takım ek maliyetler yüklemektedirler. Bu durumda söz konusu mal ve hizmet sunumunun kamu kesimi tarafından sunulmasını gerektirmektedir. Literatürde ve birçok kesim tarafından dile getirilen dışsallığın en klasik örnekleri eğitim ve sağlık hizmetleridir. (Aktan, 2006: 20). Su hakkı kavramı da eğitim ve sağlık gibi önemli dışsallıkları olan mallardır. Özellikle yeterli ve sağlıklı bir şekilde sunulmadığı takdirde bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkması, çocuk ölümlerine neden olması gibi olumsuz dışsallıklara neden olmaktadır. Su insan yaşamının vazgeçilmez bir ögesi kabul edildiğinden, bu hizmetin piyasa aracılığıyla sunulması neticesinde ortaya çıkacak olumsuzlukların bertaraf edilmesinde, kamu kesiminin aktif bir rol alması kaçınılmaz olmaktadır.

Kamusal finansman gerektirmesi özelliği: Kamusal malların finansmanı, zorunlu bir finansman biçimi olan vergileme ile yapılır. Bazı kamu mal ve hizmetlerinin kullanımı karşılığında harç gibi fiyata daha yakın olan bir bedel ödenebilir; ancak genellikle harçlar tüm kamu bütçelerinin küçük bir kısmını oluşturduğu için kamusal finansman olarak vergiler ön plana çıkmaktadır. (Kirmanoğlu, 2007: 129). Suyun finansman şekli günümüzde tartışılan konulardan biri olmaktadır. Bireylere güvenli, temiz ve sağlıklı bir suyun eriştirilmesi için devletlerin gerekli alt yapı yatırımlarını sağlaması ve bunları merkezi yönetim bütçeleriyle finans etme görevi bulunmaktadır. Bu nedenle suyun güvenli bir şekilde bireylere ulaştırma aşamasına kadar devletin finans mekanizmasında rol alması, bireylerin bunu kullandıktan sonra bu finansmana dahil olması, ülkemizde ve bir çok ülkede uygulanan bir durumdur.

3.8.2. Suyun Finansmanı ve Finans Yöntemleri

Tarihsel bir perspektiften bakıldığında, merkezi hükümetler ve yerel otoriteler su sisteminin finansmanında önemli rol oynamıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde su ile ilgili yatırımlar merkezi hükümet, yerel yönetimler, kalkınma ajansları ve çok uluslu şirketler tarafından ortaklaşa bir şekilde yürütülmektedir (Rosemann, 2006: 513). Küresel kamusal bir mal olarak suyun finansman yöntemlerine bakıldığında, kamu kaynakları, özel sektör kaynakları, kar amaçlı kuruluşlar ve kar amaçlı olmayan kuruluşlar aktif bir rol üstlenmektedirler.

3.8.2.1. Uluslararası Küresel Kuruluşlar

Suya yönelik uluslararası kurum ve kuruluşların ilgisi 1990'lı yıllarla birlikte artmıştır. 1990'lı yıllardan başlayan süreçte Dünya Bankası, OECD, Dünya Su Konseyi, Küresel Su Ortaklığı ve kıta ölçeğinde örgütlenmiş Bölgesel Kalkınma Bankaları ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurum ve kuruluşlar çok taraflı örgütlerin desteğiyle, küresel düzeyde su yatırımlarının finansmanına dahil olmuşlardır. Finansman mekanizması olarak ticari ve piyasacı bir yaklaşım sergilemişlerdir (Çınar, 2010: 56). Bu kuruluşların finansman yöntemleri genellikle, yardım sağlama, borç verme ve proje finansmanına dahil olma şeklinde gerçekleşmektedir (Çınar, 2010: 85).

3.8.2.2. Uluslararası Ticari Şirketler

Küresel ticari şirketlerin yaklaşımına göre suyun kullanıcılara etkin bir biçimde sağlanabilmesi için su ekonomik açıdan ele alınıp ticari bir mal olarak değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda, suyun finansmanında piyasa mantığına uygun kurumsal araçların kullanılması gerekliliği savunulmaktadır. Bu yaklaşıma dayandırılarak ortaya konan politikalar şu çerçevede ele alınmaktadır

Suyun fiyatlandırılması görüşü: su fiyatlandırılarak finansmanı kullanıcılardan sağlanmalıdır. Ancak bu yöntemle suyun piyasa mantığı çerçevesinde israfının ve suya yönelik yetersiz finansmanın önüne geçilebilir.

Suyun dağıtımı piyasa koşullarına açılması görüşü: su hizmetlerinin özel yatırımlara açılması su yatırımlarına yönelik uygun koşullarda finansman bulunmasının da önünü açacaktır (Çınar, 2010: 54).

3.8.2.3. Kamu Tarafından Finansman Yöntemi

Bu finansman yönteminde su finansmanının bir bütün olarak kamu yönetiminin denetimi altında olması gerektiği savunulmaktadır. Buna göre kamu yönetimi su fiyatlamasında tekel konumunu hiçbir şekilde yitirmemeli, su kaynaklarının mülkiyeti kamu yönetiminde bulunmalı, su hizmetleri kamu yönetimi tarafından sağlanmalıdır. Ayrıca bu yaklaşıma göre suya yönelik "piyasacı" ve "ticari" yaklaşımın önünde durulmalı, suyun işletilmesine özel sektörün ve çokuluslu su şirketlerinin girmesi engellenmelidir. (Çınar, 2010: 54-55).

3.8.3. Küresel Kamusal Mal Olarak Su Hakkının Sunulma Teknikleri

Kamusal malların üretimi için kullanılabilir toplam arz miktarı ile bireyin katkıları arasındaki ilişki, toplam üretim teknolojileri olarak tanımlanmaktadır. Üretim teknolojileri, farklı özelliklere sahip değişik türdeki küresel kamusal malların nasıl üretileceğini ve üretim için ne tür bir uluslararası faaliyetin gerekli olduğunu belirleyici bir yapıya sahiptir (Turan, 2010: 112). Çok sayıda üretim teknolojisi bulunmasına rağmen, Sandler küresel kamusal malların üretimi için dört farklı alternatifini ele almaktadır. Bu teknikler; toplama tekniği, en iyi vuruş tekniği, en zayıf halka tekniği ve ağırlıklı toplama tekniğidir (Anand, 2002: 3). Bu tekniklerden su hakkı ile ilgili olarak ilk üç teknik üzerinde durulacaktır.

3.8.3.1. Toplama Tekniği

Bu tekniğin kamusal mallar teknolojisinin en yaygın tekniği olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Toplam kamusal mal miktarının, bütün kullanıcıların katkılarının toplamına eşit olduğu durumlar için bu yöntemden bahsedilmektedir. (Akdemir, Şahin, 2006: 7).

Toplama yöntemine bakıldığında esas olarak ele alınan şey küresel ısınma örnek olarak verdiğinde atmosfere yayılan toplam emisyon miktarı dikkate alınmaktadır. Yayılan toplam emisyon değişmemek üzere bir ülkede yayılan emisyon artış gösterdiğinde diğer ülkelerde azalış olursa ve toplam miktar da değişmezse herhangi bir sıkıntı ortaya çıkmamaktadır. Yani birindeki artış diğerinin azalışı ile telafi edilmektedir (Nordhaus, 2005: 9).

Bu tekniğe göre su hakkı ele alındığında ise bir ülkede su hakkı ile ilgili yaşanan pozitif gelişmeler öncelikle o ülkede yaşayan tüm bireylere fayda sağlayacaktır. Faydanın yayılma alanı olarak daha sonra bölgesel ve küresel düzeyde iyileşmelere neden olacaktır. Bu nedenle su hakkıyla ilgili bütün ülkelerin katkıları toplama tekniği olarak ele alınabilir.

3.8.3.2. En İyi Vuruş Tekniği

İkinci bölümde küresel kamusal malların sunum tekniklerinde anlatılan astreoid örneğinde olduğu gibi dünyanın büyük bir tehlikeden kurtulması için bir bireyin veya bir ülkenin gösterdiği başarılı bir çaba dünyayı bu tehlikeden kurtardığında diğer tüm

ülkelerde kurtulmuş olacaktır. Su hakkı bağlamında ise su krizi ve su kıtlığı başlığı altında anlatıldığı gibi gelecekte ortaya çıkması muhtemel sorunların şimdiden çözülme kavuşturulması tüm insanlığı ve ülkeleri ilgilendirmektedir. Bu tür küresel kamusal bir malın sağlanamaması, yıkıcı sonuçlar ortaya çıkarabilir. Bu nedenle her ülke kendini ve dünyanın geleceğini güvence altına almak için bu malların sunumunda mutlak bir manada istekli olmalıdır. Sonuç olarak bu tekniğe göre tek bir ülkenin gösterdiği başarılı bir çaba en iyi vuruş tekniği olarak adlandırılmaktadır.

3.8.3.3. En Zayıf Halka Tekniği

Bazı küresel kamusal malların sunumu sadece her ülkenin etkin katılımı ile mümkün olabilmektedir (Barrett, 2007: 4). Bu sunum tekniğinde kamu malının sunum miktarı, en zayıf halka yani en az katkıyı yapan ülkenin sunum miktarı kadardır. Salgın hastalıkların kontrol altına alınması durumunda bu teknik öne çıkmaktadır. Ülkeler ne kadar önlem alırlarsa alsınlar, eğer bir ülke önlem almada zayıf kalırsa, diğerlerinin aldıkları önlemler etkisiz kalmaktadır. Su hakkının yaşam hakkı, çevre hakkı, sağlık hakkı ve barış hakkı gibi önemli haklarla olan ilişkileri dikkate alındığında küresel düzeyde önlemlerin alınması kaçınılmaz olmaktadır. Yetersiz ve sağlıklı suyun neden olacağı ölümler ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesinde tüm ülkelerin ortak çabaları gerekmektedir. Bu nedenle bu teknikte mutlak bir başarının elde edilmesi tüm ülkelerin ortak faaliyetine bağlıdır. Bir ülkenin katkı sağlamaması veya soruna kayıtsız kalması diğer ülkelerin çabalarının sonuçsuz kalmasına sebep olabilmektedir. Burada kastedilen en zayıf halka katkı sağlamayan ülke olmaktadır.

3.9. TÜRKİYE'DE SU POLİTİKASI VE SU HAKKI

Türkiye'de hızlı nüfus artışı nedeniyle suya olan talep günümüze kadar sürekli artmıştır. Bir tarım ülkesi olması ve 1980 sürecine kadar ihracatının tarım ürünlerinden oluşmasına rağmen su politikası oluşturmamıştır. Bunda suyun yenilenebilir bir kaynak olması nedeniyle su yönetimiyle ilgili siyasi ve ekonomik bilincin olmaması kadar Türkiye'nin komşularına göre akarsu ve göllerden oluşan su kaynakları açısından zengin bir görünüm sergilemesinin payı vardır. Ülkemizde kişi başına tüketilen günlük su miktarının hala 111 litre, kişi başına düşen yıllık kullanılabilir su miktarının da 1430 metre küp olması Türkiye'nin su zengini gibi görünen ama su yoksulu bir ülke olduğunu göstermektedir (Minibaş, 2007: XXXIV). Dünya ortalamasının altında yağış

alan bir ülke olarak Türkiye, sanılanın aksine, su kaynakları yönünden zengin ülkeler arasında yer almamaktadır. Hatta ülkede gelecek yıllarda nüfus artışı, kirlilik ve kuraklık gibi nedenlerden dolayı suya duyulan gereksinimin artacağı, su kıtlığının yaşanabileceği tahmin edilmektedir (Çolakoğlu, 2008: 178). Tabloda bazı ülkelerin ve bölgelerin kişi başına düşen su miktarları verilmiştir. Tabloda Türkiye’de kişi başına düşen su miktarının hem bölge hem de dünya ortalamasının çok altında olduğu görülmektedir.

Tablo 3.5: Kişi Başına Düşen Kullanılabilir Su Miktarı

Ülkeler	Yıllık/metre küp
Suriye	1.200 m ³
Lübnan	1.300 m ³
Türkiye	1.430 m ³
Irak	2.020 m ³
Asya ortalaması	3.000 m ³
Batı Avrupa ortalaması	5.000 m ³
Afrika ortalaması	7.000 m ³
Güney Amerika ortalaması	23.000 m ³
Dünya ortalaması	7.600 m ³

Kaynak : Minibaş, 2007: XXXIV.

3.9.1. Türkiye’nin Mevcut Su Potansiyeli

Türkiye’ye yılda 501 milyar m³ yağış düşmekle birlikte, bunun % 37’sine karşılık gelen 186 milyar m³’ü akışa geçerek, 95 milyar m³ miktarında ekonomik olarak kullanılabilir biçime dönüşebilmektedir. Yılda ülke yüzeyine düşen yaklaşık 630 - 643 mm.’lik yağışa karşılık, yenilenebilir su potansiyeli 234 milyar m³ olup, bunun 41 milyar m³’ü yeraltı suları, 193 milyar m³’ü ise, yerüstü sularından oluşmaktadır. Yeraltı su potansiyelinin ekonomik ve teknik olarak kullanılabilir yıllık potansiyeli 12 milyar m³’tür. Bunun 8.8 milyar m³’ü, Devlet Su işleri (DSİ) tarafından ayrılmakla birlikte, doğrudan kullanılan miktarı, 6 milyar m³’tür. Türkiye’de farklı amaçlara yönelik kullanımlarda teknik ve ekonomik olarak tüketilebilir yerüstü ve yeraltı su

potansiyeli miktarı, yurtiçindeki akarsulardan 95 milyar m³, komşu devletlerden gelen akarsulardan 3 milyar m³ olmak üzere yılda ortalama toplam 98 milyar m³ yerüstü ve 12 milyar m³ yeraltı suyu, toplam 110 milyar m³ su olarak belirlenmektedir. Ancak bu miktarın bölgesel ve mevsimsel olarak dağılımında, dengesizlik meydana gelebilmektedir. Ülke genelinde yıllık ortalama yağış miktarı, 250 mm.'den 2500 mm.'ye kadar değişebilmektedir. Bu suyun % 36'sına karşılık gelen 39.3 milyar m³/yıl miktarı farklı amaçlara yönelik olarak kullanıma ayrılmaktadır. Geriye kalan 71 milyar m³/ yıl su ise, halen kullanılmamaktadır. (Çolakoğlu, 2008: 179).

Yararlanılan su potansiyelinin 20.9 milyar m³'ü (%76) sulamada, 3.85 milyar m³'ü (%14) belediyeler tarafından içme suyu olarak, 2.75 milyar m³'ü (%10) de sanayide kullanılmaktadır. Ülkeler, yılda kişi başına düşen kullanılabilir su miktarına göre sınıflandırılmaktadırlar. Buna göre, yıllık kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 1000 m³'ten az ise su fakiri, 1000-2000 m³ arasında su azlığı çeken ve 2000 m³'ten çok ise su zengini ülkeler olarak nitelendirilirler. Bugün ülke nüfusumuzun tahmini 72 milyon olduğu kabul edilirse, kişi başına düşen 1555 m³'lük yıllık kullanılabilir su miktarıyla su azlığı yaşayan bir ülke olduğumuz söylenebilir. Ülkemizde kentlerin hem sayısının hem de nüfuslarının giderek hızlı bir şekilde artması, oluşan kentlerin su ihtiyaçlarının sadece kaynak ve yeraltı sularından karşılanmasını imkansız hale getirmektedir. Bu nedenle hızla büyüyen kentlerin su ihtiyaçları, kaynak ve yeraltı sularının yanı sıra, büyük bir kısmı akarsu, baraj ve göllerden arıtma yapılarak temin edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca son yıllarda membran teknolojisindeki gelişmeler nedeniyle deniz suyundan arıtma yöntemiyle de içme suyu elde edilmektedir (Akın, Akın, 2007: 108).

3.9.2. Türk Hukuku Açısından Sular

Osmanlı'da yüzlerce yıl şeriat mahkemelerince hayli dağınık ve bir biçimde uygulanmış olan hükümlerin temel bir yasada toplanması düşüncesinin ürünü olarak ortaya çıkan Mecelle-i Ahkam-i Adliye'de suya ilişkin hükümler bulunmaktadır. 1869 yılından başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmış bulunan ve toplam 1851 maddeden oluşan Mecelle'nin 67 maddesi doğrudan su üzerindeki mülkiyetin kurallaştırılmasıyla ilgilidir. Bu hükümlerde, “suyun, ot ve ateş gibi hiç kimsenin malı olmadığı, tüm insanların bunda ortak olduğu” (m. 1234) ve “yeraltında cereyan eden

suların kimsenin mülkü olmadığı” (m. 1235) hükme bağlanmıştır. Ayrıca, yüzey ve yeraltı sularına akçalı bir değer biçilmesi anlayışının Mecelle’de benimsenmemiş olduğu görülmektedir. Su öyle değerli bir varlıktır ki, hiç kimsenin malı olamaz; ancak, insanlığın ortak varlığıdır. Osmanlı İmparatorluğu su bakımından bu anlayışı 19. yüzyılda anlamış ve günlük yaşamının her aşamasında, örneğin sebiller, çeşmeler, su yolları, kanallar gibi hayır için yapılar inşa etmek yoluyla uygulamıştır. Üstelik Mecelle, Osmanlı İmparatorluğu’nun sona ermesi ve yerine yeni devletler kurulmasından sonra bağımsız olan Lübnan, Filistin, Suriye ve Suudi Arabistan gibi devletlerde de uygulanmaya devam etmiştir. İçerdiği temel anlayışın günümüzde dahi bazı ulusal yasalarda yer aldığı ileri sürülmektedir. Türk hukuk sisteminde, su kaynakları üzerinde kişilerin sahip olduğu hak, hep mülkiyet hakkıyla birlikte, onun bir parçası olarak düşünülmüştür. Oysa Mecelle’nin yazım biçimi, yukarıda da belirtildiği gibi, su kaynaklarının daha çok insanlığın ortak değeri olarak algılandığı izlenimi vermektedir. Bu temel anlayış, günümüzde uluslararası hukukta yeri bulunan insanlığın ortak kalıtı ” anlayışından da farklıdır. (Sav, 2007: 353-355).

3.9.3. T.C. Anayasalarında Sular

20. yüzyılda ekonomik ve toplumsal sorunlar, planlı kalkınma politikası, su kaynaklarının tüm potansiyelinin en akılcı biçimde değerlendirilmesini gerekli kılmış, çağın teknik imkanları da buna yeterli olduğundan su kaynaklarının kullanım esaslarının kamu hukuku açısından düzenlenmesini zorunlu hale getirmiştir. (Yıldız, Özbay, 2010: 51).

Türkiye’de suya ve su kullanımına ilişkin esasların düzenlendiği ve su kaynaklarının kamu hukuku açısından ele alındığı düzenlemelerin başında 1982 Anayasası gelmektedir. “Tabii Servetlerin ve Kaynakların Aranması ve İşletilmesi” başlıklı 168. maddesiyle birlikte, su kaynaklarının ülkenin doğal zenginliği kapsamında bulunduğu ve yönetiminde halkın yararı için kullanılması gerektiği hükme bağlanmaktadır. Maddede, ayrıca yasanın açık iznine bağlı olmak koşuluyla, devletin belli bir süre içinde doğrudan ya da ortaklıklar kurarak bu doğal kaynağın aranmasının ve işletiminin gerçek ya da özel kişiler aracılığıyla yapılabileceği belirtilmektedir. 1924 Anayasası’nda su ve su kaynaklarına ilişkin doğrudan ya da dolaylı herhangi bir hüküm getirilmediği halde, 1961 Anayasası’nın 130. Maddesinde 1982 Anayasası’ndaki gibi

benzer bir ifade yer almıştır (Çolakoğlu, 2008: 232-233). Yaşam, çevre ve sularla ilgili olarak Anayasamızda 17, 56 ve 168. Maddelerinde hüküm mevcuttur.

Madde 17: Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.

Madde 56: Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir. Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.

Madde 168: Tabii servetler ve kaynaklar Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Bunların aranması ve işletilmesi hakkı Devlete aittir. Devlet bu hakkını belli bir süre için, gerçek ve tüzelkişilere devredebilir. Hangi tabii servet ve kaynağın arama ve işletmesinin, Devletin gerçek ve tüzelkişilerle ortak olarak veya doğrudan gerçek ve tüzel kişiler eliyle yapılması, kanunun açık iznine bağlıdır.

3.9.4. Medeni Kanunda Sular

08.12.2001 tarih ve 24607 sayılı yeni Türk Medeni Kanunu'nun 715. ve 756. Maddeleri de (eski Medeni Kanunu'nun 641. ve 679. maddeleri), içme ve kullanma suyuna ilişkin önemli hükümler içermektedir. Bu maddelere göre sular, sırasıyla “genel sular” ile “özel mülkiyet ve özel hukuk konusu olan sular” olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır. Özel mülkiyete konu olmayan denizler, akarsular, nehirler, çaylar, göller gibi yer altı suları genel sular kapsamında görülmektedir. Bu sulardan yararlanmada esas olan husus, kadim haktır. Yani herkes, gereksinmesi oranında yararlanabilmektedirler; ancak, bu yararlanmada kadim hak öncelik kazanmaktadır. Özel mülkiyete konu olabilecek sular ise, kaynak suyu olarak belirtilmektedir. Özel kaynak suları, toprağın tamamlayıcı bir parçası olup, kaynağın mülkiyeti toprağın mülkiyetiyle birlikte edinilmektedir. Başkasının toprağındaki kaynaktan yararlanma hakkı, tapu kütüğüne mutlaka yazılması (yani özel su olduğu sicille belli olması) gerektiği biçimindeki kurala bağlıdır. Kaynağın kökeni, yeraltı suyu olarak kabul edilmektedir. Genel suyun özel sudan temel farkı ise; genel sularda herkesin

gereksinmesi oranında yararlanma hakkına sahip olması söz konusu iken, özel sularda arazi sahibi gereksinmesi oranında yararlanıp, akan fazla su varsa komşu gayrimenkul sahiplerinin de gereksinmelerini karşılayabilecek genel su niteliğinde olmasıdır. Su kaynakları üzerindeki mülkiyet konusunun, gerek 1982 Anayasası'nın 168. Maddesinden ve gerek eski Medeni Kanunu'nun 641. Maddesinden ve Türk Medeni Kanunu'nun 715. Maddesinden daha önce, Mecelle'de (asıl adıyla Mecelle-i Ahkam-ı Adliye) ele alındığı görülmektedir (Çolakoğlu, 2008: 234). Medeni Kanunumuzda su ile ilgili hükümler 715. ve 756. maddelerde yer almaktadır.

Madde 715: Sahipsiz yerler ile yararı kamuya ait mallar, Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Aksi ispatlanmadıkça, yararı kamuya ait sular ile kayalar, tepeler, dağlar, buzullar gibi tarıma elverişli olmayan yerler ve bunlardan çıkan kaynaklar, kimsenin mülkiyetinde değildir ve hiçbir şekilde özel mülkiyete konu olamaz. Sahipsiz yerler ile yararı kamuya ait malların kazanılması, bakımı, korunması, işletilmesi ve kullanılması özel kanun hükümlerine tabidir.

Madde 756: Kaynaklar, arazinin bütünleyici parçası olup, bunların mülkiyeti ancak kaynadıkları arazinin mülkiyeti ile birlikte kazanılabilir. Başkasının arazisinde bulunan kaynaklar üzerindeki hak, bir irtifak hakkı olarak tapu kütüğüne tescil ile kurulur. Yeraltı suları, kamu yararına ait sularandır. Arza malik olmak, onun altındaki yeraltı sularına da malik olmak sonucunu doğurmaz. Arazi maliklerinin yeraltı sularından yararlanma biçimi ve ölçüsü -ne ilişkin özel kanun hükümleri saklıdır.

3.9.5. Türkiye'de Su Hizmetlerinin Görünümü

İçilebilir ve kullanılabilir su kaynakları su havzalarının bilinçsizce/kasıtlı olarak kirletilmesi sonucu yok olmaktadır. Bu durum suyun daha da kısıtlı hale gelmesine neden olmaktadır. Su kaynakları yok edilirken ya da daraltılırken nüfusun artışına bağlı olarak su talepleri de artmaktadır. Bu nedenlerden dolayı suyun yönetimi ve kullanımı daha da önem arz etmektedir. Böylece ticari mal durumuna getirilen su maliyeti ve kar üzerinden politikalar üretilmektedir. Bu da suyun mülkiyetini gündeme getirmektedir. Ülkemizde su varlığı ve yönetimi, tümüyle kamu mülkiyetinde bulunmaktadır. Yüzey suları için yetkiler farklı kuruluşlara dağıtılmıştır. Yüzey suları içme ve kullanma, tarımsal sulama, sanayi, ulaşım, enerji üretimi ve su ürünleri yetiştiriciliği için çok

amaçlı kullanılmakta ve buna koşt olarak bu sular üzerinde DSİ, İller Bankası, Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü (EİE) gibi kamu kuruluşlarının yanı sıra diğer gerçek ve tüzel kişiler de çalışmalar yapabilmektedirler. Genel olarak yüzey sularının yönetiminde de en genel ve kapsamlı yetkilere DSİ sahiptir. Yer altı suları hakkındaki her türlü işlemler için yetkiler 167 sayılı kanunla DSİ Genel Müdürlüğüne verilmiştir. Ancak DSİ bu konusundaki yetkilerini genel idari ve siyasi nedenlerden dolayı kullanamamaktadır.

Tarımsal sulama hizmetlerinde 1993 yılından itibaren sulama birlikleri ve sulama kooperatiflerine devir işlemleri yapılmaktadır. Devir yapılan birlikler teknik yapı bakımından bu hizmeti yapabilecek durumda değildir. Hizmette aksamalar devam ettiği sürece hizmetlerin uluslararası şirketlere geçmesi kaçınılmaz olmaktadır. Ülkemizde havza bazında planlamalar yapılmadığı sürece su kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması kısa sürede mümkün görülmemektedir. Yaratılmış olan ve her geçen gün daha da artırılan su kıtlıklarının ortadan kalkması, ancak suyun ticari bir mal haline gelmesiyle mümkün olacağı bilinmektedir. Bütün çalışmalar da bu anlayış temelinde yürütülmektedir. Oysa suyun etkin kullanımı konusunda tüketicinin bilinçlendirilmesi ve buna bağlı şebekenin kurulması mevcut suyun miktarıyla ilgilidir. Suyun ticari hale getirilmesi su miktarını artırmamaktadır. Ancak parası olanın suya erişimini sağlanmaktadır. Suya erişim hakkı ticari bir ortamla sağlanamaz. Türkiye’de su hizmetleri ticari mal haline getirilmek için uğraşmaktadır. Buda suya erişim hakkının önünde engeldir. Su ticari meta haline getirildiğinde fiyatlandırma sistemleri devreye girecektir. Uluslararası kuruluşları fiyatlandırma sistemleri olarak, pasif ticari sistemler, aktif ticari sistemler, blok fiyatlandırma yöntemlerinin önermektedirler. Bu yapıya geçebilmek içinde uluslararası kuruluşların yönlendirmeleri ile hareket edilmektedir. Küresel su politikalarının uzantısında oluşturulacak ulusal su politikası kapsamında bazı değişimler yapılmaya çalışılmaktadır. Su hizmetlerinde birliği ve tek elden yürütmeyi sağlayacak bir yapılanmanın sağlanması zorunludur. Böyle bir durum hem suya ilişkin bilgilerin eksiksiz ve temsili olarak toplanmasını sağlarken planlamaların ve su teminlerinin havza bazında yapılmasının önünü açacağı tahmin edilmektedir. (TMMOB Su Raporu, 2009: 30-31).

Bireylerin su hakkını korumaya ve su güvenliğini sağlamaya dönük kapsamlı bir su yasasının varlığına duyulan gereksinme açıktır. Gerçekte yıllardır gündemde olan çerçeve su yasası, özellikle yetki ve görev paylaşımından dolayı kurumlar arası bir koordinasyonun sağlanamaması nedeniyle TBMM gündemine getirilememektedir. Ancak bu yönde çalışmaların da yürütüldüğü de bilinmektedir. (Çolakoğlu, 2008: 237).

Netice olarak ülkemizde yapılması gereken, var olan su potansiyelini gereksinim duyulan miktar gözetilerek çok iyi değerlendirilmelidir. Su kaynakları yönetim yapısını çok parçalı olmaktan çıkararak daha kapsamlı bütünsel bir kurumsal yapılanmayla üstün kamu yararı gözetilerek yeniden düzenlenmelidir. Yapılacak bu düzenlemede; ülkenin gereksinimi için duyulan kalkınma stratejilerini belirleyerek kendi koşul ve olanaklarına uygun bir su yönetim modelinin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu modelde suyun kamu mülkiyetinde ve yönetiminde kalmasını sağlayacak kesin yasal hükümler konularak imtiyaz devir olanakları tamamen ortadan kaldırılmalıdır. Diğer yandan suyun ekonomik bir mal olarak değil, toplumsal ve yaşamsal bir doğal varlık olduğu gözetilerek geliştirilmelidir. Bugünün koşullarında böyle bir modelin yaratılması ancak suyun bir insan ve her türlü canlının hakkı olması gerektiğini savunan tüm örgütlerin, kurum ve kuruluşların bir araya gelerek, her alanda toplumsal bir baskı unsuru olarak mücadele etmesi gerekmektedir. (Gökdemir, 2009: 71).

SONUÇ

Çağımızda devlet yapısında yaşanan değişimle beraber devletin sunduğu mal ve hizmetlerde de çok büyük değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimlerden birisi de kamusal mallarda yaşanmaktadır ve bu değişimin en önemli nedenlerinden biri de şüphesiz çok hızlı bir şekilde yaşanan küreselleşme sürecidir. Küreselleşme ile beraber ülke sınırları dünyaya açılmış ve dünyada yaşanan teknolojik, ekonomik ve siyasi değişimler tüm dünya ülkelerini etkilemiştir. Özellikle kamusal malların yeni bir sınıfı denilebilecek küresel kamusal mallar, yaşanan değişim ve dönüşümlerle beraber son yıllarda gittikçe artan bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır.

Kamu maliyesinde son yıllarda artan bir şekilde tartışılmaya başlanan küresel kamusal mallar günümüzde halen kamu ekonomisinin tartışma odağında yer almaktadır. Küresel kamusal mallar, tüm dünya nüfusunun yararlandığı, faydasından ve zararlarından hiçbir ülkenin, insanın ve gelecek nesillerin mahrum kalmadığı mallar olarak tanımlanmaktadır. Sahip olduğu temel özelliklerinden dolayı bu malların sunum, üretim ve finansmanında bütün ülkelerin ortak bir şekilde hareket etmesi ve ortaya çıkan sorunların çözümünde katkıda bulunması gerekmektedir. Tüm dünyanın gündemini meşgul eden küresel kamusal mallar ve bunlarla ilgili ortaya çıkan sorunlar çok boyutlu ve oldukça karışık bir nitelik göstermektedir. Bu nedenle bu sorunların çözümünde tüm ülkelerin ve küresel ölçekte faaliyet gösteren tüm kurum ve kuruluşların çabaları gerekli görülmektedir. Küreselleşen dünyamızda ülke sınırları da adeta ortadan kalkmaya başlamıştır. Sınır ötesi aktivitelerin artmasıyla beraber küresel düzeyde hareketlilikler çoğalmaya başlamış, sağlık, güvenlik ve çevre gibi küresel boyutta etkileri olan küresel kamusal mallar daha da önem arz etmeye başlamıştır.

1990'lı yıllara kadar pek bilinmeyen küresel kamusal mal kavramı, küresel risk yönetimi, uluslararası ticaret, kalkınma ajansları, enstitüler ve araştırmacılar arasında tartışılmaya başlanan merkezi bir konu olmuştur. 1999 ve 2002 yılları arasında, konuyla ilgili çok sayıda bilimsel makale yayımlanmış ve çeşitli uluslararası kuruluşlar tartışmaya önemli katkılar sağlamaya başlamıştır. 1999 yılında Inge Kaul ve arkadaşları tarafından yayınlanan "Küresel Kamusal Mallar: 21. Yüzyılda Uluslararası İşbirliği" adlı çalışmada insanların refahının artmasının sadece ulusal hükümetler tarafından sunulan kamusal mallara bağlı olmadığını altı çizilmiştir. Yine bu çalışmada küresel

kamusal malların sunumu ancak uluslararası işbirliği ile güvence altına alınabileceği vurgulanmıştır. Çalışmada küresel kamusal mallar kavramının 21. Yüzyılın yeni küresel sorunların çözümüne cevap verebileceği tartışılmıştır. Sadece ulusal hükümetler tarafından sunulamayan çevre, barış kültürel miras, finansal istikrar ve güvenlik gibi küresel kamusal mallar geniş bir yelpazede ele alınmıştır.

1999 yılında büyük tepki çeken “Küresel Kamusal Mallar: 21. Yüzyılda Uluslararası İşbirliği” adlı çalışmadan sonra Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Kalkınma Ofisi tarafından “Küresel Kamusal Malların Sunumu” adlı ikinci bir kitap yayınlanmıştır. 2001 yılında ise Dünya Bankası, küresel kamu mallarının korunmasına doğrudan katkıda bulunduğu inanan finansal mekanizmaları değerlendiren raporu yayınlamıştır. Daha sonraları birçok uluslararası kalkınma ajansı kendi yardım programlarının içerisine küresel kamusal mal kavramını entegre etmeye başlamıştır.

Küresel kamusal malların neden olduğu sınır ötesi pozitif veya negatif dışsallıklarla mücadelede uluslararası işbirliği önemli bir boyutta gerekli görülmektedir. Örneğin, bulaşıcı hastalıkların önlenmesi veya AIDS gibi küresel düzeyde negatif dışsallığı olan ve gelecek nesilleri bile tehlike altına sokan hastalıkların önlenmesinde Dünya Sağlık Örgütü küresel ölçekte mücadele etmekte ve tüm ülkelerin katkılarını beklemektedir. Netice olarak küresel düzeyde aktörlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Küresel kamusal malların sunum ve finansmanında da yine ulusal hükümetler artık tek başına yetersiz kalmışlardır. Uluslararası kurum ve kuruluşlara ihtiyaç duyulmaktadır. Küresel krizlerin yayılma etkisiyle tüm ülkeleri etkilediği gibi bu tür küresel kamusal mallar da tüm ülkeleri etkilediği için bütün ülkelerin çözümde rol alması gerekli görülmektedir. Ancak burada da bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorun da kamusal mallarda ortaya çıkan bedavacılık sorununun küresel kamusal mallarda da ortaya çıkmasıdır. Bazı ülkeler bu mallardan faydalandığı halde sunum ve finansmanında geri kalmakta ve bir nevi bedavacılık güdüsüyle hareket etmektedir.

Ülkelerin tek tek ve tüm dünyanın refahı için bütün ülkeler ortak hareket etmek zorundadır. Ortaya çıkan negatif dışsallıkların bertaraf edilmesi ve pozitif

dışsallıklarında tüm ülkelere yayılması için tüm ülkelerin işbirliğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Küresel kamusal mallar temelde iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grup, insanoğlunun var olmasıyla beraber ortaya çıkan küresel kamusal mallardır. Herkes tarafından küresel kamusal mal olarak kabul edilen ozon tabakası, okyanuslar, ormanlar ve asit yağmurları birinci gruba dahil olmaktadır. İkinci grupta yer alan küresel kamusal mallar ise, küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan mallardır. Bu tür küresel kamusal mallar, son yıllarda üzerinde önemle durulan sağlık, çevre, barış ve bilgi gibi küresel düzeyde etkileri ortaya çıkan mallardır.

Yapılan bu çalışmada su hakkının birçok boyutu ele alınarak bu hakkın küreselliği tartışılmıştır. Günümüzde ulusal ve uluslararası seviyede suyun yaşamın temel kaynağı olduğu yönünde haklı bir genel kabul vardır. Çünkü su, yerine bir başka şeyin ikame edilemeyeceği bir doğal kaynak olarak tanımlanmaktadır. Doğal kaynaklar ise toplumların ortak varlıkları olarak tanımlanmaktadır. Doğal kaynaklar, hiçbir topluluk sınıf veya katmanın emeği karşılığı üretilmeyen, bu nedenle de herhangi bir gerekçeyle kimsenin sahiplenme hakkı iddia edemeyeceği kaynaklardır.

Yeryüzündeki yararlanılabilir tatlı su kaynakları çok sınırlıdır. Bunun yanında iklim değişimi, kirlenme ve aşırı tüketimler de bu kaynakları olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum gelecek yüzyılda dünyanın önemli bir su kriziyle karşı karşıya geleceğini göstermektedir. Su krizi, bir milyardan üzerindeki insanın sağlıklı içme suyuna yeterli erişim sağlayamaması ve dünya nüfusunun yarısının da yeterli su ve atık su altyapısına sahip olmaması şeklinde tanımlanabilmektedir. Gelecek yıllarda, özellikle büyük kentlerde, su ihtiyacının giderek artması beklenmektedir. Tüm bu sorunlar dikkate alındığında su ile ilgili küresel anlamda adımların atılması büyük bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu nedenle dünya genelinde çeşitli platformlarda ve forumlarda su hakkıyla ilgili toplantılar ve paneller düzenlenmekte ve çözüm önerileri ortaya konulmaktadır. Özellikle suyun temel bir insan hakkı olarak ele alınması yönünde ciddi anlamda çalışmalar yapılmaktadır.

Temel insan ihtiyaçlarını karşılamak için temel su ihtiyacı kavramı ilk kez 1977 yılında Arjantin Mar del Plata kentinde yapılan Birleşmiş Milletler Su Konferansı'nda ele alınmıştır. Su hakkının yasal temeli olabilecek en açık uluslararası belge ise 2002'de

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından yayınlanan Genel Açıklama 15'tir. Bu açıklama aslında Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Konusunda Uluslararası Anlaşma'nın bir yorumudur. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi bu anlaşmada belirtilen elverişli yaşam standardının su hakkını zımnen içerdiği sonucuna varmıştır. Komite'ye göre herkesin kişisel ve evsel kullanım için yeterli, güvenli, fizikî olarak ulaşılabilir ve bedeli ödenebilir suya erişme hakkı vardır. Genel Açıklama'da ayrıca diğer bazı insan haklarının gerçekleşmesi için de suya gereksinim olduğunun altı çizilmektedir.

Günümüzde tüm dünya ülkelerinde sular hemen hemen tümüyle kamu mülkiyetindedir ve su kaynakları kamu kurumları tarafından yönetilmektedir. Dünya genelinde özel su piyasası son derece dardır. Bir başka deyişle insanların çok küçük bir bölümü su hizmetini özel şirketlerden almaktadır. Su hakkının diğer birçok hak ile ilişkisi dikkate alınarak değerlendirildiğinde kamusal bir mal olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Özellikle kamusal mallarda yer alan dışsallık özelliği su hakkında da kendini göstermektedir. Ortaya çıkan pozitif veya negatif dışsallıkların kontrol edilmesi devletin rolünü gerekli kılmaktadır. Yine su hakkının özel bir mal olarak piyasaya bırakılması neticesinde ortaya çıkacak piyasa başarısızlıklarının çözülmesi için devletin aktif bir rol alması gerekmektedir.

Hızlı bir şekilde artan dünya nüfusu su kaynaklarının korunmasını ve sürdürülmesini de gerekli kılmaktadır. Ancak bu kaynakların korunması ve sürdürülmesi ticari odaklı değil insan odaklı olmalıdır. Yani su temel bir insan hakkı olarak ele alınmalı ve küresel düzeyde korunmasına çaba gösterilmelidir. Su hakkı bir yaşam hakkı olarak görülmeli ve küresel düzeyde yönetimi ve sunumuyla ilgili politikalar oluşturulmalıdır. Su hakkını kamusal bir mal olmasının ötesinde bir adım daha ileri giderek küresel bir şekilde ele alınmalı ve küresel bir kamusal mal olarak görülmelidir. Çünkü su hakkı kavramı da eğitim ve sağlık gibi önemli dışsallıkları olan mallardır. Özellikle yeterli ve sağlıklı bir şekilde sunulmadığı takdirde bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkması, çocuk ölümlerine neden olması gibi olumsuz dışsallıklara neden olmaktadır. Su insan yaşamının vazgeçilmez bir ögesi kabul edildiğinden, bu hizmetin piyasa aracılığıyla sunulması neticesinde ortaya çıkacak olumsuzlukların bertaraf edilmesinde, kamu kesiminin müdahil olması kaçınılmaz olmaktadır. Sağlık,

çevre, barış ve bilgi gibi küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan küresel kamusal mallar nasıl değerlendiriliyorsa su hakkı da küresel bir kamusal mal olarak ele alınmalı ve tüm ülkelerin ve uluslararası kuruluşların bu hakkın korunmasında ve gelişmesinde aktif bir şekilde rol almaları sağlanmalıdır. Gelecek yıllarda yaşanması öngörülen su kıtlığı ve su krizinin olmaması için su hakkının küresel bir boyutta ele alınıp incelenmesini zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Su hakkının küresel kamusal bir mal olarak ele alınması suyun temel bir insan hakkı olarak arz ettiği önemden kaynaklanmaktadır. Suyun özel bir mal olmasını savunan görüşlerin odak noktası su israfının önlenebileceği ve su kıtlığıyla mücadele edilebileceği düşüncesidir. Halbuki bu düşünceyi ön planda tutanlar birçok malın sunumunda olduğu gibi piyasanın başarısızlıklarını dikkate almamaktadırlar. Çünkü su kaynaklarının ve su hizmetinin özelleştirilmesi insanlar arasındaki eşitsizliği ve adaletsizliği de artıracaktır. Nitekim suyun özelleştiği ülkelerde ortaya çıkan sorunlar, (su fiyatlarının aşırı yükselmesi gibi) suyun özel bir mal olarak sunulmasının toplumsal kargaşalara, yoksul kesimin haklarının gözetilmemesi, sosyal adalet ve sosyal devlet ilkelerine de aykırı bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Örneğin, Bolivya'da 1998 yılında hükümet su hizmetlerini özelleştirmiş ancak özelleştirme sonrasında su fiyatları ciddi oranda artmış, halkın protestolarına neden olmuş ve 2000 yılında hükümet yaptığı sözleşmeyi feshederek tekrar suyu kamulaştırmıştır.

Suyun özel bir mal olarak piyasada alınıp satılması, insanların temel bir hak olan suya erişimini, ödeme gücünün zayıflığı nispetinde mahrum bırakacaktır. Bu durum ise temel insan hakları, yaşam hakkı ve sağlık hakkı gibi birçok hakkın yeterince gözetilmemesi anlamına gelmektedir. Tüm bu sorunların yaşanmaması veya en aza indirgenmesi için su hakkının ulusal anayasalarda yer alması ve uluslararası düzeyde tanınmasını gerekli kılmaktadır. Fakat küresel kamusal bir malın nasıl ki tüm dünyada etkisini başarılı bir şekilde göstermesi bütün ülkelerin çabasına ve ortak faaliyetlerine bağlıysa su hakkının da istenilen düzeyde tanınırlığının sağlanması tüm ülkelerin çabasına bağlıdır. Ancak yapılan tüm çalışmalara ve çabalara rağmen halen bazı ülkeler bu hakkı tanımamaktadır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri su hakkına karşı çıkmaktadır. Bu durum su hakkının uluslararası düzeyde tanınmasını engellemektedir.

Netice olarak suyun sahip olduğu pozitif ve negatif dışsallıklar dikkate alınarak su hakkının yasa ve anayasalarda yer alması sağlanmalıdır. Kúresel düzeyde bu hakkın tanınması için tüm úlkelerin ortak hareket etmesi yönünde çaba sarf edilmelidir. Tüm insanların asgari düzeyde suya erişimini sağlanmak için adil bir su yönetiminin ve su politikalarının hayata geçirilmesi sağlanmalı, su hakkının sadece yaşam hakkı ve temel bir hak olmasının ötesinde bağımsız bir hak olarak tanınması için zemin oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, İ. A., Gül, H. (Mayıs 2007). “1980 Sonrasında Kamusal Mal ve Hizmet Sunumunda Yaşanan Dönüşüm”. *XXII. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 256-284.
- Acocella, N. (July 2001). “Distributive Problems in the Provision of Global Public Goods”. *Dipartimento di Economia Pubblica e Territoriale*, Università di Pavia, 1-23.
- Agerskov, A. H. (2005). “Global Public Goods and Development – A Guide for Policy Makers”. *World Bank Seminar Series at Kobe and Hiroshima Universities, Seminar* Erişim Tarihi: 10 Eylül 2011, http://www.sabin.org/files/attachment/06_PublicGoods_handout.pdf
- Akalın, G. (1981). *Kamu Ekonomisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 486 (100. Doğum Yılında Atatürk’e Armağan Dizisi: 29).
- Akdemir, A., Şahin, M. (Ocak-Haziran 2006). “Küresel Kamusal Malların Üretim ve Yönetim Dinamikleri Bağlamında Sınıflandırılması”. *Maliye Dergisi*, Sayı: 150, 2.
- Akdoğan, A. (2011). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akın, M., Akın G., (2007) .“Suyun Önemi, Türkiye’de Su Potansiyeli, Su Havzaları ve Su Kirliliği”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47(2), 105-118.
- Aksoy, Ş. (1994). *Kamu Maliyesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Aktan, C. C. (1994). *Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine Özelleştirme*. Ankara: Doğu Matbaası.

- Aktan, C. C., Dileyici, D., Vural İ. Y. (2006). *Kamu Ekonomisi ve Kamu Politikası*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aktan, C. C. (2012). “Piyasa Başarısızlığının Anatomisi ve Kamu Ekonomisi Rasyoneli”. Erişim Tarihi: 12 Ocak 2012, http://www2.bayar.edu.tr/iibf/maliye/sureyya_sakinc/docs/KamuMaliyesi/CoskunCANAKTANPiyasaBasarisizligininAnatomisi.pdf
- Akyol, S., Ulutürk, S., (2006). “Küresel Kamu Malı, Hegemonya ve İstikrarın Küresel Ekonomi Politikası” 21. *Türkiye Maliye Sempozyumu*, Çanakkale Onsekiz Mart üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, 1, 259-272.
- Altundemir, M. E. (2012). “Kalkınma Planlarından Eğitime Bakış: Kamusal Mallar Teorisi Perspektifinden”. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi*, VII(I), 95.
- Anand, P. B. (November 2002). “Financing the Provision of Global Public Goods”. *WIDER Discussion Paper*, 1(10), 24.
- Armağan, R. (Aralık 2003). “Kamu Ekonomisinde Dışsallıklar ve Dışsallıkların İçselleştirilmesi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 159-178
- Arslan, M. O. (2006). *Küresel Kamu Malı Olarak Sağlık ve Kuş Gribinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, S. (Aralık 2009). “Küreselleşmenin Ulus Devletlere Etkisi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 289-296.
- Ayboğa, E. (2010). *Yaşam Hakkı Olarak Su*. İstanbul: Sosyal Değişim Derneği.
- Baban, H. Ş. (1957). *İktisat İlminin Umumi Prensipleri*. İstanbul: Çeltüt Matbaası.
- Barlow, M. (2012). “Blue Gold: The Global Water Crisis and the Commodification of the World's Water Supply”. Erişim Tarihi: 10 Mart 2012, http://www.blueplanetproject.net/documents/BlueGold_revised_01.pdf

- Barone, E. (1969). *Kamu İhtiyaçları Üzerine, Maliye Enstitüsü Tercümeleeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 1489, Fakülteler Matbaası,
- Barrett, S. (2007). “Why Cooperate The Incentive to Supply Global Public Goods”. Oxford University Press, Oxford New York, Erişim Tarihi: 12 Ocak 2012, <http://ww.w.rojasdatabank.info/dp2002-110.pdf>
- Başaran, F. (Nisan-Haziran 2007). “Küresel Bir Kamu Malı Olarak Çevrenin Artan Önemi ve Sayıştay Denetimi”. *Sayıştay Dergisi*, 65, 88-89.
- Batirel, Ö. F. (1976). *Kamu Maliyesi Teorisine Giriş*. İstanbul: İstanbul İktisadi Ticari İlimler Akademisi Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları No: 268.
- Black, M. (2011). “Learning What Works: A 20 Year Retrospective View on International Water and Sanitation Cooperation”. Erişim Tarihi: 14 Kasım 2011, http://www.un.org/esa/sustdev/sdissues/water/InternationalWaterDecade1981-1990_review.pdf
- Block, W. (Spring 1983). “Public Goods and Externalities: The Case of Roads”. *The Journal of Libertarian Studies*, XII(1), 1-34.
- Binger, A. (2003). “Global Public Goods and Potential Mechanisms For Financing Availability”. *Background paper prepared for the Fifth Session of the Committee for Development Policy meeting*, Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2011, http://www.un.org/esa/policy/devplan/al_binger.pdf
- Boyd, D. R. (March 2011). “The Right to Water: A Briefing Note, Inter Action Council”. *The Global Water Crisis: Addressing an Urgent Security Issue*, Toronto, Canada, 1-12.
- Bulut, E. (Ekim-Aralık 2009). “Su Haktır: Su Hakkı, Özelleştirmeler ve Uygulamalar”. *Haber Bülteni*, 2008/4, 63-66.
- Coyne C. J., Ryan M. E. (July 2008). “Foreign Intervention and Global Public Bads”. *Mercatus Center at George Mason University, Working Paper*, 08-21, 1-34.

- Çaşkurlu, E., Unsal, H. (2006). "Global Kamu Malı Perspektifinden Finansal İstikrarın Sağlanması ve IMF'nin Rolü". *21. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Çanakkale Onsekiz Mart üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Yayın No: 1, 272-299.
- Çelebi, K, Armağan, Z. Y. (2008). "Kamusal Mallar Teorisinin Değişimi: Bölgesel Kamusal Mallar". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(2), 2-7.
- Çetin, S. (2011). "Küreselleşen Dünyada Kamu Sektöründe Stratejik Yönetimin Geleceği". Ahmet Kesik, Hasan Canpolat, (Ed.). *Küreselleşme ve Kamu Yönetiminde Dönüşüm* (ss. 195-210). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çınar, T. (2009). "Türkiye’de Su Yönetiminin Yapısal Değişimi". Tayfun Çınar (Ed). *Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform* (ss. 129-143). Ankara: Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayın No: 598,
- Çınar, T. (2012). "Su Yönetimi ve Finansmanında Strateji, Model ve Aktörler". Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2012, <http://kentcevre.politics.ankara.edu.tr/Cinarsuyonfinansmansstratejimodel.pdf>
- Çiçek, E. (2011). "Kar mı İnsan Hakkı mı: Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkının Dava Edilebilirliği", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 80, 182-228.
- Çiftçi, S. (2011). "Küreselleşmenin Türkiye’deki Kentler Üzerine Etkisi". *Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 73-82.
- Çolakoğlu, E. (2008). *Suya Erişim Bağlamında Su Güvenliği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çukurçayır, M. A. (2009). "Küreselleşme ve Türkiye’de Yerel Yönetimler". *Türkiye Belediyeler Birliği*, Gökçe Ofset.
- Deneulin, S., Townsend, N. (September 2006). "Public Goods, Global Public Goods and The Common Good". *ESRC Research Group on Wellbeing in Developing Countries., Wed Working Paper 18*.

- Desai, M. (2003). "Public Good: A Historical Perspective". Inge Kaul, Pedro Conceição, Katell Le Goulven, Ronald U. Mendoza (Ed.). *Providing Global Public Goods: Managing Globalization* (s. 72). New York: Oxford University Press.
- Development Committee (2001). *Poverty Reduction and Global Public Goods: A Progress Report*, DC2001-0007.
- Devrim, F. (1998). *Kamu Maliyesine Giriş*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Dural, M., Sarı, S. (2004). *Türk Özel Hukuku Cilt I Temel Kavramlar ve Medeni Kanununun Başlangıç Hükümleri*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Durmuş, M. (2008). *Kamu Ekonomisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Edizdoğan, N., Çetinkaya, Özhan., Gümüş, Erhan. (2010). *Kamu Maliyesi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Eker, A. (1996). *Kamusal Maliye*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Eker, A., Tüğen K. (1994). *Kamu Maliyesine Giriş*. İzmir: Takav Matbaası.
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (2009). *15 No'lu Genel Yorum*. Yirmi Dokuzuncu Oturum Cenevre, 11 – 29 Kasım 2002 Gündem Maddesi 3, Su Hakkı, *TMH (Türkiye Mühendislik Haberleri)*, 454(2009 / 2), 43 - 55
- Ener, M., Demircan, E. (2008). "Küreselleşme Sürecinde Değişen Devlet Anlayışından Kamu Hizmetlerinin Dönüşümüne: Sağlık Hizmetlerinde Piyasa Mekanizmaları". *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 57-82.
- Erdem, M., Şenyüz, D. Tatlıoğlu, İ. (2011). *Kamu Maliyesi*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Erdoğan, M. M. (2006). "Küresel Kollektif Varlıklar, Finansman Problemleri ve Düzeltici Vergileme Temelli Çözüm Yolları". *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, XXI(I), 275.

- Erginay, A. (2010). *Kamu Maliyesi*. Savaş Yayınevi.
- Ferroni, M. (February 2002). “Regional Public Goods: The Comparative Edge of Regional Development Banks”. *Conference on Financing for Development: Regional Challenges and the Regional Development Banks at the Institute for International Economics, 1-21*.
- Frenk, J. (June 2007). “Global Public Goods for Local Decision-Making: Empowerment Through Evidence”. OECD World Forum on Statistics, Knowledge, and Policy “Measuring and Foster ing the Progress of Societies”, Istanbul, 1-29.
- Gardiner, R., Goulven K. (2002). “Sustaining Our Global Public Goods, A Briefing Paper”. World Summit, Johannesburg, Erişim Tarihi: 20 Eylül 2011, <http://www.worldsummit2002.org/texts/Globalpublicgoods-briefing.pdf>
- Geray, U. (2004). “Katkı Payı, Fiyat ve Su Politikası”. *Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı Su Çalıştayı*, 25-34.
- Gleick, P. H. (1998). “The Human Right to Water”. *Water Policy 1*, 487-503.
- Gorsboth, M. (2008). “Violations of the Human Right to Water Applying the Human Rights Approach”. 2nd Revised and Updated Edition, Stuttgart, 3-19.
- Gökdemir, M. (2009). “Su Yönetimi ve Paradigmalar”. *TMH*, Sayı: 454, 70-71.
- Göker, Z. (Temmuz-Aralık 2008). “Kamusal Mallar Tanımında Farklı Görüşler”. *Maliye Dergisi*, Sayı:155, 109–112.
- Greatrex, H. (2012). “The Human Right to Water”. Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2012, <http://www.victoria.ac.nz/law/centres/nzcpl/publications/human-rights-research-journal/publications/vol-2/Greatrex.pdf>

- Grover, V. I. (2006). "Water Governance and Water Economics". Velma I Grover (Ed.). *Water: Global Common and Global Problems*, United States of America: Science Publishers.
- Güler, H. (2011). "Küresel Kamusal Malların Finansmanına Bir Model Olarak Avrupa Birliği Bütçesi Öz Kaynaklar Sistemi". *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, XXX(1), 243-261.
- Güler, H. (2012). "Küresel Kamusal Bir Kötü Olarak Dezenformasyon". *Prof. Dr. Aytaç Eker ve Yrd. Doç. Dr. Ayşegül Eker'e Armağan*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 635-644.
- Güvener, S. E. (2006). *The Human Right to Water?*. Institut Europeen Des Hautes Etudes Internationales.
- Hamburg, D. A., Holl, J. E. (1999). "Preventing Deadly Conflict From Global Housekeeping to Neighbourhood Watch". Inge Kaul, Isabelle Grunberg, Marc A. Stern (Ed.). *Global Public Goods: International Cooperation in The 21st Century* (ss. 366-381). New York: Oxford University Press.
- Hardberger, A. (Fall 2005). "Life, Liberty, and the Pursuit of Water: Evaluating Water as a Human Right and the Duties and Obligations it Creates". *Northwestern University, School of Law, Northwestern Journal of International Human Rights*, 4(2), 331-362.
- Hızal, A., Gökbülak F., Serengil Y. (2004). "Havza Amenajmanı Tekniği Açısından Havza Kullanım İlkeleri". *Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı Su Çalıştayı*, 94- 99.
- Holcombe, R. G. (1997). "A Theory of the Theory of Public Goods". *Review of Austrian Economics* 10(1), 2.
- Howard, G., Bartram, J. (2003). *Domestic Water Quantity, Service Level and Health*. World Health Organization.

- Human Development Report (2006). *Published for the United Nations Development Programme (UNDP)*.
- İlgar, R. (2009). “Dünya Su Yönetimi ve Su Eğitimi”. *1. Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongresi, Çanakkale.*, <http://www.eab.org.tr/eab/oc/egtconf/pdfkitap/pdf/213.pdf>
- İlhan, A. (2011). *Yeni Bir Su Politikasına Doğru: Türkiye’de Su Yönetimi, Alternatifler ve Öneriler*. İstanbul: Sosyal Değişim Derneği,
- İMO (İnşaat Mühendisleri Odası) (2009). “Su Hakkı Raporu”. *TMH (Türkiye Mühendislik Haberleri)*, 2009(2), Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2011, http://www.imo.org.tr/resimler/dosya_ekler/03f0de3afe0fba3_ek.pdf?dergi=144
- Kanbur, R. (2001). “Cross-Border Externalities, International Public Goods And Their Implications for Aid Agencies”. *Fist Draft 2*, Erişim Tarihi: 20 Aralık 2011, <http://kanbur.dyson.cornell.edu/papers/IPGWB.pdf>
- Karakılçık, Y. (İlkbahar 2011) “Küresel Aktörlerin Su Stratejileri ve “Bölgesel Su Birliği” Gerekliliği: Avsubir”. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 74-90.
- Kartal, F. (2009). “Suyun Metalaşması, Suyu Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet”. *TMH (Türkiye Mühendislik Haberleri)*, Sayı:2, 65 - 69.
- Kaul, I., Grunberg I., Stern M. A. (1999). “Global Public Goods: Concepts, Policies and Strategies”. İnge Kaul, Isabelle Grunberg, Marc A. Stern (Ed.) *Global Public Goods: International Cooperation in The 21st Century*, New York: Oxford University Press.
- Kaul, I., Grunberg I., Stern M. A. (1999). “Defining Global Public Goods”. İnge Kaul, Isabelle Grunberg, Marc A. Stern (Ed.) *Global Public Goods: International Cooperation in The 21st Century*, New York: Oxford University Press.
- Kaul, I., Pedro C. (2006). “The New Public Finance”, *Oxford University Press*, New York, 8-9.

- Kaul, I., Pedro C., Katell Le G., Ronald U. M. (2003). “WhyDo Global Public Goods Matter Today?”. Inge Kaul, Pedro Conceição, Katell Le Goulven, and Ronald U. Mendoza, (Ed.). *Providing Global Public Goods: Managing Globalization*. New York: Oxford University Press.
- Kaul, I., Ronald U. M. (2003). “Advancing the Concept of Public Goods”. Inge Kaul, Pedro Conceição, Katell Le Goulven, Ronald U. Mendoza. (Ed). *Providing Global Public Goods: Managing Globalizatio.*, New York: Oxford University Press.
- Kaul, I., Faust, M. (2001). “Global Public Goods and Health: Taking the Agenda”. *Forward, Bulletin of the World Health Organization*, 869–874.
- Kesik, A. (2012). “Kamu Hizmetlerinin Sunulmasında Kamu – Özel Sektör Ortak Girişimciliği (PPP)”. Coşkun Can Aktan, Ahmet Kesik, Dilek Dileyici. (Ed.). “Yeni” Maliye, Değişim Çağında Kamu Maliyesi: Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler (ss. 703-708). Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2012/420.
- Kılıç, S. (Ekim 2008). “Küresel İklim Değişikliği Sürecinde Su Yönetimi”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 39, 161-186.
- Kirmanoglu, H., Yılmaz, B. E., Susam, N. (Ocak – Haziran 2006). “Maliye Teorisi’nin Çıkmazı: Küresel Kamusal Mallar (Kalkınma Yardımları İçinde Küresel Kamusal Malların Finansmanı)”, *Maliye Dergisi*, 150, 25.
- Kirmanoglu, H. (2007). *Kamu Ekonomisi Analizi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Langford, M. (June 2005). “The United Nations Concept of Water As A Human Right: A New Paradigm For Old Problems?”. *Water Resources Development*, 21(2), 273-282.
- Marım, G., Güler, I. (2012). “Hidroelektrik Santraller; Enerji ve Su Hakkı”. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2012, <http://www.scribd.com/doc/75326855/odtu-hes>

- Mehta, L. (2000). "Water For The Twenty First Century: Challenges And Misconception". *IDS Working Paper 111, Institute of Development Studies*, 1-20.
- Mendez, R. P. (1999). "Peace as a Global Public Good". Inge Kaul, Isabella Grunberg, Marc A. Stern (Ed.). *Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century* (pp. 382-416). New York.
- Meriç, M. (2006). "Küresel Kamu Mallarının Yönetiminde Uluslararası Kurumsal Oluşumların Önemi". *21. Türkiye Maliye Sempozyumu, Çanakkale Onsekiz Mart üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü*, 1, 143-161.
- Miller, D. T. (1999). "The Norm of Self Interest. *American Psychologist*". 54(12), 1053-1060. Erişim Tarihi: 14 Şubat 2012, <http://faculty-gsb.stanford.edu/Millerd/Docs/1999amerpsyc.html>
- Minibaş, T. (Ekim 2007). "Globalizmde Suyun Ekonomi Politikası". *7. Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi Yaşam ve Teknoloji, TMMOB Çevre Mühendisleri Odası, İzmir, XXIV – XXXVI*.
- Morrissey O., Willem te Welde D., Hewitt A. (2001). *Defining International Public Goods: Conceptual Issues*. London: Overseas Development Institute.
- Musgrave, R. A. (1958). *Kamu Maliyesi Teorisi*, (Çev: Orhan Şener – Yaşar Methibay) Ankara: Asil Yayınları, (2004).
- Mutlu, A. (Ocak – Haziran 2006). "Küresel Kamusal Mallar Bağlamında Sağlık Hizmetleri ve Çevre kirlenmesi: Üretim, Finansman ve Yönetim Sorunları". *Maliye Dergisi*, 150, 54-55.
- Mutluer, K. M., Öner E., Kesik A. (2010). *Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nadaroğlu, H. (2001). *Mahalli İdareler*. İstanbul: Beta Yayınları.

- Nadaroğlu, H. (1974). *Kamu Maliyesi Teorisi*. İstanbul: İstanbul İktisadi Ticari İlimler Akademisi Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları No: 287.
- Nordhaus, W. D. (2005). "Paul Samuelson and Global Public Goods". 1-14, Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2011, <http://nordhaus.econ.yale.edu/PASandGPG.pdf>
- Onur, S. (2011). "Kamu Ekonomisinin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi". Abdulkadir Kökocak (Ed.). *Kamu Ekonomisi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Orhon, D. vd. (2002). "Su Yönetimi ve Sürdürülebilir Kalkınma". *Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli*, Erişim Tarihi: 10 Ocak 2012, http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-2.pdf
- Ortaç, F. R. (2005). "21. yy'da Türkiye'de Sosyal Bilimler ve Toplum Sorunları". Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara: Başkent Ofset, 165.
- Ortaç, F. R. (2004). *Global Kamu Malları ve Finansmanı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Önder, İ. (1974). *Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927 – 1967* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 1925, Fakülteler Matbaası.
- Öner, E. (1986). *Kamu Maliyesi I*. Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu, Yayın No: 1986/282.
- Özbilen, M. V. (2007). "Su Hakkı ve Planlama İlişkisi, Planlama". TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, 53-66.
- Özer, İ. (1986). *Devlet Maliyesi*. Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu, Yayın No: 1986/276, Başbakanlık Basımevi
- Pehlivan, O. (2010). *Kamu Maliyesi*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Perry, C. J., Rock M., Seckler, D. (1997) *Water as an Economic Good: A Solution, or a Problem?*. Colombo, Sri Lanka: International Irrigation Management Institute, Research Report 14,

- Rajepakse, R. (27 June -1 July, 2003) "Water as a Human Right: Legal, Social and Economic Implications". *Conference on Global Ecological Integrity, Human Rights and Human Responsibilities*, Urbino, Italy, 1-7.
- Rosemann, N. (2006). "Water: A Human Right". Velma I Grover (Ed). *Water: Global Common And Global Problems* (pp. 499-511). United States of America: Science Publishers.
- Rosemann, N. (2006). "Financing the Human Right to Water as a Millennium Development Goal". Velma I Grover (Ed). *Water: Global Common And Global Problems* (pp. 513-521). United States of America: Science Publishers.
- Sagasti, F., Bezanson K. (2001). *Financing and Providing Global Public Goods*. Stockholm: Institute of Development Studies Sussex.
- Sakınç, S. (1998). "Yerel Kamusal Malların Fiyatlandırılması ve Etkinlik". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (Özel Sayı), Prof. Dr. Halil Nadaroğlu'na Armağan, XIV (I), 330*.
- Salman, M., Salman, A. (2004). *The Human Right to Water*, Washington: The World Bank.
- Sandler T. (2003). "Assessing the Optimal Provision of Public Goods: In Search of the Holy Grail". Inge Kaul, Pedro Conceição, Katell Le Goulven, and Ronald U. Mendoza, (Ed). *Providing Global Public Goods: Managing Globalization*, New York: Oxford University Press.
- Sandler, T. (July 2001). "On Financing Global And International Public Goods". *The World Bank Economic Policy and Prospects Group, Policy Research Working Paper 2638, 7*
- Sandler, T. (2011) "Understanding Global Public Goods". *OECD Observer*, Erişim Tarihi: 15 Eylül 2011, http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/540/Understanding_global_public_goods.html

- Sandmo, A. (2006). "Global Public Economics: Public Goods and Externalities". *Revue de l'Institut d'Économie Publique*, 18-19, 3-22.
- Sankar U. (2008). "Global Public Goods". Working Paper, India, 3-7, Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2011, <http://www.mse.ac.in/pub/Working%20Paper%2028.pdf>
- Sav, Ö. N. (2007). "Su Hakkı" Olmalı mı?". *TBB Dergisi*, 72, 134-151.
- Sav, Ö. (2007). "Su Hakkı". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 68, 343-359.
- Savaşan, F. (2012). *İki Başarısızlık Arasında Kamu Ekonomisi*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Sayar, N. S. (1961). *Amme Maliyesi, Devlet Gelirleri*. Ankara.
- Scanlon J., Cassar A., Nemes N. (2004). "Water as a Human Right". *IUCN Environmental Law Programme, IUCN Environmental Policy and Law Paper*, No: 51, The World Conservation Union.
- Shiva, V. (2007). *Su savaşları: Özelleştirme, Kirlenme ve Kar* (Çev: Ali K. Saysel), İstanbul: Bgst Yayınları (2004).
- Shrybman, S. (2005). "Critical Review of the "Green Cross" Proposal for a Global Framework Convention on the Right to Water", Ottawa, 1-12.
- Sözen, S. (2005). *Teori ve Uygulamada Yeni Kamu Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Spiller, I. (2012). "Su: İnsan Hakları ve Ortak Mal". Erişim Tarihi: 15 Şubat 2012, <http://old.boell-tr.org/faaliyet.aspx?id=103>
- Stiglitz J. E. (1999). "Knowledge As a Global Public Good", İnge Kaul Isabelle Grunberg, Marc A. Stern (Ed.). *Global Public Goods: International Cooperation in The 21st Century* (pp. 308-325). New York: Oxford University Press.

- Susam, N. (2008). “Kamu Maliyesinde Sınır Ötesi Bir Kavram: Küresel Kamusal Mallar”. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XII,(1-2), 277-278.
- Syme, G. J., Nancarrow, B. E. (December 2001) “Social Justice and Environmental Management: An Introduction”. *Social Justice Research*, 14(4), 343-347.
- Şahin, Ü. (2009). “Havayla Su Kime Ait? Ekonomik Akıl Gezegeni Koruyabilir mi?, İklim, Su, İnsan Hakları ve Adalet Üzerine Eleştirel Bir Deneme”. *Mülkiye Dergisi*, XXXII(259), 7-16.
- Şahinkaya, F. (2004). “Genel Su Sorunları”. *Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı Su Çalıştayı*, 73-78.
- Şanlıoğlu, Ö., Uzay, N. (2011). “Devletin Yeni İktisadi Rolü”, Abdulkadir Kökocak (Ed.). *Kamu Ekonomisi*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Şener, O. (2007). *Kamu Ekonomisi*, Bursa: Beta Yayınları.
- Şirin, T. (Ocak 2011). “Bir “İnsan Hakkı” olarak Su Hakkı’na neden ihtiyaç var?”. *Diyarbakır Uluslararası Su Hakkı Sempozyumu*, Sosyal Değişim Derneği, 46-60.
- Şirin, T. (2010). “Su Hakkı ve Suyun Özelleştirilmesine Karşı Bazı Anayasal Tecrübeler”. 1-7, Erişim Tarihi: 12 Ekim 2011, <http://www.suhakki.org/2010/11/su-hakki-ve-suyun-ozellestirmesine-karsi-bazi-anayasal-tecrubeler/>
- Tanzi, V., Schuknecht L. (2000). “Public Spending in the 20th Century: A: Global Perspective”. *Cambridge University Pres*, 7.
- Tekin, A., Vural, İ. Y. (2004). “Global Kamusal Malların Finansman Aracı Olarak Global Vergi Önerileri”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 323-337
- Thoyer, S. (2002). “Global Public Goods”. *Policy Brief Paper, Based on the conclusions of the Sustra seminar on “Global Public Goods and Trade”*, Erişim

Tarihi: 8 Mayıs 2011, http://www.agro-montpellier.fr/sustra/publications/policy_briefs/policy-briefGPG-eng.pdf

Thoyer, S. (2002) “The provision of Global Public Goods and Global Governance”. Berlin 2-4, Erişim Tarihi: 10 Kasım 2011. <http://www.ecologic-events.de/sustra/en/documents/SophieThoyer.pdf>

TMMOB (2009). “Su Raporu, Küresel Su Politikaları ve Türkiye”.

Tokatlıoğlu, M. Yıldız. (2005). *Küreselleşme ve Kamu Hizmetleri*. İstanbul: Alfa Aktüel yayınları.

Topçu, E. (2009). *Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tortop, N., İsbir, E. G. vd, (2010). *Yönetim Bilimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Turan, D. (2010). *Küresel Kamusal Mallar ve Finansman*, Bursa: Dora Yayınları.

Turgut, K. (2011). “Küreselleşme Sürecinde Türkiye İçin Küresel Ortaklık Kriterleri ve Sınırları”. Ahmet Kesik, Hasan Canpolat (Ed.). *Küreselleşme ve Kamu Yönetiminde Dönüşü*,(ss. 287-303). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Türk, İ. (2008). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Türk, İ. (1992). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Ulutan, B. (1969). *Maliye*. Ankara: İpek Matbaası,

Ulutürk, S. (2011). “Kamu Ekonomisi Mal ve Hizmet Üretimi Analizi”. Abdulkadir Kökocak (Ed.). *Kamu Ekonomisi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

UNESCO (2009). *Outcome of The International Expert’s Meeting on The Right To Water*, Paris, 1-16.

UNIDO (United Nations Industrial Development Organization) (2008). *Public Goods for Economic Development*. Vienna.

United Nations Human Rights (2010). "The Right to Water". *Fact Sheet No. 35, Printed at United Nations*, Geneva. Erişim Tarihi: 11 Mart 2012, <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet35en.pdf>

Uzak, A., Altuntaş, M. (2007). *İnsan Hakları Nedir*. Ankara: T.C. Başbakanlık,

Vincent O., Elinor O. "Public Goods and Public Choices". *Workshop in Political Theory and Policy Analysis, Indiana University*, Erişim Tarihi: 10 Ekim 2011, <http://theworldbuilders.witesman.com/v372/Ostrom%20public%20goods%20and%20public%20choices.pdf>

Vural, T. (2007). *Yerel Kamusal Malların Sunumunda Alternatif Yöntemler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Woodward D. Simith R. D. "Global Public Goods and Health: concepts and issues". Erişim Tarihi: 15 Ekim 2011, http://www.who.int/trade/distance_learning/gpgh/gpgh1/en/index.html

World Bank Development Committee (September 2000). "Poverty Reduction and Global Public Goods: Issues for the World Bank in Supporting Global Collective Action". World Bank.

Yalçın, A. Z. (Haziran 2009). "Küresel Çevre Politikalarının Küresel Kamusal Mallar Perspektifinden Değerlendirilmesi". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 288-309.

Yalçın, A. Z. (Haziran 2009). *Küresel ve Bölgesel Kamusal Malların Küresel Yoksulluğu Azaltmadaki Rolü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yalçın, A. (1976). *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, Ankara: Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Bilim Yayınları Serisi, Yayın No: 1.
- Yaşa, M. (1973). *Kamu Maliyesine Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 1835, Fakülteler matbaası.
- Yıldız D., Özbay Ö. (2010). *Su ve Toprak*, İstanbul: Ulusal Sanayi ve İşadamları Derneği.
- Yıldız, D. (2009). “Küresel Su Politikaları ve Su Yönetimi”. *İstanbul Bülten*, 100, 10-15. Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2012, [http://topraksuenerji.org/Kuresel_Su_Politikalari_ve_Su_Yonetimi_\[D.Y.\].pdf](http://topraksuenerji.org/Kuresel_Su_Politikalari_ve_Su_Yonetimi_[D.Y.].pdf)
- Yıldız, D. (2012). “Su Politikaları Açısından Son Dönemde Öne Çıkan “Su Hakkı” Kavramı”. Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2012, http://topraksuenerji.org/Su_hakki_neden.pdf
- Yılmaz, A. (2009). “Yeni Sağcı Su Politikası Kavramları: Fiyatlandırma, Su Hakkı, Özerklik-Katılım”. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 4(10), 1-32.
- Yılmaz, B. E. (2010) “Barış ve Güvenlik: Küresel Kamu Malı Olarak Sunumu ve Finansman Mekanizmaları”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 137 -158.
- Ziganshina, D. (2008). “Rethinking the Concept of the Human Right to Water”. *6 Santa Clara Journal of International Law* 1, 113-128.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Zülküf AYRANGÖL
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum-1983
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Çalıştığı Kurumlar	Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ekonomi ve Maliye Bölümü (2007 – 2009) Erzincan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Politikası Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi (2009 – Devam ediyor)
İletişim	
E-Posta Adresi	zulkufayrangol@gmail.com, zayrangol@erzincan.edu.tr
Tarih	19.07.2012